Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/samladeskrifter19stri

swed.
59183

SAMLADE SKRIFTER

AV

AUGUST STRINDBERG

19

NITTONDE DELEN

TJÄNSTEKVINNANS SON

SENARE BANDET

173362
25/8/22

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

TJÄNSTEKVINNANS SON

AV

AUGUST STRINDBERG

SENARE BANDET

I RÖDA RUMMET
FÖRFATTAREN

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Copyright. Albert Bonnier 1921.

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1921

I RÖDA RUMMET

EN SJÄLS UTVECKLINGSHISTORIA

(1872—1875)

I.

Hos de missnöjda.

(1872.)

När Johan kom till Stockholm, började han att låna pengar till ett rum, vilket skulle vara beläget på Ladugårdslandet. Intrycksmänniska redan nu till ytterlighet valde han denna stadsdel av den orsak, att barndomens första-maj-promenader alltid gått dit; och Storgatan hade särskilt något av feststämning i sig. Därtill mynnade den snart ut till Djurgården, som blev hans promenadplats. Kasernerna med deras trummor och trumpeter hade något upplivande, och närheten av sjön öppnade fria utsikter. Där var luftigt och ljust. När han om morgnarne tog sin promenad, hade han att välja vägarne alltefter som hans stämning var. Trist och nedslagen gick han den skuggiga Sirishovsvägen; glad tog han av åt slätten till Manilla, där det paradisiska Rosendalslandskapet avmålade njutningslystnad och vällust; förtvivlad och skygg drog han ut på Ladugårdsgärdet, där ingen människa störde hans samtal med sig själv och hans böner till Gud. Ibland, när hans själ befann sig i tumult, kunde han stanna en lång stund vid korsvägen ovanför Djurgårdsbron, villrådig vilken väg han skulle välja. Då slet det i honom såsom om många makter dragit åt var sitt håll.

Hans rum var mycket tarvligt och saknade utsikt. Det luktade fattigdom såsom hela huset, vars enda ståndsperson var vicevärden, en poliskonstapel.

Han började sin verksamhet med att måla; av behov att se sina simmiga känslor taga form, kanske också för att få ett handgripligt sätt att uttrycka dem på, ty de små gnetiga bokstäverna på papperet lågo där döda och kunde ej så öppet och i ett slag visa honom för sig själv. Han hade ingen tanke på att bli målare, utställa i konstföreningen, sälja tavlor eller dylikt. Att gå till staffliet var som att sätta sig och sjunga. Samtidigt återknöt han bekantskapen med sin vän bildhuggaren, vilken införde honom i en krets av unga målare, alla missnöjda med akademien och de föråldrade metoderna, av den grund att dessa icke mer tillfredsställde dem, eller icke kunde uttrycka tidens dunkla halvdrömmar. Det var nämligen vid denna period som Wahlberg lämnat Düsseldorfferskolans realism och inträtt i efterromantikens stämningsmåleri, företrätt i Paris av Corot och Rousseau. Det var ett övergångsstadium och egentligen en anakronism, beroende på att Corot ej vann anhang förrän efter sin död, vilket förorsakade ett bakslag i verklighetsriktningen. Dessa unga målare voro fullständiga efterromantici utom i den punkten, att de sökte sanning i färgen. Hade de ej haft den moderna tekniken skulle de ha varit Fahlcrantz' lärjungar. De bibehöllo ännu Bohême-typen; ty så sent kommo de stora böljornas strandsvall till nordens avlägsna kuster. De buro långt hår, slokiga hattar, bjärta halsdukar och levde som fåglarne under himmelen. De läste och anförde Byron, och drömde om oerhörda dukar med ämnen så stora, att ingen ateljé ännu var byggd

för att kunna rymma dem. En bildhuggare hade gjort upp med en norrman, att de ur Dovre fjäll skulle hugga ut Dovregubben; en målare skulle måla havet, bara släta havet, men med så stor horisont, att man skulle se jordens rundning och vattenlinjen sålunda gå i en konvex kurva.

Detta slog an på Johan. Man skulle måla sitt inre och icke gå och rita av stockar och stenar, som ju voro betydelselösa i sig själva, och endast genom att passera det förnimmande och kännande subjektets smältugn kunde få någon form. Därför studerades ej ute, utan man målade hemma ur minnet och med fantasien. Johan målade alltid havet, med kust i förgrunden; vresiga tallar, några nakna skär längre ut, en vitmålad båk, ett sjömärke, en prick. Luften var mest mulen, med en svag eller stark ljusöppning i horisonten; solnedgångar eller månsken; aldrig klart dagsljus.

Men ur detta drömliv vaknade han snart; dels väckte honom hungern, dels erinrade han sig verkligheten, som han ju sökt opp för att rädda sig från drömmarna.

Hur hade den svenska samtidens verklighet utbildat sig under de år Johan sysslat med Thorvaldsens brödbekymmer och Hellas' erövring av Macedoniern? Genom vallagen av 1865 hade bondeståndet inträngt i de nya kamrarne och där bildat majoritet med ett program samt konstituerat sig som politiskt parti. Man har obetänkt nog velat förneka lantmannapartiet karaktären av att vara parti, och menat sig förringa dess värde genom att kalla det en fraktion. Bönderna voro en homogen fraktion av befolkningen, de voro nationen nästan, och därför

låg något mycket berättigat i att denna naturliga grupp slöt sig samman till ett parti med flertalsintressen av största vikt för hela landet. I parti ensamt ser man vanligen ett sammanslående av antingen några enskilda intressen, vilka icke allenast icke gagna landet i sin helhet, utan snarare motverka dess förkovring, eller ett teoretiserande meningssällskaps sammangaddning till framdrivande av meningen. Exempel på ett parti, som icke är någon fraktion, är intelligenspartiet, som arbetat för sina sysslors och sin maktställnings bibehållande och sina hugskotts genomdrivande.

Strax när lantmannapartiet stod under bildning 1867 hade det framträtt såsom ett demokratiskt sådant och utfärdat ett program, som endast var korollariet av parlamentsreformen eller det sammas sättande i verket. Adeln var avskaffad såsom självskrivet stånd, men feodalväldets (ty det har verkligen funnits en art av sådant i Sverige) gamla ekonomiska förmånsrätter kvarstodo. En sådan var skattefrihet eller skattelindring på frälsejord. Bönderna, som mest ägde »icke-privilegierad» jord, ville ha en skattejämkning, och det var mycket billigt. Men då upphävdes ropet på egoism, likasom icke all strävan vore egoistisk. Faran i detta fall var dock icke så stor, då böndernas egoism var av det berättigade slaget, emedan den gagnade flertalet och hela landet. Köpmansståndet skulle allra minst ropat på egoism, då en lindring i bondens skattebördor skulle framkallat en stor hop köpare, varav även industrien haft sitt gagn.

Partiet uppträdde även med demokratiska fordringar på reformer i andra avseenden såsom: skol-

väsendets ombildning, frihandelns erkännande »i princip», sparsamhet i statsutgifter, förenkling i förvaltningen, bättre lagskipning samt utsträckt rösträtt vid kommunala val med mera. Det var sålunda icke något reaktionärt parti den tiden.

Men icke nöjda med halva steg, passade de »alltid missnöjda» tillfället medan sinnena voro varma och bildade sällskapet De nyliberala. Dess program utfärdades 1868 och gavs i tryck genom tvenne förträffliga broschyrer. »Vad vilja De Nyliberala» (av Hultgren) och »Vad folket väntar av den nya representationen» (av Hedin). Det nyliberala partiets program, uppsatt i Hultgrens broschyr, är ett mönsterarbete. Det innehåller alla de omskapningsförslag, som i ordning skulle genomförts innan de nya socialistprogrammen frampressades. Där funnos tidsenliga och möjliga reformförslag och i vederbörlig ordning, och alla på en gång. Faran med våra dagars reformarbete är att förslagen hagla ner utan ordning, så att det ena kommer efter, där det skulle gå före, och tvärtom, såsom då man vräker in kvinnofrågan, innan man utrangerat det gamla patriarkatsamhället, inkastar kvinnan i mannens arbetsmarknad, innan man befriat mannen från äktenskapets och barnförsörjningens skyldigheter, och då man vill släppa in flickorna i statens läroverk för gossar, innan man ombildat dessa läroverk.

Det riktigaste i partiets program var, att det ville förverkliga de teorier, som reformen innebar. Man hade redan 1864 fått kommunal självstyrelse på papperet. Landstingen, som inneburo fröet till decentralisation, hade genom landshövdingens veto blivit ett slags regeringsbyråer. De nyliberala fordrade

landstingens frigivande och den kommunala rösträttens utsträckning. Men de begärde även allmän rösträtt till kamrarne, riddarordnarnes avskaffande, tjänsters indragning, inskränkning i konungens makt inom den viktiga ekonomiska lagstiftningen, landshövdingeämbetenas avskaffande, indragning av presidenters, biskopars och generaldirektörers ämbeten, statens skiljande från kyrkan, civiläktenskaps införande, folkskolans ersättande av de två nedre klasserna i elementarläroverken, undervisningens ombildning, försvarets ordnande efter grundsatsen allmän värneplikt och mera. Här fanns allt, som då begäras kunde, och mera till, och hade man fasthållit och i samdräkt arbetat på programmets utförande steg för steg skulle mera vunnits än med alla dessa språng förbi ini framtiden. Men svensken är något fantast och icke handlingsduktig, därför trodde han reformerna färdiga, när de voro utdiskuterade. Att diktarne lupo i förväg, trötta på de aldrig förverkligade planerna, var naturligt, och de ha ju rättighet att röra sig i fantasier, men att de politiska männen släppte taget, var mera klandervärt, om de ens rådde för den vanmakt, som överföll alla vid åsynen av ett stillastående, som slutade med tillbakagång. Hedins kommentarier till programmet voro förkrossande, och de kunna och böra läsas om än i dag av den som vill se huru långt tillbaka det gått med svenska framåtskridandet. Breven sluta med en djärv sats, som nu kanske skulle bli föremål för åtal eller anses som vanvettig av de slughuven, som tro sig äga de vises sten i byxfickan.

»Vi äro således ense om,» slutar han, »att la monarchie c'est une affaire de la liste

civile. Frågan är då blott den, om man har råd att kosta på sig tillfredsställandet av denna romaneskt-politiska fantasi.»

Om allt detta hade Johan intet begrepp. Han visste endast, att bönderna kommit till makten, att de förklarat borgarskap och ämbetsmän krig och att man i Uppsala hatade dem. Och nu skulle han själv träda in i de stridförandes led och angripa det gamla samhället. De enda kunskaper han medfört från Uppsala, vilka kunde vara till direkt bruk, var den lilla statskunskap han studerat. Vad hjälpte här astronomi, filologi, estetik, latin och kemi. Landets grundlagar och kommunallagar hade han reda på, men politisk ekonomi, kamerallagfarenhet, juridik, icke alls.

När han nu skulle söka sig en lämplig tidning för sin verksamhet, föll det honom icke in att begagna sina gamla förbindelser med Aftonbladet, utan tog han fatt i en liten nybörjande aftontidning, som gick för att vara radikal och som utgått från Nyliberala Sällskapet. Redaktören hade mottagning på La Croix's café, och där infördes Johan i tidningsmäns sällskap. Han kände sig främmande ibland dem. De tänkte icke som han, föreföllo obildade, som de ock voro; skvallrade mera än de talade om viktiga händelser. De sysslade med verkligheten visserligen, men dagens lilla nyhet var dem mera än dagens och tidens stora fråga. De sade fraser och tycktes icke behärska de ämnen de skrevo om. Han var för mycket universitetsaristokrat mot sin vilja för att kunna sympatisera med dessa demokrater, som icke valt sin bana, utan som de flesta, kastats in på den. Luften föreföll hans idealistiska sinne kvävande och han gick

icke på mottagningen mer, sedan han fått sitt ärende uträttat och anmodats skriva i tidningen.

Så debuterade han som konstkritiker. Det var Winges Thor med Jättarne och Rosens Erik XIV och Karin Månsdotter det gällde. Den unge kritikern ville naturligtvis visa sina kunskaper och hade bara sådana ur kollegier och böcker. Därför blev kritiken över Winge en lovsång. Ämnet såsom nordiskt och i stora stilen utgjorde föremålet för betraktelsen, vilket högeligen ogillades av målarne, som ville att man bara skulle se till huru det var målat. På Rosens Erik XIV anlade han sin monomanistiska synpunkt: aristokratisk eller demokratisk, och klandrade den orättvisa uppfattningen av Göran Persson, vilken han i sin uppbrända tragedi Erik XIV framställt såsom en adelshatare och folkets man. Nerstigen från sin höjd som lovande student, författare och kunglig protégé, ner till den då mindre aktade tidningsskrivarklassen började han åter känna med de lägre klasserna. Sedan man på redaktionen utstrukit lärdomsgrannlåterna trycktes artiklarna. Redaktören förklarade, att de voro pikanta, men bad författaren lägga sig vinn om att få dem mera lättflytande. Han hade icke ännu fått in tidningsstilen, »frasen», som redaktören uttryckte sig.

Därpå anlade Johan en artikelserie, som under namn av Perspektiv anställde betraktelser över sociala och ekonomiska frågor. Här gjorde han anfall på studenteriet och klassbildningen, det fördärvliga mångläseriet och de studerandes olyckliga ställning. Som arbetarfrågan ännu icke var brännande, vågade han göra en jämförelse mellan en studerad persons och en arbetares utsikter i livet, varvid han

fann arbetarens lott lyckligare, emedan denne med bibehållen hälsa kunde börja försörja sig vid aderton år och få gifta sig vid ett par och tjugo, under det den studerade ej förr än efter trettio kunde tänka på äktenskap och bärgning. Han rekommenderade som botemedel studentexamens avskaffande, såsom Jaabæk redan gjort i Norge, universitetets flyttning till huvudstaden för att bereda studenterna tillfälle till utkomst under studietiden, och han anförde exempel från nutidens studenter i Athen, vilka drevo ett hantverk jämte studierna. Allt detta var han på det klara med redan 1872, och ändock mottogs tolv år senare hans framställningar i ämnet såsom hugskott, skakade ur armen för stunden.

Samtidigt sökte han sig in i en ny liten illustrerad tidning för fruntimmer och fick skriva biografier och noveller. Damerna voro mycket älskvärda, men läto honom arbeta väl strängt och skickade honom ärender. När han tillbragt ett par dagar med att gå omkring på besök, dyka igenom ett förlagsmagasin i Katarina församling, läsa den biograferades romaner (i tre, fyra delar), gjort undersökningar i Biblioteket, sprungit till tryckeriet, och slutligen med omsorg skrivit ned sina spalter, sättande in personen i fråga i tidsbelysning, analyserande hennes uppkomsthistoria, så hade han för hela arbetet femton kronor. Han räknade ut att det per timme var mindre än vad ett stadsbud hade i inkomst.

Litteratörens bana gav ett hårt bröd, och att alla andra litteratörers varit lika hård förbättrar icke saken. Men yrket åtnjöt stor missaktning, och Johan kände, att han i socialt anseende stod under brö-

derna under sina vänner köpmännen, och under aktörerna, ja, under folkskolelärarne.

Litteratörerna förde en underjordisk existens. De hade inga namn, men de skrevo Vi och talade såsom med Guds nåde; de hade mänskors väl eller ve i sin hand, då striden om tillvaron, numera civiliserad, fördes med det sociala anseendet. Huru hade samhället kunnat avstå en sådan fruktansvärd makt åt friskaror och utan några garantier? Ja, men vad hade man för säkerhet om lagstiftarnes förmåga och insikt i riksdagen, i ministären, på tronen? Ingen alls! Det var sålunda jämnt spel. Men det var dock två klasser av tidningar: de som ville bevara samhället med dess lyten, de konservativa, och de som ville förbättra det alltid bristfälliga samhället, de liberala. De förra åtnjöto ett visst anseende, de senare intet alls. Johan gick av instinkt med de senare och han kände huru han behandlades såsom vars mans niding, i det närmaste. Liberal tidningsman och skandalskrivare var ungefär ett. I hemmet hade han hört den vedertagna satsen, att »ingen var hederlig karl, som icke stått i Fäderneslandet». På gatan hade han blivit påvisad en banditтyp med neddragen hatt och ett knivshugg mellan ögonen, och man hade sagt: där går litteratören X. På La Croix hade han känt sig illa till mods bland de nya ämbetsbröderna, han visste ej varför, och han valde likafullt deras mindre aktade krets. Valde han? Man väljer icke sina drifter, och det är icke någon dygd att vara demokrat, när man känner hat till överklassen och saknar lust att vara med den.

Sitt umgänge hade han däremot bland artisterna. Det var en sällsam värld deras. Det fanns så mycket

natur hos dessa människor, som sysslade med konsten. De klädde sig illa, bodde såsom inhyseshjon — en av dem bodde tillsammans med och i samma rum som en gårdsdräng —, åto vad de kommo över; de kunde knappt läsa innantill, och stavning var dem okänd, men ändock talade de som bildade, ja, de hade självständiga synpunkter och tänkte stundom skarpt, alltid obesvärade av dogmer. En hade vaktat gäss för fyra år sedan, en annan hade fört släggan, en tredje hade varit bonddräng och gått efter dyngkärran, en fjärde hade varit gardist. De åto med kniven och torkade sig på rockärmen, saknade näsdukar och gingo i en rock om vintern, men ändock kände Johan sig hemmastadd med dem, oaktat han de sista åren endast umgåtts med förmögna och bildade ynglingar. Det var icke därför att han var dem överlägsen, ty det erkände de icke, och det var ej lönt komma med böckerna mot dem, ty de togo inga auktoriteter. Hans tvivel på böckerna, åtminstone läroböckerna, vaknade nu upp, och han började till och med misstänka att de gamla böckerna skadat en nytidsmänniskas tankeverksamhet. Och detta tog den fulla visshetens karaktär när han träffade på en av bandet, som av alla ansågs vara snillet.

Det var en trettio-årig målare, som varit bonddräng, men kommit upp till akademien för att bli artist. Efter att ha tillbragt några år vid målarskolan hade han funnit konsten otillräcklig såsom uttrycksmedel för sina tankar och levde nu på ingenting, sysselsättande sig med att tänka över tidens stora frågor. Med dålig folkskolebildning hade han kastat sig över de nyaste böckerna, och, sålunda börjande där Johan slutat, hade han försprånget. Det var

samma skillnad mellan Johan och honom, som mellan en matematiker och en styrman. Den förre kunde räkna ut logaritmerna, men den andra kunde begagna dem till att manövrera med. Men Måns var därjämte kritiskt anlagd och tog icke böckerna på god tro, utan han kalfatrade dem och hade icke något schema, efter vilket hans hjärna tänkte, intet färdigt system, under vilket hans tankar voro bundna, utan han tänkte fritt, sökte, sofrade och behöll endast vad som han fann fullviktigt. Friare från passioner än Johan, kunde han draga slutledningar hänsynslöst även om de gingo emot hans önskningar och intressen, naturligtvis med inskränkningar såsom alltid, och klok som han var och måste vara för att kunna bogsera sig fram från djup underklass visste han även att förtiga sådana slutledningar, som, uttalade högt och på orätt ställe kunde skada honom.

Vid sin sida såsom litterat rådgivare hade han en telegraf-assistent, vars kunskaper Måns visste begagna bättre än deras ägare, ty denne hade icke ett så livligt ingenium, oaktat han genom sin språkkännedom ägde nycklarne till de tre stora kulturländernas litteratur. Passionslös och medveten, med en stark behärskning av sina lidelser, stod denne däremot över och utom det hela, betraktande och småleende åt tankarnes fria spel, vilka han åsåg som man ser på ett konstverk, njutande, men med visshet om att det ändå till sist bara är en illusion.

Med dessa två hade Johan sina fredliga duster. Måns kunde han hänföra och narra med sig långa stycken, när han kastade upp sina planritningar till framtidens människa och samhälle, men när han så i bilder och målningar med passion och fantasi hissat

upp sina åhörare väl långt, så tog denne fram sin loupe och han såg genast rämnan, där kniven skulle sättas, och så skar han till. Johan blev då otålig och slog ifrån sig.

— Du är så småaktig, sa han, och skall alltid hugga fast på en detalj.

Men då befanns ibland, att den där detaljen var premissen, med vars utskärning hela den granna konklusionen störtade samman. Johan var alltid diktaren och hade han fått gå fram obehindrat på den vägen skulle han kanske kommit långt. Diktaren får tala till punkt själv, som prästen, och det är en behaglig position. Han ramlar på utan att bli avbruten, och därför kan han övertala, om icke övertyga.

Det är genom dessa tvenne olärde som Johan får reda på en filosofi som Uppsala icke kände. Under samtalens gång vädjade motståndarne esomoftast till en okänd auktoritet, som de kallade Buckle. Johan tillbakavisade en sådan auktoritet, som icke var presenterad i Uppsala. Men namnet återkom och förföljde honom, så att han slutligen bad att få låna den där boken. Han fick den.

Verkan av läsningen blev den, att Johan ville ställa bekantskapen med densamma såsom en propylé till sitt medvetna liv. Detta var den nakna, klara sanningen. Så här skulle det vara och så var det. Människan lydde under naturlagarne såsom alla andra organiska varelser; alla så kallade andliga egenskaper vilade ytterst på ett materiellt underlag, och den kemiska frändskapslagen var lika andlig som själarnes sympati. Hela den spekulativa filosofien, som ville inifrån stifta lagar, var blott en bättre teologi, och vad värre var en inkvisition, som i personliga system

ville intvinga världsprocessens rika mångfalld. Inga system, var Buckles lösen. Tvivlet är vishetens begynnelse, tvivlet är undersökning, och tvivlet endast har fört anden framåt. Sanningen som sökes är endast upptäckten av de i naturen inneboende lagarne. Veta är det högsta, sedlighet endast ett tillfälligt sätt att uppföra sig, beroende på det särskilda samhällets överenskommelser. Endast kunskapen kan göra mänskligheten lycklig, och de enfaldiga eller okunniga göra bara skada eller onytta med sin sedlighetssträvan, sin välgörenhet, sitt skydd.

Så kommo konsekvenserna. Den himmelska kärleken, vars resultat är äktenskapet, är till detta sitt resultat bundet av sådana yttre förhållanden som spannmålsprisen; självmorden av arbetslönerna; religionerna av naturscenerierna, klimatet, jordmånen.

Sinnet var förberett att mottaga de nya lärorna, och de gjorde sitt intåg. Johan hade alltid sökt fotfäste på jorden och varken poesiens ballongfärder eller den tyska filosofiens lyktgubbar hade haft någon uppriktig vän i honom. Förtvivlad hade han suttit över Kants »Kritik der reinen Vernunft» och undrat om det var han, som var dum, eller om det var Kant, som var oredig. Förvånad hade han varit under läsningen av filosofiens historia, då han såg huru alla filosofer hänvisat var och en till sitt system såsom sanningen, och huru de alla talade emot varandra. Nu fick han klart för sig, att idealisterna, såsom förväxlande sina dunkla förnimmelser med de klara föreställningarne, som avspeglade verkligheten, endast voro vildar eller barn, och att sensualisterna, som voro förmögna av klara perceptioner, utgjorde de högst utvecklade organiska varelser. Poeterna och

filosoferna voro vakna drömmare, och de religiösa, som levde under evig skrämsel för det okända, voro liksom djuren i skogen, de där ryste när det rasslade i buskarne, eller som urmänniskorna, vilka offrade åt åskan i stället för att sätta upp åskledare.

Och så fick han vapen mot de gamla böckerna och mot de under skyddsandan slavande skolorna och universiteten. Buckle själv hade förlupit skolan, aldrig varit student och hatade universitet. Vid tal om Locke utbrister han: »levde denne djupe tänkare i våra dagar, vilket krig skulle han ej föra mot våra stora universitet och offentliga skolor, där ännu otaliga saker läras, som ingen behöver veta, och som få skola göra sig besvär att hålla i minnet!» Det var sålunda Uppsala som haft orätt, och han som haft rätt. Han visste att det fanns »okunnige lärde», och filosofie professorernas obildning var orsaken varför de ej kunde lära ut annat än tysk filosofi. Den engelska kände de ej, lika litet som den franska, av det skäl att de bara kunde latin och tyska. Och själva Buckles »Civilisationens Historia i England» var skriven 1857, men kom ej till Sverige förrän 1871, 72. Och ändock var marken ej beredd för utsädet. Den lärda kritiken kastade den tillbaka, och den föll endast ner i några unges sinnen, men dessa hade icke något ord i laget.

»Ingen litteratur,» säger författaren själv, »kan någonsin gagna ett folk, om hon ej finner det förberett att mottaga henne.» Så var det med Buckle och hans verk, som föregick Darwins (1858) och innehåller alla konsekvenserna av detsamma, vilket visar att utvecklingen inom andens värld ej är så strängt bunden som man trott. Buckle känner icke

heller Mill och Spencer, vilkas tankar nu behärska världen, men han sade det mesta av vad de sedan sagt.

Om nu Johan haft en karaktär, det vill säga varit behärskad av en enda stilla passion, att förverkliga ett mål, skulle han ha begagnat Buckle för sitt ändamål, plockat ur vad som bevisade för och lämnat å sido vad som talade emot. Men hans själ var en sanningssökares och han bävade icke för motsägelsernas avgrund, helst Buckle aldrig sagt sig ha funnit sanningen, och sanningen var ett relativt, som kunde ligga på båda sidorna. Tvivlet, kritiken, undersökningen var huvudsaken och det enda gagnande, ty det lämnade frihet; predikan, programmet, visshеten, systemet, »sanningen» var ofrihet, ty det var dumhet. Men att vara följdriktig tvivlare går icke, när man är fullstoppad med »till komplett evidens bevisade» sanningar, och när klasspassioner, brödlidelser, ställningskampen förvillar omdömet.

Han blev lugn när han fått veta, att allt det galna, som fanns i världen, var galet av lagbunden nödvändighet, men han blev rasande galen när han kommit underfund med, att det var på tok med samhällsskick, religion, moral. Han ville lära sig förstå och förlåta sina meningsfiender, efter som de voro ofria som han i sitt handlande, men han måste strypa dem av plikt efter som de hindrade utvecklingen till allas lycka, det enda och det största brott som fanns. Men det fanns ju inga brottslingar, huru skulle han kunna komma åt brottet?

Han jublade i sin själ att misstagen nu blivit upptäckta, men han nertrycktes till förtvivlan när han insåg, att upptäckten kommit för tidigt. Ingenting

fanns att på många år göra åt saken. Utvecklingen gick icke fort, och den måste gå långsamt. Alltså, han måste lägga sig för ankar på redden och vänta tidvattnet. Men så blev väntan för lång; så hörde han inre maningar, som bjödo honom tala, ty utan att någon upplyste, kunde ju ingen förändring i opinionen ske. Ja, men en upplysning, som kom för tidigt, kunde ej gagna. Så vräktes han fram och åter.

Allt föreföll honom nu så gammalt och antikvariskt, att han ej kunde läsa en tidning utan att få spasmer. De arbetade ju för stunden bara, men framtiden tänkte de ej på.

Hans filosofiske vän tröstade och lugnade honom, bland annat med La Bruyères sentens: förarga dig icke över att mänskorna äro dumma och elaka, eller också förarga dig över stenen att han faller; båda äro underkastade samma lagar: att vara dumma och att falla!

— Ja, det var bra att säga det, men att vara en fågel och leva i en gruva! Luft, ljus, jag kan icke andas, icke se! bröt han ut. Jag dör av kvävning!

— Skriv, sade vännen.

— Ja, men vad?

Var skulle han börja? Buckle hade ju skrivit det alltsammans, och ändå var det som oskrivet! Det värsta var, att han kände sig sakna kraft. Hans äregirighet hade hittills varit måttlig. Att gå i spetsen, vara chef, bli segrare och dylikt föresvävade honom ej. Att gå framför med yxan som en simpel sappör och fälla trän, röja upp snår, och sedan låta de andra bygga bron och skansarne, det tyckte han var lagom, och man skall ofta se, att en stor äre-

girighet endast är ett uttryck av stor kraft. Johan var måttligt äregirig därför att han numera endast kände måttliga krafter. Förr, när han var ung och stark, trodde han sig om mera. Han var en fanatiker, det vill säga hans vilja understöddes av kraftig passion, men vaknad insikt, det sunda tvivlet gjorde att han numera trodde sig om mindre. Arbetet som förelåg tog formen av bergväggar, som skulle rivas, och han var icke så enfaldig att han vågade på dem.

Nu börjar han med våld idka tvivlet för att ge sig tålamod och ej explodera. Han arbetar sig in i tvivlet till och med på sin uppgift, och som räddning tar han sig för att i ett drama skildra sin strid och sina tvivel, och ämnet, som redan var planerat sedan ett halvt år, tog han ur svenska reformationshistorien. Och så uppkom dramat, som sedan blev bekant under namnet »En avfälling».

2.

En avfälling.

(1872.)

På våren skulle förbundet Runa fira årsdagen av sin stiftelse, och Johan hade blivit på det enständigaste ombedd att komma upp till Uppsala. Han sade nej i det längsta, ty han hade en fasa för att se platser, där han lidit, så beroende var han av den miljö han rörde sig i. Han var även rädd för att träffa de gamla kamraterna, varför visste han ej rätt klart. Slutligen lät han beveka sig, ty han hade så svårt att göra någon en ledsamhet, och så for han.

Festen skulle räcka hela dagen och stod i ett enskilt rum på Gillet, som var dekorerat med granrisruskor och flaggor. Det skulle nämligen bli ett nordiskt gästabud i stor stil, med helstekt gris, mjöd ur horn och så vidare. Det började med frukost klockan tio. Därpå genast punsch och festsammankomst. Högtidstalen föreföllo Johan ihåliga, och han försökte fåfängt skruva upp sig i stämning. Is var medsläppt denna gång mot löfte att uppföra sig anständigt. Men han kunde icke hålla sin småstadsavund, utan började hacka på Stockholm och kallade Johan obildad. Och då brast det löst. Johan rev ner universitet, professorer och tysk filosofi. Kamraterna åhörde leende. Vid middagstiden var man

färdig att sova och man lade sig på sofforna. Om aftonen hölls den egentliga måltiden och då talades icke längre om poesi. Man åt, drack och grälade. Det hela föreföll Johan barnsligt, arkaistiskt, och han kände, att en klyfta öppnat sig mellan honom och vännerna. De voro precis sådana som då han såg dem första gången: talade lika, tänkte detsamma. Nu märkte han, att man icke växer i Uppsala, och att de kunskaper där meddelades endast voro styltor, som man såg högre ut på, utan att man lade en tum till sin växt. Han kände att bröderna och han voro teoretiska fiender, och att det hela endast var en vapenvila.

När han återkom till Stockholm gjorde han i en väl studerad artikelserie ett anfall på arvfienden latinet och föreslog isländskan såsom avlösning. Det var en halvmesyr, kanske ett baksteg, ty ett ändå dödare språk än latinet kunde ju ej avhjälpa skadan. Om han föreslagit tyskans införande såsom ersättning av det kulturfientliga svenska språket hade det varit någon bragd, ty detta måste sägas så fort som möjligt, att vederbörande patrioter måtte få sina hundra år att sova på saken och vänja sig vid tanken.

Men under det artiklarne lågo, dog tidningen, och därmed var Johan på bar backe. Sommaren nalkades, rummet i staden blev kvavt. Nöden infann sig, ty under det han och filosoferna ombyggde världens öden, hade icke några livsmedel influtit. Här måste något göras, och bragt till det yttersta packade Johan sin nattsäck, köpte ett ris bikupa och reste ut till sina fiskare, där han kunde leva på kredit hela sommaren. Senare anlände tre av Uppsalavännerna, och så var stugan full igen.

Första dagarne i juni satte han sig till att skriva på sin dram »En avfälling». Ämnet hade han sorgfälligt studerat i Biblioteket och hade stora ark fulla med vad han kallade lokalfärg, och där han då och då hämtade en touche för att icke avsikten med stycket skulle för mycket lysa igenom. Ämnet var rikt och lämpade sig förträffligt att tummas för alla möjliga ändamål. Djärv efter läsningen av Goethes Götz med dess sextiotal tablåer hade han beslutat att bryta med det gängse skådespelet sådant det brukade tillskäras på Fryxell och Afzelius. Alltså ingen vers; ingen deklamation; ingen enhet i rummet. Handlingen själv skulle betinga tablåernas och akternas antal. Mänskorna fingo dessutom tala ett enkelt vardagsspråk, så som mänskor bruka utom scenen; tragiskt och komiskt, stort och smått omväxla såsom i livet. Det var gamla nyheter allt det där, men tiden var inne att återupptaga dem, menade Johan.

Därpå kom anfallsplanen. Dramat var den lämpligaste formen genom vilken man kunde få säga allt och sedan i femte akten taga tillbaka så mycket man ville, eller lämna öppet till begrundande. Bakom de historiska personerna skulle författaren gömma sig, och i Olaus Petri skulle han själv uppträda såsom idealisten, i Gustav Vasa såsom realisten och i vederdöparen Gert såsom kommunarden, ty han hade nu funnit att Pariserkommunens män endast satt i scen vad Buckle hade förkunnat. I de tre huvudpersonerna skulle Johan uttala sina tre tankar från tre ståndpunkter. För att få uttala allt måste han låta Gert (Karl Moor) spela vansinnig, Olaus återtaga sina meningar och Gustav Vasa få rätt, och ingen annan orätt. Fienden av de gamlas läger, Hans

Brask, behandlade han också med aktning, såsom den vilken hade haft rätt, men under tidens gång fått orätt. Stycket hade också därför varit ämnat att kallas: Vad är sanning? Men för att få det spelat ändrades båda de föreslagna titlarne till det mera indifferenta Mäster Olof.

Och så började angreppen. Först på sanningen såsom något stående i evig utveckling, vilken skulle stanna var gång någon lyckades inbilla massan att han funnit den. Därför måste alla nyttiga sanningar vara övergående. Därpå anfölls äktenskapet såsom gudomlig instiftelse. Olaus Petri gifte sig emot kanoniska lagen, men med vigsel. Hans äktenskap erkändes icke av borgerliga lagen och allmänna meningen. Det var ett ganska listigt jäv mot den gudomliga lagen.

Såsom parallell och motsättning måste skökan dragas in, en person, som Johan av erfarenhet varken sympatiserade med eller fann beklagansvärd, emedan alla de skökor han sett valt sitt vidriga yrke av böjelse och drevo det med lust och glädje. Att hon förlorat sitt borgerliga anseende var icke heller sant, ty hon fick umgås både med syskon och föräldrar och andra av samma samhällsklass. Och mannen var icke skyldig till hennes förnedring, alldenstund ingen man förfört en flicka till att driva allmän näring med sin kropp, och alldenstund alla skökor icke begärde bättre än att bli »förförda» så ofta som möjligt. Mannen skulle helst velat ha förhållandet idealt, det vill säga slippa betala. Skökan måste emellertid fram, och hon hade här till ändamål att visa det skillnaden mellan henne och »frun» ej var så fasligt stor.

Vidare skulle familjen såsom antisocial instiftelse

angripas. Modersväldet och dess motverkande av samhällets större intressen gisslades i Olaus' moder och hennes övermodiga och tyranniska uppträdande.

Styrelsen, vilken Buckle frånkänt varje gott inflytande, togs i upptuktelse i Gustav Vasa, vars reformationsarbete icke utfördes av honom, utan av reformatorerna, ehuruväl konungen såsom realisten (Bismarck kanske) tog frukterna och äran.

Folket, den blinda massan, behandlades som boskap. De ville slippa betala till kyrkan, men de ville ha vidskepelsen kvar, och de voro de första, som kastade sten på befriaren.

Detta var icke alls vad våra så kallade demokrater kallade demokratiskt. Övertygelsen om omöjligheten att operera med de ovetande hade Johan också stadgat med Buckles hjälp. Franska revolutionen gjordes icke av »folket», utan av adel, präster och lärda, men dess verkningar hindrades just av »folket». Samma folk hade under Carlos III av Spanien visat vådan av att makten ett ögonblick lämnades åt dem. Denne upplyste konung hade år 1767 fördrivit jesuiterna ur Spanien. Året därpå, då konungen på sin namnsdag, enligt hävd, gav massan rättighet att yttra en önskan, som måste uppfyllas, var det första folket begärde: återkallandet av jesuiterna. Detta sakförhållande låter Johan sin Gustav Vasa äga kännedom om, då han får säga: man skall upplösa först och reformera sedan; men att på scenen framlägga ett förslag till universitetens avskaffande och undervisningens frigivande var icke lämpligt. För övrigt kunde det vara stark fråga om icke undervisningens frigivande skulle ha samma följder som i Amerika: att den föll i händerna på vidskepliga läsare.

Rättast vore naturligtvis att störta styrelsen och tvångskyrkan och sålunda giva de upplysta full frihet att upplysa, som de än i dag sakna, då de kallas bedragare och hotas med fängelse var gång de vilja upplysa.

Stycket bar även färg av den tid det skrevs. Pariserkommunen spökar i vederdöparnes kulturfientlighet. Fransk-tyska kriget har givit anledning till tyskens uppträdande på krogen, där den övermodige, annekterande preussaren får sig en släng. Men opartiskt nog hånas fransmannens lättsinne i adelsmannen, samtidigt med att tysken (icke preussaren) får beröm för sitt »sedliga» allvar. Även det på reaktionärt återtåg stadda lantmannapartiet får ett rapp, när marsken bryter ut mot dalkarlarne.

Mot hjälten Olaus är författaren opartisk. Han hånar sig själv och sina underklasskänslor, då han satt bland ordonnanserna-gardisterna i Carl XV:s tambur, genom den scen då Olaus väntar på audiens hos Gustav Vasa. Han gör honom till en svag själ, som drives fram underifrån, och som helst skulle vilja gå i andra ledet. Han gör honom till en idealist, som icke förstår den realistiske kungens mera rationella metoder att dräpa kyrkan genom att svälta henne. Olaus' äktenskap är också något egendomligt. Det är satir på ett andligt äktenskap eller ett modernt resonemangsparti. Kristina friar själv: »Olov,» säger hon, »jag vill bli din maka, se här min hand. Du var icke mina drömmars riddare, och jag tackar Gud att han aldrig kom, ty då hade han gått — som en dröm.»

Detta smakar av Ibsens »Kärlekens komedi». Emellertid är Olaus kär i Kristina. Han älskar henne

med den sunda, sinnliga kärleken, som åtminstone lever längre än den ostadiga vänskapen. Men Kristina är ett litet förmätet höns, som vill förstå den starka intelligensens syften, och när hon ej kan det, drar hon ner honom. Antaget att hon fått samma djupa bildning, som det stod alla kvinnor fritt att skaffa sig, och som Heliga Brigitta skaffade sig bland andra, hade hon bättre förstått Olaus, och hade äktenskapet blivit lyckligare? Troligen ändå olyckligare, ty undantagsmän sådana som Olaus Petri fingo ju gå oförstådda av starka manliga huvuden. Men upphetsad av att den store mannen såg upp till henne, inbillar hon sig vara i jämnbredd med honom och vill över honom. Författaren visar tydligt, att man och kvinna äro inkommensurabla storheter, och att kvinnan står över såsom kvinna och mannen över såsom man, och detta var ganska rätt tänkt av Olaus Petri 1872.

Icke dess mindre är författaren här och där fången under den urgamla kvinnodyrkan och ger Kristina för mycket rätt gentemot Olof, och, såsom ogift, är författaren naturligtvis alldeles för artig mot den unga frun. Fullt fri är han däremot, när han ger törnar åt matriarkatet.

»Vill ni ha tacksamhet,» får Kristina försiktigtvis och icke sonen Olaus säga åt modren, »sök den, men på annat sätt; tror ni det är barnets bestämmelse att offra sitt liv blott för att visa tacksamhet? ... Skall han gå vill, skall han offra sina krafter, som tillhöra samhället, mänskligheten, blott för att tillfredsställa er enskilda lilla självviskhet, eller anser ni er gärning att ha givit honom livet och uppfostran ens förtjäna tacksamhet? Var icke detta ert livs uppgift och bestämmelse?»

Detta var djärva ord för fjorton år sedan, men mödrarne synas än å ena sidan berömma sig av sitt moderskap och vilja hava det som en maktställning, å andra sidan anse det vara något lågt, som bör ersättas med akademiska examina. Redan nu vädrade Johan tyranni i modersväldet och kvinnoväldet, och var helst han såg orättvisa eller tryck slog han till, även på den ömmaste punkten, kulten av s i n döda mor, som icke är annat än vildens dyrkan av förfädren och som borde undanskaffas med vördnaden för det gamla, såvida det skall bli allvar av framåtskridandet. När han blev äldre, såg han alltid en självisk så kallad öm mamma stå bakom dörren och hålla den djärve ynglingen i rockskörtet, när denne skulle springa ut och deltaga i sådan livets kamp, som icke lönades med guld eller ära, och med långa års mödor lyckades det honom slutligen att utrota denna gamla vidskepelse: undantagsvördnaden för modren och kvinnan.

Vad karaktärerna beträffar hade han i den handlingsduktige kungen och dennes halvskugga, den förståndige marsken, diktat sig sådan han önskat vara; i Gert sådan han i lidelsens ögonblick var, och i Olaus slutligen sådan han efter åratals självprövning funnit sig vara. Äregirig och svag i viljan; hänsynslös när det gällde, och undfallande när det icke gällde; stort självförtroende blandat med djupt missmod; sansad och oförnuftig; hård och vek. Denna dubbelhet i karaktären var en naturlig följd av hans dubbla uppfostran i kristendom och positivism. Som en övergångsform till ny människa innehöll han gamla och nya avlagringar av idealism och realism. Med sina två synpunkter, samtidens lilla och framtidens stora,

måste han beständigt se sakerna från minst två sidor. Olyckan blev att hans häftiga temperament icke tillät honom alltid bestämma över, när den ena eller andra synpunkten skulle anläggas. Som fiender betraktade måste han på vedertaget sätt hugga in på fienderna med avsikt att tillintetgöra; som medmänniskor betraktade och lydande lagarne för utveckling genom förutsättningarne, måste han överse med dem, förklara och förlåta dem. Men när det ena, och när det andra?

En annan slitning i karaktären yppade sig även vid skildringen av Olaus: den mellan drift till estetisk verksamhet och etisk. I första aktens första scen sitter Olaus och repeterar sitt skådespel »Tobiæ comœdia». Detta kallar han »leka». Och i slutet av akten ser han med saknad tillbaka till sin lek, som han måste lämna för att gå upp till Stockholm att predika. Det var också Johans strid mellan aktören och prästen, varförutom redan här röjes hans dunkla insikt i konstens ringa betydelse gentemot de uppdrivna överskattningarne av den samma.

Sin största betydelse och förklaring erhöll dock stycket genom sin avslutning. Alla få rätt och hava relativt rätt, ty absolut finns ingen rätt. Marsken har rätt i samtiden, då han ber Olaus vara lugn och fortsätta predika; Olaus har rätt, då han erkänner att han gått för långt; ynglingen Scholaris har rätt, då han såsom ung fordrar en ny sannings utveckling; Gert har rätt, då han kallar Olaus avfälling. Individen skall alltid bli avfälling av naturlagars nödvändighet; av trötthet, av oförmåga att utveckla sig längre, då hjärnan stannar i sin växt vid fyratiofem års ålder, av verklighetens krav, som även av en reformator

fordrar att han skall leva som människa, make, familjefar, samhällsmedlem. Men de som fordra ett gå på i oändlighet av individen, de äro kortsynta, helst om de mena att saken skall falla, därför att individen faller av. De kunna ju själva roa sig att fortsätta, de som ingenting gjort för saken, men skrika mest.

För övrigt är frågan om Olaus ej hade bättre tillfälle att verka för sin sak från predikstolen i den reformerade Storkyrkan än från gatukrogarne. De bildningsfrön han sådde från den förra platsen föllo icke på hälleberget, men de han strödde från de senare kommo nog att kvävas av törnen, med den kännedom Olaus borde ha av folket, som kastat första stenen på honom.

*

Stycket kom till under två sommarmånaders stilla, regelbunda, sunda liv, utan dryckenskap. Havsluft, simturer, segelfärder, fiske, fäktning, lekar i det fria, mjölk och tidigt gående i säng gjorde själ och kropp spänstiga. Frihet från societetsliv, konvenans och alla samhällsband höll anden modig och hänsynslös. Kamraternas närvaro och ändlösa diskussioner med anledning av Buckle gav en nödig gymnastik åt själsförmögenheterna. Mot den stundom vaknande oron för levnadskostnadernas betalning gjorde han sig döv. Och när sommaren gick ut och stycket låg färdigt, var han beredd att rymma från skulden om så skulle behövas, då han visste att den förmögne fiskaren väl kunde vänta, och han var säker om att ha valuta i sitt arbete, som han efter genomläsning

befann vara gott. Men en sådan åtgärd förekoms av en ädelmodig kamrat, som lånade honom den erforderliga summan.

Och så reste han in till staden igen, segerviss och förhoppningsfull, lugn efter att ha fått lätta sitt hjärta och ha sagt allt.

3.

Röda rummet.

(1872.)

På hösten dog Carl XV. I sorgen, som var tämligen uppriktig och allmän, blandade sig dunkla farhågor för framtiden. En av de unga målarne, som tillhörde Johans umgänge, låg just i Norge på konungens stipendium och hemkom nu utblottad och utan framtidsutsikter. Med honom brukade Johan gå ut till Djurgården att måla, för att under avvaktan på svar om sin pjäs »idiotisera» sig.

Det fanns nämligen ingen sysselsättning, som så uppsög alla tankar, alla känslor som detta att måla. Men sittande framför naturen gick det ingen väg. Johan såg och njöt av linjernas fina rytmer i trädens grenbildning, i terrängens våglinjer, men penseln var för trubbig att kunna återge konturen som han ville. Då tog han till pennan och gjorde en i småsakerna gående teckning. Men när han skulle använda studien på duken, och färgen kom med, blev det hela bara sudd.

Pelle däremot, som var stämningsmålare, såg aldrig detaljer. Han borstade upp hela landskapet på en gång och tog ut färgens valörer, men föremålen upplöste sig i obestämda silhuetter. Johan tyckte

att Pelles landskap voro vackrare än de i verkligheten, oaktat han hyste stor vördnad för »skaparens» verk.

Efter att ha fördrivit en månads tid ungefär med målning gick Johan en kväll in på La Croix. Den första han råkade var hans forne redaktör.

— Nå, jag hör av X. (namnet på en ung författare), att Kungliga teatern lämnat igen »Avfällingen».

— Detta vet jag ej av, svarade Johan och kände sig illamående, samt lämnade sällskapet så fort han kunde.

Morgonen därpå gick han upp till sin förre lärare för att höra huru det förhöll sig. Denne började med att berömma stycket och slutade med att kritisera det, såsom rättvist var. Gustav Vasa och Olaus Petri voro neddragna och vanställda. Johan vidhöll, att de tvärtom voro återställda i det skick, i vilket de troligen en gång befunnit sig, men som genom patriotiska och idealistiska villfarelser småningom blivit tillmålat. Det hjälpte ej, och publiken skulle ej ta emot någon ny uppfattning förrän forskningen gjort sitt förarbete.

Det var nog riktigt, men slaget var ändå bedövande, oaktat det gjordes så lindrigt som möjligt och författaren uppmuntrades att omarbeta stycket. Han hade återigen kommit för tidigt. Återstod bara att vänta och fördriva tiden. Att tänka på en omarbetning nu var icke möjligt, ty Johan såg vid genomläsningen, att stycket var gjutet i ett block och att allt var på sin plats. Det kunde icke ändras utan att hans tankar ändrades, och på det fick han nu sätta sig att vänta.

Så tog han till böckerna igen. Händelsen fogade

att han fick i handen två av »de bästa böcker någon kan läsa». Det var Tocqueville's Folkväldet i Amerika, och Prevost-Paradol's Nya Frankrike. Den förra ökade hans tvivel på demokratiens möjlighet i ett oupplyst, gammalt samhälle. Skrivet med en uppriktig beundran för Amerikas politiska institutioner, och framhållande dem såsom mönster för Europa, innehåller detta arbete sådana rättframma vinkar om massväldets faror, att även en född adelshatare måste hysa farhågor. Det var fruktansvärda slag för pannan Johan nu fick, och hans goda förstånd segrade över lidelsen denna gång, men med förlusten av tron på sin livsdrift föll han sönder och samman och var snart mogen för absolut skepsis. Satser sådana som dessa tålde ingen vederläggning då: »Majoritetens moraliska välde grundar sig till någon del på den övertygelsen, att det finnes mera förstånd, upplysning och visdom hos flera människor än hos en enda, i lagstiftarnes antal mer än i urvalet därav. Detta är jämlikhetsprincipen tillämpad på själsförmögenheterna. Denna lära angriper människans stolthet i dess innersta fristad.»

Att denna stolthet kunde och måste kuvas insåg icke en sådan individualist som Johan, och lika litet att vishet och upplysning kunde med goda skolor spridas till massorna.

»Då en man eller ett parti lider en orättvisa uti Förenta Staterna, till vem skall han vända sig? Till allmänna opinionen? Den utgör majoriteten. Till lagstiftande makten? Denna utnämnes av majoriteten och lyder blint densamma. Till verkställande makten? Denna utnämnes av majoriteten och tjänar den såsom ett passivt verktyg. Till offentliga styr-

kan? Den är icke annat än majoriteten under vapen. Till juryn? Den utgör majoriteten, försedd med rättighet att fälla utslag.»

Å ena sidan skulle ju flertalets lycka, bestående i att få rätt, vara erkännansvärd, och lindrigare vore ju att en minoritet fick lida tryck än en majoritet, men de lidanden en upplyst minoritet tillfogades av en oupplyst majoritet voro oändligt mycket större än majoritetens tryck av en bildad minoritet, menade den bildade. Å andra sidan förstode minoriteten alltid bättre än majoriteten vad som vore densammas och allas lycka, och därför vore minoritetens tyranni icke alls att jämföra i obehag med majoritetens. Ja, men huru led icke underklassen i Europa av minoritetens tyranni? Bara det att det fanns en överklass låg som ett tungt moln över massans liv. Varför, kan man nu fråga, skall olika klassbildning skapa en vetande minoritet och en ovetande majoritet? Men det frågade man icke då! För övrigt, hade man ännu sett någon stat, där den vetande minoriteten verkligen haft makt att »förtrycka»? Nej, ty regenter och ministrar och riksdagar voro i allmänhet lagom vetande.

Vad som mest förförde Johan att frukta massväldet var dess av Tocqueville iakttagna tyranni över tankens frihet.

»Då man undersöker huru mycken tankefrihet det finnes i Förenta Staterna, då först finner man rätt klart, till vilken höjd massans förtryck övergår all despotism vi känna uti Europa... Jag känner intet land, varest i allmänhet finnes mindre självständighet i tänkesätt och verklig frihet i diskussion än i Amerika... Majoriteten uppdrar här en fruktansvärd cirkel omkring tänkandet. Inom dess gränser är skrift-

ställaren oberoende; men olycklig den, som vågar sig utom densamma. Han har ej att frukta en auto-da-fé: men han blir ett mål för vidrigheter av alla slag och för dagliga förföljelser... Man vägrar honom allt, till och med äran. Innan han offentliggjort sina åsikter, trodde han sig hava anhängare, nu, sedan han yppat dem för alla, ser han, att han icke mera äger några, ty de som häckla honom, de skrika högt, men de som tänka lika med honom, likväl utan att äga hans mod, de tiga och draga sig undan. Han ger vika, han nedtynges slutligen av dagliga ansträngningar och återgår till tystnad, liksom kände han ånger att hava talat sanning... Uti demokratiska republiker lämnar tyranniet kroppen fri och går direkte mot själen. I folkvälden säger icke envåldshärskaren: I skolen tänka som jag eller dö; han säger: det står er fritt att icke tänka som jag; ert liv, era ägodelar, allt skall förbliva orört, men från den dag I yppat en skiljaktig åsikt, skolen I bliva en främling ibland oss. I skolen bibehålla era fri- och rättigheter såsom medborgare, men de skola bliva eder gagnlösa... I skolen kvarbliva bland människorna, men berövade alla mänskliga rättigheter. Då I närmen er till era likar, skola de fly undan för eder som för en oren; och de som sätta tro till er oskuld, också de skola överge eder, ty man skulle annars fly även dem. Gån i frid! Jag skänker er livet, men ett liv, hårdare och uslare än döden!»

Detta var sålunda den ädle, folkvänlige tyrannhataren Tocqueville's sannfärdiga och trovärdiga målning av massans tyranni; denna massa, vars klackar Johan känt på sitt bröst i hemmet, i skolan, på ångbåten, vid teatern; denna massa, som han hånat i

»Det sjunkande Hellas», och som han låter kasta sten på Olaus Petri, när denne predikar frihet för just dem! Stod det så till i Amerika, hur kunde han då begära bättre av Europa! Han befann sig i en återvändsgränd. Aristokrat kunde han ej bli, av nedärvd drift, och med massan kunde han ingenting uträtta. Hade han ej nyss själv blivit nertrampad av den okunniga teaterstyrelsen med den obildade publiken bakom sig, då hans nya tankar och frigörande tankar blivit nedtystade. Det var ju sålunda redan massvälde hemma i Sverige, och den kungliga teaterstyrelsen var endast en tjänare åt massan. Idel motsägelser! Ja, men om samhället fick styras av de mest vetande? Ja, då fick man professorerna med deras antikvitetsvetande! Antag att teaterstyrelsen spelat hans pjäs. Den hade säkert blivit utvisslad av grosshandlarne på parkett, och ingen kritik hade kunnat hjälpa.

Hans tankar sprattlade som fiskar i nätet och slutade med att snärja sig, och så blev han kav lugn. Det var inte lönt att tänka på det. Bort med det! Men det gick inte bort. Det satt kvar som en stilla, stor sorg, en förtvivlan över att världen gick sin gång, idiotiskt, majestätiskt, ohjälpligt åt fanders. Ohjälpligt, ty ännu hade icke tusen starka hjärnor kastat sig över problemet, som dock kunde lösas, och löstes provisoriskt ett tiotal år senare, då vetandet om alla dessa sfinxgåtor redan hunnit sprida sig så långt, att till och med en arbetare insett och på offentligt möte uttalat att jämlikhet var omöjlig, ty de dumma kunde ej bli jämlika med de klarsynta, och endast likställighet var det högsta man kunde fordra. Den arbetaren var mera aristokrat än Johan vågade

vara 1872, och det oaktat han icke tillhörde något parti, som fordrade få hand om nycklarne till munlåsen.

*

Prevost-Paradol arbetade ut samma tema som Tocqueville, men hade ett arcanum mot masstyranni: accumulerat votum, eller rätt att på valsedeln sätta upp samma namn flera gånger. Men metoden, som försökts i England, ansåg Johan vara för tvivelaktig.

*

Johan, som haft stora förhoppningar på sin pjäs och lånat pengar på hoppet, kände sig djupt nedtryckt. Missförhållandet mellan vad han ansågs gälla och vad han verkligen gällde rev i honom. Nu måste han ta en roll, lära den och genomföra den. Han diktade sig en sådan av tvivlaren, materialisten, förnekaren, och se, den passade honom i det hela väl, av det enkla skäl att tiden var tvivlande och materialistisk, och därför att han sig ovetande utvecklats till tidens man. Det var hans jag-komplex, sådant det utbildat sig, och sådant just tiden krävde. Men han trodde ännu alltjämt att det förra, avlagda komplexet, behärskat av omstörtningslidelsen, späckat med idealism om kallelse, om högre missioner, kärlek till mänskligheten och dylika inbillningar, var hans rätta, hans bättre människa, som han gömde för världen. Sådana villfarelser leva nu alla människor i, då de anse sjuklig känslosamhet vara något högre än starka tankar, då de se tillbaka på sin ungdom och tro sig ha varit renare och dygdigare då, vilket

är alldeles falskt. Världen kallar mänskans svaghetstillstånd för hennes bättre jag, därför att det tillståndet är förmånligare för världen, och intresset tyckes diktera omdömena.

Johan fann sig i sin nya roll frigjord från alla möjliga fördomar: religiösa, samhälleliga, politiska, moraliska. Han hade icke mer än en åsikt: att det var galet alltsammans, en övertygelse: att nu kunde ingenting göras åt saken, och ett hopp: att tiden en gång skulle komma, då det var färdigt att inskrida, och då det skulle bli bättre.

Men från och med nu upphörde han läsa tidningar. Att höra dumhetens lov, se egoistiska handlingar prisas som mänskovänliga, förnuftet smädas, det var ändock för mycket för en fanatisk skeptiker. Ibland tyckte han dock att majoriteten hade rätt att nu befinna sig just på den ståndpunkt den innehade, och att det var onödigt att några skenade i väg för långt genom en specialiserad uppfostran. Han kunde i lugna ögonblick erkänna, att hans utveckling, som skedde i tankarne så hastigt, utan att se några ideal förverkligade, ej kunde vara mönster för en så trög maskin som samhället. Varför rände han också i väg så? Icke var det skolans och universitetets fel, ty de hade nog hållit honom i lägsta nivå med flertalet.

Ja, men de andra därute i världen, där själva eldstaden låg, de voro ju redan framme vid Buckles tvivel på den gamla samfundsordningen. Han var sålunda icke så rasande långt framme. Ja, men just detta att det gick så trögt var ju förtvivlat. Vad Schillers Karl Moor insett för hundra år sedan och vad franska revolutionen satt i verket, det var ju

idel nyheter nu. Och utvecklingen hade gått baklänges efter revolutionen. All religiös vidskepelse hade blivit framsläpad, tron på gud och konungen var ånyo stadfästad, tron på ett bättre var förlorad, framåtskridandet på det ekonomiska och industriella området följdes av fabriksslaveri och gruvlig fattigdom. Det var galet! Och alla vakna andar måste lida, lida såsom varje levande varelse, som hindras i växten, som tryckes tillbaka. Århundradet inleddes med krossade förhoppningar, och ingenting verkar så förlamande, så krossande på själskomplexet som sviket hopp. Statistiken visar, att av orsakerna till vansinne ingen är så vanlig som gäckade förhoppningar. Därför voro också alla de stora andarne, vulgärt talat, rubbade. Chateaubriand var en melankoliker, Musset en maniaque, Hugo en rasande. Den lilla automatiska vardagsmänniskan kan aldrig få en föreställning om vad ett sådant lidande kan vara, men tror sig ändock kunna döma!

Det är ganska fysiologiskt riktigt att den antike skalden låter Prometheus gnagas i levern av gamen. Prometheus var revoltören, som ville ge mänskorna upplysning, om av altruistiska drifter eller av den egoistiska att själv få leva i en bättre andlig luftkrets må lämnas därhän. Johan, som kände sig släkt med denne upprorsmakare, erfor en smärta, som både liknade sorgen och en evigt molande »tandvärk i levern». Var Prometheus en leversjuk bara, som genom förväxling förlade orsaken till sina smärtor utom sig? Troligen icke! Men han blev säkerligen gallsprängd av att se världen vara ett dårhus, där fånarne gingo lösa och bevakade den ende kloke såsom en livsfarlig. Sjukdomar kunna färga män-

niskans åskådningar, och var och en vet huru mörka alla tankar bli när man ansättes av en feber. Men sjuklingar sådana som Samuel Ödmann och Olof Eneroth voro varken ondsinta eller bittra, tvärtom blida, kanske slappa av bristande kraft. Voltaire, som aldrig var frisk, hade ett osläckeligt gott lynne, och Musset skrev icke så som han gjorde därför att han drack absint, utan han drack av samma orsak som han skrev just så: nämligen av förtvivlan. Därför är det icke på god tro idealisterna, som ju förneka kroppens tillvaro till och med, tillskriva missnöjet hos en del författare sådana mot deras teorier stridande motiv som dålig matsmältning o. s. v., utan det måste vara mot bättre vetande eller med sämre vetande. Kierkegaards mörka författeri kan härledas både ur vanvettig uppfostran, dystra familjeförhållanden, sorglig social miljö och därjämte av organiskt fel, men icke av det sista ensamt.

Missnöje med det bestående skall alltid yppa sig först hos de i utveckling stående, och missnöjet har fört världen framåt, förnöjsamheten tillbaka. Förnöjsamheten var en dygd, som alstrades av nödvändigheten, hopplösheten eller överflödet, och kan strykas saklöst med de andra dygderna.

Magkatarr kan alstra kinkigt lynne, men har aldrig frambragt någon stor politiker, det är: en stor missnöjd. Men sjuklighet kan ge starkare färg och fart åt den missnöjdes verksamhet, och saknar sålunda icke sitt inflytande. Likasom å andra sidan medveten insikt om missförhållanden kan alstra sorg och missmod, och dessa återigen frambringa kroppsliga sjukdomar. Förlusten av kära personer genom döds-

fall kan sålunda alstra lungsot, likasom mistandet av en social ställning eller förmögenhet kan framkalla vansinne.

*

Hur kunde nu en ung man leva utan religion, utan moral och utan grundsatser, frågar sig den elake moralisten. Jo, han levde som folket mest, men mycket angenämare, emedan han störtat alla inre, nedärvda tyranner. Om varje individ i dag är en geologisk avlagring av alla utvecklingsstadier förfädren genomlupit, så sitter i varje europeisk människosjäl spåren av ariern: kastkänsla, vissa familjeföreställningar, religiösa grundmotiv; av den förste kristne: jämlikhetsinbillning, spår av kärlek till nästan, förakt för jordelivet; av medeltidens munk: självplågeri, hoppet om himlen; av renässansens levnadsglade, återuppståndne, men utbildade hedning; av sextonhundratalets religiöse och politiske fanatiker; av upplysningstidevarvets skeptiker och revolutionens nerbrytare. Uppfostran skulle sålunda mest bestå i en utplåning av gamla fläckar, som oupphörligt vilja slå opp, man må gnugga dem aldrig så mycket.

Johan gned bort munken, fanatikern och självplågaren, så gott han kunde, och satte som princip för sitt provisoriska liv, ty det var blott ett provisorium, tills han skulle få spåra in och skjuta fart på sin linje, grundsatsen om det välförstådda intresset, vilken faktiskt och omedvetet tillämpas av alla, de må tillhöra vilken bekännelse som helst. Han bröt icke allmänna lagen, emedan han ej ville komma inför domstol; han kränkte ingens rätt, därför att han ville ha sin okränkt. Han nalkades människor med sym-

pati, ty han hatade icke mänskorna, och han studerade dem först efteråt, när de brutit fördraget med honom och blivit osympatiska för honom. Han gjorde alla rätt så långt han kunde, och när han icke kunde, så kunde han icke, men han försökte då genom arbete bli i stånd att en gång kunna det. Han ansåg sin talang även ha den egenskapen att vara ett kapital; om också den icke gav vinst nu, gav den honom rättighet och plikt att leva till vad pris som helst. Och han var icke någon, som oförsynt sökte bryta sig in i samhället för att få exploatera; han var helt enkelt en förmåga, som, medveten om sin kraft, anhöll att få ställa sig till samhällets förfogande, här närmast och blygsamt: samhällets teaters, som faktiskt behövde honom för sin svenska repertoar.

*

När dagens arbete i ensamheten var slut, gick han ner på kaféet att träffa sitt umgänge. Att gå i familj för att söka ädlare förströelser, såsom kallprat, kortspel och dylikt, roade honom ej. Det slog alltid en unken, jolmig luft, som från stillastående vatten, emot honom, när han trädde in i en familj. Makar, som pinat ut varandra, kastade sig med förtjusning över en åskledare, men det behagade honom ej vara åskledare. Familjen föreföll honom alltid som ett fängelse, där två fångar bevakade varandra, som ett ställe, där barn pinades och pigor grälade. Det var något otäckt, som han flydde. Och därför gick han på krogen. Där hade man ett offentligt samlingsrum, där man icke var någons gäst och icke någons värd. Där var ljust och rymligt, där var musik, och där såg man människor och träffade vänner.

Av vana hade man stannat i ett inre rum i Berns stora etablissemang, vilket efter dess möblers färg fick namnet Röda Rummet. Stamsällskapet bestod ursprungligen av Johan och hans artister och filosofer. Sällskapet ökades snart med äldre förlorade bekantskaper, som återknötos. Sålunda utvisade den första rekryteringen en tillökning av tre presentabla för detta klarister: notarien i posten, som även var bassångare, pianist och kompositör; kammarskrivaren i hovförvaltningen, samt sällskapets stora trumf, löjtnanten vid artilleriet. Till dessa kommo sedermera kompositörens oumbärlige vän, litografen, som publicerade vännens musik, och notarien, som sjöng kompositörens kompositioner. Sällskapet var icke fullt homogent, men det anpassade sig snart för umgänge, och det gick bra.

Men när nu samtalen gingo löst på konst, litteratur och filosofi, och de oinvigde lekmännen icke hade lust vara med om föreläsningar, så infördes samtalen snart på det lekande området. Johan, som icke ville diskutera några problem vidare, slog an en skeptisk ton och avklippte alla försök till resonemang med en ordvolt, ett inkast, ett tvivel. Hans ytterstа varför, bakom det sista därför, likasom lyste opp dumhetens tvärsäkra slutledning och lät åhörarne ana, att det fanns möjligheter till sanningar bakom de bevisade och antagna, ända i oändlighet. Insikten härom måtte dunkelt ha legat som frö i de flestas hjärnor, ty på kort tid hade skepsis utvecklat sig och därmed ett nytt helt sällskapsspråk utbildat sig. Bredvid detta sunda tvivel på ofelbarheten i omdömet gick som naturlig följd en brutal uppriktighet i språket och tankarne. Det var sålunda icke värt att

tala om sina känslor såsom någonting berömvärt, ty det avklipptes genast med:

— Är du sentimental, din djävel. Tag bikarbonat!

Om någon kom och beklagade sig att han hade tandvärk, svarades han:

— Det väcker inte alls mitt medlidande, för jag har aldrig haft tandvärk, och det influerar inte alls på mitt beslut att icke bjuda på sexa.

Man hade nämligen med Helvetius kommit överens om, att egoism var drivfjädren till alla människans handlingar, och därför var det icke värt att hyckla några bättre känslor. Att låna pengar eller taga varor på kredit utan att vara fullt säker om att kunna betala, ansågs med rätta som bedrägeri och kallades också så. En ledamot kommer i en ny överrock, som man antog vara köpt på kredit, och tillfrågas helt vänligt:

— Vem har du bedragit på den där rocken?

En annan yttrar vid annat tillfälle:

— I dag har jag bedragit Samuel på en ny skrud.

Detta utgjorde intet hinder för att både rocken och skruden verkligen blevo betalade, men alldenstund köparen icke ansåg sig fullt säker, när varan togs, ansåg han sig som en potentiel bedragare. Det var ju sträng moral och självkritik.

Mitt under ett sådant samtal skulle löjtnanten upp till artillerigården och hålla korum med sitt kompani.

— Vart ska du gå?

— Jag ska opp och hyckla! svarade han, mycket sannfärdigt.

Denna ton av uppriktighet tog stundom karaktären av ett djupt förstånd om mänskliga naturen och

samhällsnaturen. En dag skulle sällskapet gå ut från Johans bostad vid fullt middagsljus. Det var vintertid, och Måns saknade ytterrock samt var mycket dåligt klädd. Löjtnanten, som var klädd i uniform, visade sig något orolig, men ville i dag icke vara sårande. Slutligen när Johan öppnar dörren säger Måns:

— Gå förut ni, så kommer jag efter; jag vill inte att Jean skall skada sin ställning genom att gå i sällskap med mig.

Johan föreslår att han går med Måns Strandvägen och de andra gå Riddargatan, men då utbrister Jean:

— Ä, du ska inte göra dig till och vara ädelmodig, du är lika generad av att gå med Måns som jag.

— Ja, det är jag, svarar Johan, men...

— Varför ska du hyckla då?

— Jag vill inte hyckla, men jag ville försöka vara fördomsfri.

— Vad fan ska du vara fördomsfri för, när ingen annan är det, och när det skadar dig, och det är mera fördomsfritt att säga Måns sin mening än att bedra honom.

Måns hade redan stuckit av Strandvägen och kom ungefär samtidigt till källaren, där han utan minsta misshumör deltog i middagen.

— Skål på dig, Måns, för att du är intelligent, tröstade löjtnanten.

Med vanan att tala vad man innerst tänkte, utan hänsyn till dagsopinion, följde även kastande av alla traditionella omdömen. Genom den förfärliga tankeoreda, under vilken mänskorna leva sedan tankens frihet blivit bunden av tvångslagar, ha urgamla omdömen om gamla personer och saker kunnat fortleva

oaktat nya världsåskådningar utvecklat sig ur de gamla. Sålunda anser man än i dag en hel hop konstverk oöverträffade, oaktat teknik och uppfattning gått framåt ofantligt. Johan menade sålunda, att när han satt här på 1870-talet och yttrade sin mening om Shakespeare, han icke alls var skyldig att uttala 1700-talets mening, utan sin 1870-tals mening, sådan den med nya synpunkter måste gestalta sig. Detta väckte mest motstånd. Kanske därför att risken anses obildad var större än faran att anses gudlös. Kristus vågade alla sig på, ty han hade fallit för den lärda kritiken, men Shakespeare, den ryggade man för. Johan var dock icke rädd. Med fullständig kännedom om skaldens alla arbeten, av vilka han läst de förnämsta på originalspråket, och vars största kommentatorer han studerat, kastade han upp en kritik över den lösa kompositionen och den tarvliga karaktärsteckningen i Hamlet. Eget nog har den svenske Shakespearedyrkaren Schück, genom en, numera av den gängse tankeoredan och den nödtvungna fegheten förklarlig, inkonsekvens uppsatt lika svåra anmärkningar mot Hamlet, betraktat som konstverk, sedan han förut höjt stycket över allt beröm. Om Johan hade kunnat läsa docenten Schücks bok då, skulle han icke behövt vara modig för att underskriva sådana nerrivningar som dessa: »Minst tillfredsställande är Hamlet... Kompositionen är löslig och osammanhängande... Sedan handlingen utvecklats till sin höjdpunkt bryter den helt plötsligt av. Hamlet skickas till England, utan att denna resa på något sätt tillspetsar intresset. Än sämre är katastrofen. Det är slumpen, som vållar att Hamlets hämnd någonsin kommer till utförande, och samma händelsernas nyck

orsakar även hans undergång... Att han i dödsminuten dräper Claudius får även mera utseende av en privathämnd för mordförsöket mot honom själv, än av en dom, fälld i den kränkta sedlighetens namn.»

Och så dunklet i motiveringen, som ju skulle ingå i karaktärsteckningen! — »Så svävar åskådaren i okunnighet om en så viktig punkt som Ofelias vansinne. Och Hamlets eget vanvett!... Även i Lear är Edmunds förräderi så plumpt, att ingen någorlunda förnuftig människa gärna bör hava kunnat bedragas härav!»

När nu dramat brast i just de delar, som bygga dramat, komposition och karaktärsteckning, hur kunde det då vara oupphinneligt? Vördnaden för det gamla och det berömda har samma grund som skapandet av gudar, och rivandet av det gamla har samma följder som angrepp på gudar. Hur kunde eljes en klok, fördomsfri människa råka i raseri, när han hör att en annan uttalar och kan hysa ett annat omdöme än hans eget (som han tror vara sitt eget) om en gammal storhet. Det skulle ju vara honom likgiltigt! Det nationella och det intellektuella Pantheon försvaras lika argt av ateister som av monoteister, kanske argare. För det stora, väl stadgade ryktet kryper den eljes så rake, och Johan hade hört en läsarpräst yttra, att Shakespeare var en r e n skald. I läsarens mun var detta lögn. Deterministen däremot skulle aldrig begagnat ordet ren eller oren, emedan begreppen ej finnas. Men den arme Kristusdyrkaren vågade icke bära ett kors för Shakespeare! Nå, han hade nog av att bära ett för Kristus!

Emellertid syntes Johans metod, att döma gamla förhållanden från samtidens ståndpunkt, ha varit riktig,

ty den gjorde skola. Detta var hela hemligheten med hans sedan av teistiska och ateistiska teologer så oförstådda sätt, att med vanvördnad behandla gamla saker och personer, vilket de i sin enfald helt oskyldigt trodde vara något, som man hos barn kallar motsägelseanda. Han utredde sällskapets förvirrade begrepp och lärde dem tillämpa följdriktigt deras materialistiska världsåskådning. Voro de materialister, så skulle de icke begagna ord lånade från kristendomen och icke tänka som idealister. Därav uppstod ett slagord, som i sig innebar hela vanvördnaden för det föråldrade: Det är gammalt! Som nya människor måste de tänka nya tankar, och nya tankar fordrade ett nytt språk. Anekdoter och gamla kvickheter avklipptes genast. Fraser och lånade uttryck ratades. Man fick vara rå och kalla sakerna vid deras rätta namn, men icke vara vulgär, icke begagna citat ur sista operetten, icke kvickheter, som varit tryckta i sista skämttidningen. Därigenom vande sig var och en att ur sin fatabur framsöka vad som fanns ursprungligt av iakttagelse, och omdömena fotades på den nya synpunkten.

När nu Johan tvivlade på allt, varför kunde han icke tvivla på sin demokratiska fixa idé? Därför troligen, att denna icke föll inom medvetandet, utan var en drift, ärvd som en sjukdom; och troligen därför, att i honom fanns en jämviktskänsla, som icke kunde få ro förrän han såg jämvikt förverkligad utom sig i det sociala medium, i vilket han levde. Det var en naturlag, liknande den som kallas endosmos, vilken drev tvenne vätskor av olika täthet att genomtränga membranen och blanda sig. Och jämvikt kunde icke inträda, förrän tätheten blivit den-

samma på båda sidor om membranen. Alla samhällsklasser hade olika täthet, och därför var det en evig oro i samhället. Endast demokratien eller en fullständig blandning kunde åstadkomma lugn. Men därför skulle icke följa att en enstaka klass, underklassen ensam, flöte ovanpå, utan den skulle sakta sila sig igenom och in i överklassen, så att slutligen endast en medelklass förefunnes.

Denna endosmos hade Johan förverkligat i sitt umgänge, till vilket snart lockades personer av flera och de mest olika samhällsställningar. Sålunda adjungerades köpmän och banktjänstemän, även lärare och tillfälligtvis även lärde, men med äldre och renommerade syntes blandningsprocessen försiggå med större svårighet. De funno tonen cynisk, icke såsom om man talade om oanständiga saker, utan därför att man sade vad man tänkte. De hade kommit in i en ställning i samhället och hade insett att ställningen likasom samhället var byggt på tysta överenskommelser att ljuga, eller åtminstone tiga. Därför föreföll dem uppriktigheten cynisk. Ja, det anses än i dag cyniskt att yppa sina så kallade fel eller svagheter, såvida man icke såsom pietisten koketterar med dem, för att visa huru utmärkt man sedan blivit.

Johans upptäckt var människornas automatism. Alla tänkte detsamma, alla dömde på samma sätt; och ju lärdare de voro, dess mindre självverksamhet övade deras hjärnor. Därav uppstod hos honom tvivel på hela bokbildningen. De som kommo från Uppsala hade alla en och samma tanke om Rafael, ett och samma omdöme om Schiller, ehuru den olikhet i karaktärer, som förefanns mellan de dömande, nödvändigt betingat differenser i omdömet. Dessa

människor tänkte således icke, oaktat de kallade sig fritänkare, men de talade — alltså voro de papegojor.

Men Johan kunde icke genomskåda att det ej var böckerna såsom böcker, vilka gjort de lärda till automater. Han själv och hans olärda filosofer hade ju vaknat till självverksamhet genom böcker. Faran med universitetslärdomen var den, att densamma genom styrelsens skyddsanda hämtades ur dåliga böcker, skrivna av överklassen i överklassens intresse, således i avsikt att fira det gamla och det bestående och sålunda hindra vidare utveckling.

*

Emellertid hade denna skepsis gjort Johan steril. Han hade insett, att konsten icke hade något att göra med utvecklingen, att den endast var en omsättning av fenomen och att den var desto fullkomligare som konst, så snart den endast förhöll sig avbildande. Driften att ombilda tingen behöll han än, och den tog sig uttryck i hans målning. Hans skaldekonst däremot sprang sönder, då den skulle återge tankar eller tjäna syften. Nederlaget med pjäsen hade ett ogynnsamt inflytande på hans ekonomi. De vänner, av vilka han lånat pengar, sammankommo en afton hemma hos Johan för att höra stycket läsas, men som de voro trötta av dagens arbete somnade de efter första akten och bådo att få läsningen uppskjuten. En av de vaknare hade dock tyckt sig märka att det var för mycket Guds ord i stycket och att detta ej passade på scenen. Därmed voro hjälpkällorna uttömda, och nöden trängde på, omutlig, stendöv. Efter att ha varit utan middagar en tid bortåt, ledsnade

Johan på detta liv och ville se sig om efter ett bröd. Var skulle han taga bröd i öknen? Jo, det närmaste vore att söka ett engagement vid en landsortsteater. Där såg han kreti och pleti spela hjälteroller i tragedierna och ofta göra sig ett namn, som slutade med anställning vid kungliga teatern. Hastigt nog fattar han sitt beslut, packar sin kappsäck, lånar respengar och far ner till Göteborg. Det var just under novemberstormen 1872. Känslig som han var för det medium, vari han levde, fattade han genast motvilja för staden. Mörk, korrekt, dyr, högfärdig, sluten, låg den instängd mellan sin ringmur av stenknallar och gjorde honom, den livlige uppsvensken, van vid Stockholms rika och leende natur, trist. Det var en kopia på huvudstaden, men en förminskad, och Johan kände sig som överklass gentemot detta i utveckling stående samhälle. Men han märkte dock att här fanns något, som saknades i huvudstaden. Gick han ner till hamnen såg han en flotta, som var destinerad till utlandet nästan hel och hållen, och stora fartyg underhöllo regelbundna förbindelser med kontinenten. Människorna och byggnaderna föreföllo icke så exklusivt svenska, tidningarne voro likasom mera vakna på de stora rörelserna ute i världen. Huru nära var icke härifrån till Köpenhamn, Kristiania, London, Hamburg, Havre! Här skulle Stockholm ha legat, här vid en vik av världshavet, under det att nu huvudstaden låg i en krok borta vid insjön Östersjön. I sanning, här låg cellen till ett nytt centrum, och nu förstod han, att Stockholm icke längre var nordens medelpunkt, utan att Göteborg höll på att bli det.

Men för tillfället var detta ingen tröst för den, som kom i sådana småärenden som en aktör.

Han sökte teaterdirektören; presenterade sig såsom en, den där ville göra teatern en tjänst ungefär. Direktören ansåg sig emellertid ganska väl betjänad med den personal han redan hade, dock beviljade han ett prov, i den roll Johan ville ha som debut. Det var Dietrichsons »En Arbetare», dagens stora succès. Johan hade funnit en viss likhet mellan Stephensons lokomotiv och sin refuserade teaterpjäs, samt hoppades kunna ge ett sant uttryck åt ingenjörens förakt över hopens grin, de lärdes farhågor och släktingars sorg över en förspilld existens. Han provade en afton vid en gaslåga och för tomma väggar. Naturligtvis kunde han ej få någon expansion. Han kände det själv och bad om repetition i kostym. Nej, det behövdes icke. Direktören hade hört nog. Där fanns nog anlag, men de skulle utvecklas. Han erbjöd engagement från första januari året därpå med tolv hundra kronor. Johan funderade: slå dank i Göteborg två månader och sedan spela betjänt eller folk vid en landsortsteater? Nej! Det ville han inte. Vad återstod att göra? Låna pengar och resa hem igen. Och så gjorde han.

Alltså återigen ett fiasko. Vännerna hade hållit avskedsfest, skaffat respengar, gjort allt för att hjälpa, och nu kom han tillbaka med oförrättat ärende. Återigen skulle han få höra den gamla berättigade beskyllningen att han var ombytlig. Att vara ombytlig är ytterst opraktiskt i ett ordnat samhälle, där det fordras ihållande och ensidig utbildning i ett fack för att man skall kunna gå om sina medtävlare, och varje inrangerad individ erfar ett obehag, när han ser någon av sin krets börja vackla. Det behöver icke vara ren ytterlig egoism, det kan ju vara en yttring av

solidaritetskänsla, av omtanke för andra. Johan kände, att han med dessa otaliga ombyten oroade sina vänner och han skämdes däröver och led därav, men han kunde icke handla annorlunda.

Och så var han hemma igen och satt åter i Röda Rummet de långa kvällarne och undrade om icke någon plats skulle anstå även honom i det eljes på banor så rika samhället.

*

Vid jultiden skulle Johan återigen upp till Uppsala, ty såsom medarbetare i en där utkommande »Vitter Kalender» var han inbjuden till fest.

Kalendern, vilken som bekant mottogs med ett enhälligt »pereat», var icke betydelselös såsom exponent. Läsaren, som kunde förmås sträva igenom denna blomsterplockning på allmänningen, kunde berättigat fråga: Vad rör detta mig? Denna poesi kunde såsom signaturernas ha varit skriven femtio år förut, ja hundra. Den var indifferent, men den var även dålig. Dålig därför att den icke röjde någon utveckling i poeternas varseblivningssensorier, indifferent därför att den icke vuxit på tidens träd. Den var daterad 1872, och där fanns icke ett eko av jublet 1865, icke en blodsdroppe av 1870, icke en doft av brandrök från 1871. Hade denna elitungdom sovit? Ja förvisso! Och det egendomliga var att poeterna, som hittills ansetts vara antesignaner, nu befunno sig i trossen. Studenterna i gemen, den stora massan, voro realister, skeptici, hånare, såsom tidens barn anstod, men poeterna voro troende fånar, med signaturidealen i hjärtat. De voro efteridealister, i

form, i tankar, ty den nya världsåskådningen hade ej trängt ner till dessa isolerade individualister, vilka ännu levde romantiskt bohêmeliv. Det var efterklang. Men hade den svenska poesien varit annat förut, och kunde den vara annat? Var Tegnér annat än efterklingare från Schiller, Oehlenschläger, Eddorna och fornnordiska sagorna; var Atterbom annat än en tysk speldosa, konstruerad av Tieck, Hoffman, Wieland, Bürger, och så hela vägen ner? Men denna vittra kalender var efterklangens efterklang; det var drömmar om drömmar. Realismen, som genom Kræmers »Diamanter i stenkol» redan 1857 hållit sitt förtidiga intåg i Sverige, och sedan med Snoilsky gått fram med jubel, hade icke tryckt något spår på de unga. Signaturernas slappa poesi hade varit uttryck för en slapp tid, men denna poesi var icke uttryck för annat än författarens oförmåga.

Johan hade bidragit med en fri omarbetning av »Ån Båsveigs Saga». I denna kolbitare, manlige Cendrillon, hade han förhärligat sig själv såsom sin familjs erkända rötägg. Närmaste anledningen hade varit den missaktning, som hans gynnare och vänner av borgareklassen visat honom efter hans misslyckande som författare. Språket utmärkte sig genom en viss råhet i uttrycket och ett försök att adla det låga eller att åtminstone skrapa bort begreppet smuts från saker, som ej i sig voro vad man kallar smutsiga. Som ordet naturalism ej ännu var i svang, fick den passera under epitetet rå och smaklös.

Men av större betydelse än både kalendern och festsexan blev en bekantskap, som Johan händelsevis fick på den resan. Han bodde hos en kamrat, och på dennes skrivbord fann han ett häfte av Svensk

Tidskrift, i vilket Hartmanns »Det Omedvetnas Filosofi» anmäldes. Framställningen av systemet var gjord av finnen A. V. Bolin och röjde i det hela en halvdold beundran; men redaktören Hans Forssell hade i slutet skrivit en not på sitt vanliga pojkaktiga sätt, då han stötte på något nytt, som ej hans hjärna var kapabel att mottaga.

Detta var pessimismen! Medvetet liv var smärta, emedan omedveten vilja var världsprocessens rörelsekraft, och medvetandet hämmade den omedvetna viljan. Detta var den gamla myten om kunskapens träd, vars frukt gav vetande om vad som var gott och ont. Detta var Buddhismens innersta tro, detta var kristendomens huvudlära: vanitas, vanitatum vanitas.

De flesta stora, alltså medvetna andar hade varit pessimister, genomskådare, avslöjare av livets illusioner om lust. Endast vildar, barn och genomsnittsmänskor kunde därför vara glada, emedan de voro omedvetna om sveket, och därför, när man ville säga dem sanningen, höllo de för öronen och bådo slippa bli berövade sina illusioner.

Johan fann allt detta i sin ordning och hade icke något väsentligt att invända. Det var då sant, detta han så ofta drömt, att det hela var bosch! Denna misstanke hade sålunda legat under hans synpunkt på världen, varigenom han fått allt stort och alla storheter reducerade. Detta medvetande hade han haft dunkelt i sig, då han som barn, ehuru välskapad, frisk och stark, gråtit i allmänhet över en okänd smärta, vars orsak han icke kunde förlägga någonstans inom sig eller utom sig. Det var hemligheten av hans liv, då han icke kunde beundra

något, fästa sig vid något, leva för något, att han var för medveten för att låta narra sig. Livet var en smärta, som endast kunde lindras, genom att så många hinder som möjligt för viljan undanröjdes; hans liv var därför så ytterligt smärtsamt, emedan hans klass-ställning, hans ekonomi hindrade hans vilja att få yttra sig.

Såg han på livet och särskilt historiens gång fann han endast cirklar och upprepandet av villfarelser. Nutidsmannen drömde om en republik, som grekerna och romarne haft för två tusen år sedan; egypternas kultur hade fallit sönder, när de genomskådat dess intighet; Asien sov den eviga sömnen, efter att ha varit drivet av omedveten vilja till världserövringar; alla folk hade uppfunnit bedövningsmedel och rusmedel för att släcka medvetandet; sömnen var en sällhet, och döden den högsta lycka. Men varför icke taga ut steget och beröva sig livet? Därför att den omedvetna viljan oupphörligt narrade mänskan att leva genom den illusion, som innebars i hoppet om ett bättre.

Pessimismen såsom mekanisk världsåskådning är mera konsekvent än transformismen, vilken ser en utveckling till mänskans lycka i den mekaniska utvecklingen. Är icke detta senare en kvarsittande och transformerad Guds Försyn? Eller kan man tro att de mekaniska, blint regerande naturlagarne arbeta med tanke på de mänskliga samhällenas gång mot sällhet, då de framkalla istider, floder, vulkaniska eruptioner, och skall en upplyst man kallas konservativ i förringande bemärkelse, därför att han icke kan tro att människan kuvat och nu regerar naturlagarne, såsom Stuart Mill skämtsamt uttrycker sig. Har man

ännu uppfunnit säkra medel mot skeppsbrott, åskslag på fältet, ekonomiska kriser, dödsfall i familjen, sjukdomar; och kan man efter behag reglera jordaxelns lutning, undanrödja för årsväxten hinderliga molnbildningar? Har man ännu på forskningens nuvarande höga ståndpunkt kunnat utrota fylloxeran, hindra översvämningar, avlägsna vidskepelse och despoter, hindra krig? Är det icke förmätet eller enfaldigt tro att människan, som själv regeras av naturlagarne, de kemiska, fysiska, fysiologiska, skulle stå över dem därför, att hon förstått begagna sig av några till sin fördel, likasom den seglande snäckan och fågeln förstått begagna vinden till fortkomst, eller som bävern begagna strömmens tryck till sitt byggeri? Äro icke falkens och flugans vingar fullkomligare rörelsematerial än järnvägen och ångbåten? Hur kan då mänskan vara så enfaldig att tro sig stå över naturen, när hon själv är en naturen så underdånig varelse, att hon icke ens kan vilja fritt, tänka fritt? Detta förefaller som en kvarleva från illusionens tidigare stadier. Och om det europeiska samhället nu utvecklas till ateism, så hade buddhisterna den förut, till religionsfrihet, så finns den på det lägre stadiet Kina, till polygami, så finns den hos australvildarne, till kollektiv egendom, så var denna form den äldsta, till metrisk jordbeskattning med uteslutande skatt på jorden, så kunna vi lära den konsten av kineserna. Nej, Europa har sist av alla stora folkgrupper vaknat till medvetande. Håller nu på att göra det och vänder sig icke som en del orientaler mot slö kvietism, utan gör det för att så vitt möjligt undanrödja jordelivets smärtor och obehag, ehuru man ännu icke funnit det lämpliga sättet.

Industrisocialisternas misstag är att de, enligt den mångtydiga utvecklingsteoriens formel, vilja bygga på det bestående, ty de tro, att det bestående består av nödvändighet och är uppbyggt till allas lycka. Men det bestående nu är hopkommet till några lycka, är alltså en abnormitet, och att bygga på en abnormitet är att resa hus på odränerad mark. Troligen är dock denna samhällsform, som åstundas, huru orimlig den är, ett nödvändigt misstag, genom vilket mänskorna skola gå fram till ett bättre. Dess fara och dess hopp till framgång ligger i att den redan har sitt program färdigt och därför redan är automatisk, varför den kommer att verka som en blind, omotståndlig massa verkar. Vill den ombilda hela samhället efter en minoritets, industriarbetarnes klass, och göra alla mänskor till maskinarbetare, så må den icke anse alltför galet, om några våga tvivla på att detta blir sällheten. Socialismen såsom samhällsreform kan däremot icke utebliva, ty Europa har i sin självförgudning icke sett huru långt efter det är. Begåvat med en asiatisk styrelseform, som styr ända in i detaljer, underhållande en med gamla asiatiska vidskepelser besudlad religion, levande mitt i ett gruvligt kapitalslaveri, som upprätthålles av beväpnad styrka, anställer det politiska och religiösa förföljelser, dyrkar det balsamerade monarker såsom Faraomumier, civiliserar det vilda folk med utskottsfabrikat och Kruppska kanoner, och glömmer att dess civilisation en gång kom österifrån och då var bättre än nu, lika mycket bättre som Aristoteles filosofi var bättre än våra dagars kristendom.

Hartmann och pessimismen tror att denna för-

bättring, som kallas socialism, skall komma, men att efter den skall följa något annat.

Kälkborgaren är optimist, ty han förmår ej se ut över eller tänka bortom de dagliga fenomenen. Detta är en lycka för honom och icke en förtjänst, ty han äger intet val. Ja, han förstår icke ens vad pessimism är, utan tror att därmed menas den åsikt, som anser denna värld vara den sämsta av världar. Hur skulle någon kunna ha en grundad åsikt om det? Voltaire, som icke var pessimist, skriver en hel bok för att bevisa, att denna värld åtminstone icke var den bästa av världar för oss, såsom Leibnitz inbillat sig. Den är naturligtvis den bästa för sig, om också icke för oss, och detta är just skillnaden mellan hypokondrens och pessimistens världsåskådning, att den förre anser den som minst bra för honom, under det pessimisten frånser vad den kan vara för individen. Hartmann är icke någon hypokonder såsom man velat tro, och han söker avlägsna livets smärta så långt möjligt genom att försätta sig i omedvetet tillstånd.

Vår tids yngre släkte är trist, emedan det vaknat till medvetande och förlorat illusionerna om Gud, om liv efter detta och mycket annat, men det är icke hypokondriskt, och det arbetar på förverkligandet av världens inträde i illusionens sista stadium eller det nya samhällsskicket, såsom om de av detsamma hoppades en lindring i smärtan, och desto mera fanatiskt, ju djupare de känna den.

Antag emellertid att Hartmanns filosofi vore ett misstag, och en skeptiker måste antaga sådant, oaktat den har all sannolikhet för sig, då ju livets grundvillkor, självbevarelsedriften, består i avlägsnandet av smärta, och sålunda smärtan är yttersta rörelsekraften,

så måste man söka en historisk förklaring till denna filosofis uppkomst och utbredning. Ytligare betraktare, såsom spiritualisten Caro, tveka icke begå den inkonsekvensen, att förklara den såsom framsprungen ur kroppslig sjukdom. Socialisterna, som måste ingiva hopp om sina lärors utförbarhet, förklara den såsom känslan av förestående undergång hos en klass, vilken i Hartmann haft sin representant. Men Hartmann tror på socialismen och det nya samhället, ehuru såsom övergångsformer. Han är icke förtvivlad, icke melankolisk ens. Han är, synes det, den första filosof, som, fullständigt rengjord från kristendom, europeism, idealism, söker förklara världsprocessen ur den mekaniska världsåskådningens teorier. Så här är det, så går det till, säger han rent ut. Vi ha utvecklat oss från omedvetna mineral, blivit äggvitekroppar, fått nervganglier med medvetande, och slutligen hjärnor med ett alltmera vaknat självmedvetande. Ju högre nervliv, dess högre smärta, mottaglighet för intryck. Först i våra tider lyckades det stora hjärnan att få klara förnimmelser och sålunda genomskåda världsprocessen.

Hartmann kan sålunda anses vara den till högsta medvetande komne och skall därför leva såsom den store avslöjaren, för vars skarpa blick bindlarne föllo. Det är också ett misstag att kalla honom förtvivlans profet. Den kristne och idealisten skola känna sig tomma och förtvivlade inför den nakna sanningen, men transformisten erfar ett outsägligt lugn. Människan skall bli blygsam, då hon kan mäta sin litenhet såsom ett grand, placerat på ett kosmiskt stoft; hon skall icke vidare göra några gudar ur sig själv, icke bygga sin lycka på ett kommande liv, utan just

genom pessimismen drivas att ställa sitt enda liv så bra som möjligt för sig, och alltså för alla andra. Hon skall inse det ohjälpliga i att gråta och jämra över tillvarons uselhet, som de kristne göra, och hon skall taga smärtan som ett faktum och fördriva den så gott hon kan.

Hartmann är reälist, och har mera på elakhet fått namnet pessimist i föråldrad bemärkelse. Han gruvar sig icke över världens elände, och säger icke ens att det är något elände. Han visar bara att livet ej är så stort, ej så skönt, som mänskorna älska att föreställa sig, och smärtan är för honom icke kroppslig plåga, endast rörelsevehikel. Det är en sund, livskraftig världsåskådning, mot vilken socialismen stundom kan förefalla såsom idealism, då den vill bygga om samhället efter önskningar, icke efter möjligheter.

*

Emellertid, på Johan verkade referatet av systemet uppfriskande. Där fanns således ett system i galenskapen, och hans medvetande hade sålunda gått i förväg och misstänkt att det hela var något ganska obetydligt. Men en världsåskådning ränner icke in i hjärnan hel och hållen på en gång. Den lämnade också här endast vissa avsättningar och gav en grundton. Som teoretisk synpunkt grumlades den ännu av hans religiösa, idealistiska uppfostran, fördunklades av hans medfödda och förvärvade klasshat och hans naturdrift att söka jämvikt utom sig i livet. Det hela var, stort taget, bosch, men skulle man leva tills man dog, fick man ta itu med verkligheten, och när man gick in i den fick man anlägga en annan var-

dagssynpunkt. Och det gjorde man nog, gunås! När man sökte bröd, blev svårigheten att vinna det något stort, sökte man äran blev motståndet något ofantligt. Äran var icke, stort taget, något, men relativt till livets små förhållanden var den något mycket stort och eftersträvansvärt. Detta förstodo icke kälkborgarne, och de hade sedan mången rolig stund, när de sågo honom, pessimisten, knoga efter utmärkelser. Detta funno deras urverkshjärnor inkonsekvent, efter som de icke förstodo att övertermen: äran, hade två värden, ett absolut och ett relativt!

4.

Redaktören.

(1873.)

1860-talet hade gått ut med dåliga år och dåliga affärer, men med 70-talets ingång inträder den goda tiden, med goda skördar, gynnsamma konjunkturer för trä och järn, allmän vaknande företagsamhetslust hos den eljes loje svensken. Buckle hade upptäckt att svensken och nordbor i allmänhet voro mera ostadiga, emedan klimatets föränderlighet gör starka avbrott i arbetet, så att om vintern både åkerbruk, handel, sjöfart och näringar avstanna, och mänskorna tvingas till lättja, under det den korta sommaren pressar fram en feberaktig brådska. Någon sanning synes ligga i detta, och svensken arbetar stötvis med stor iver, faller så ihop och blir rådlös och oföretagsam igen. De gynnsamma åren i 70-talets början tycktes ha stigit honom åt huvudet, så att han angreps av den då i Tyskland och Österrike rasande svindeln. Järnverken utvidgade sin verksamhet, köpte och byggde; trävaruhandlare höggo och sågade; jordbrukarne togo hypotekslån och nyodlade; järnvägar anlades parallellt med varandra förbi varje husknut; hittills obegagnade rikedomar i torv och stenkol uppgrävdes; bolag grundades, ofta

i god mening, stundom i mindre god. Man har kallat denna tid grundartiden. Bolaget är en stor och välgörande uppfinning och har bragt många fruktbara företag till stånd, men genom den oansvarighet som medföljer en opersonlig förvaltning, kunde den lätt ge anledning till en vårdslöshet, som den enskilde måste akta sig för.

Genom en slump kommer Johan att ett tu tre kastas in i en verksamhet, som tillät honom åskåda på nära håll denna ekonomiska revolution, vilken sträckte sina verkningar långt in i framtiden och fick sitt bakslag i den kris, som slutligen bröt ut 1878.

En dag, när nöden var som störst, kommer en delegerad av Röda Rummet, eljes vice häradshövding och banktjänsteman, och frågar Johan om han, såsom skrivkunnig, skulle vilja ha en god idé till utgivandet av en tidning. Intresset för försäkringsväsendet hade nämligen på sista åren tilltagit i hög grad, och de många olikartade försäkringsbolagen ägde tusentals agenter i landet, vilka skulle bilda en självskriven prenumerantkrets till den föreslagna tidningen. Johan svarade, som sant var, att han ej begrep den affären alls. Vännen invände, att han kunde sätta sig in i den på kort tid, och att han dessutom skulle få vid sin sida en matematiker och en i försäkringsväsendet väl bevandrad direktör, så att han själv endast skulle bli utgivare, redigera artiklarne, ombesörja korrektur och tryckning. Nej, det ville han inte, ty då skulle han bara bli en bulvan, och han kunde icke veta vilka ärenden han kunde få gå. Underhandlingarne nedlades för en tid, men togos upp igen. Nu kom man med erbjudande av garantier. Alla bolag hade till hälften lovat understödja företaget,

och det var icke fråga om att stödja något bolag, endast befordra försäkringsväsendet i allmänhet. Han skulle reflektera, och som han icke hade annat bröd och han ansåg det ena lika bosch som det andra, så öppnade han underhandlingar. Garantierna syntes lovande, och så fick han bordet fullt med böcker och tidningar, som han skulle studera. Den inblick han nu tog i affärsväsendet, försäkringsaffärens sammanhang med statistiken, med nativitets- och mortalitetsförhållandena, med pauperismen, med handeln, med sjöfarten lockade honom först. Det var det levande pågående arbetet till allmänt välstånd och lycka, som han nu fick upp ögonen för, och han upptäckte ett intresse i detta studium, som han ej misstänkt förut. Här råkade han även för första gången på arbetarsocialismen, vilken framställdes i orimliga drag och bekämpades såsom överflödig, då man redan hade försäkringsväsendet såsom botemedel.

Men Johan ville icke börja företaget, förrän han var inne i affärens innersta och visste lika mycket som sin ledare. Därför tog han upp sin gamla matematik; genomgick serier och probabilitetskalkylen, på vilken senare premietabellerna voro uppgjorda. När han kände sig hemmastadd, började han redigera provnumret. Kritiskt anlagd och fast besluten att icke gå ärenden, utan verkligen hålla ögat på alla avsteg, börjar han med en kritik på ett uppstående bolag, som ville nedsätta premierna och utlovade andel i vinst. Som bolagssvindel inom försäkringsväsendet i utlandet tagit fart, och konkurrensen hänsynslöst bedrevs med nedtryckning av premierna, drog han till med en varning. Varje nedsättning i premierna minskade de försäkrades garantier och vore svindel. Detta

var oklokt för tidningens bestånd, och polemik uppstod, naturligtvis hänsynslös och med beskyllningar. Johan bedyrade att han, såsom varken aktieägare eller agent, kunde våga bedöma frågan opartiskt. Därpå svarades att tidningen ägdes av ett bolag, o. s. v.

Men nu hörde till redaktörens verksamhet och tidningens framgång, att han själv skulle gå omkring till bolagens direktörer, tala för varan, interviewa och få notiser. Han började i sjöförsäkringsbolagen. Som detta inträffade endast några år före den stora kraschen, så mottogs han med misstänksamhet och förbehållsamhet. Man talade om dåliga tider, och de utlovade garantierna utföllo icke med detsamma. Man skruvade sig och lovade — framdeles. Därpå skulle han upp på Börsen.

Det var första gången han trädde in i denna sorlande krets en middag, när mäklarne voro i full verksamhet. Han kände sig först rädd. Vad hade han här att göra, han, poeten, den misslyckade författaren? Man tittade på honom, och han såg osäker ut som en spion. Gamla bekanta köpmän skrattade åt honom och frågade vad han hade där att göra. Så presenterades han för några direktörer, men mottogs frostigt och undfägnades med löften.

Just i samma veva råkade Johan få i händerna Plimsolls ryktbara anförande i engelska parlamentet rörande sjöförsäkringssvindeln, spekulationerna i gamla fartyg och premiernas hejdlösa nedtryckande. Utan att besinna sig på följderna tar han, omedveten om vilka sår han saltade, och river opp med sjöförsäkringsbolagen. När han sedan kom upp i det stora sjöförsäkringsbolaget, där direktionen hade sammanträde, fick han vänta bra länge. Slutligen

insläpptes han i det inre rummet, där direktörerna sutto. Han presenterade sig och frågade om de ville prenumerera på hans tidning. Det blev alldeles tyst. Herrarne sutto i soffor och sågo nedslagna ut. Slutligen frågade den verkställande direktören de andra herrarne om deras mening. De svarade ohövligt. Därpå kommo de överens om att ta fem exemplar, oaktat de halvlovat taga fyrtio. Om Johan hade vetat vad han anade, eller att han kommit in i en krets av livdömda, som nu sutto skeppsbrutna av just den storm, som rasat i november, då han var i Göteborg! Om han hade vetat att han rört opp i ett grumligt vatten och att man hatade honom, men fruktade honom än mera! Men det fick han veta efteråt!

Tidningen kom ut två gånger i månaden, dyrt tryckt, omsorgsfullt redigerad. Det var ett ganska tungt arbete att studera saken, samtidigt skriva full tidningen, ombesörja tryckning, läsa korrektur och expediera. Därtill kommo utgifter, såsom springgosse, postporton, litografiskt arbete, åkningar till tryckeriet, som låg långt bort på Söder, tidningslitteratur och böcker. Och så skulle han leva efter sitt stånd under tiden, vara anständigt klädd och betala tryck, papper och annonser, räknande sig till godo efter ett tusen kronor om året, såsom redaktör, redaktion, korrektör, expeditör. Han insåg ganska snart, att detta icke skulle bära sig alls, men han litade på att garantierna skulle utfalla bara tidningen visade sig komma ut. Och han gick på oförskräckt, ehuru han kände marken gunga under sig.

Röda Rummet blomstrade, och nya ledamöter infunno sig; numera mest ur handelsståndet. Johan tyckte om deras sällskap, ty de voro verklighetsmän. Och vad som förvånade honom var att bland dem träffa mera verkligt moderna och upplysta själar än bland de lärda. De voro bildade och levde i denna världen, utan att bry sig om himlen och andra luftmålningar. De voro frigjorda, utan att ha läst Buckle eller Hartmann, så att Johan verkligen på allvar tvivlade om böckerna gjorde mänskorna eller mänskorna böckerna. De läste ingenting annat än tidningar, men i tidningarne stod ju allt. Där diskuterades alla frågor, där omtalades dag för dag varje faktisk reform, där utminuterades böckernas visdom. Och så mycken talang dessa mänskor ägde! En bokhållare var virtuos på viol, kände hela musiklitteraturen. En annan spelade piano genialiskt utan att ha lärt på det. En tredje improviserade på vers. Där funnos även originella anlag, som icke nöjde sig med exekvering. Genom dem drogs Johan in i två hem, där han lärde sig akta de föraktade och förakta de aktade. Det ena samlingsstället var hos en målare, som, änkling, bodde tillsammans med sina två söner, vilka båda voro köpmän. Där spelades till exempel pjäs en gång, inför målarakademiens professorer, vid en kvällsmuntration. Ungherrarne hängde opp ett par skynken och arrangerade en scen. Idén till pjäsen var löst uppkastad i minnet vid ett glas punsch kvällen förut. Rollerna utdelades, kostymeringen skedde, och så var det bara att gå in och spela. Men det är ju genier, menade Johan, som dikta och spela på en gång. Och nog var det det. Stycket gick i den burleska genren, men man skulle i alla fall in och svara på replik,

Tilläggas måste att alla dessa ungherrar voro av Israels vakna och begåvade stam, ty en så livlig esprit saknar svensken, som även är dålig talare. En annan kväll, vid ett födelsedagstillfälle, skulle man spela för en publik av grosshandlare, bankdirektörer och kamrerare. Johan skulle sätta ihop en pjäs, som passade för tillfället. Och han satte ihop en pjäs, som visserligen hade tillämpning för stunden, men just ej kunde roa den fina publiken. Stycket handlade, i tre akter, om ett sällskap avsigkomna artister, som ville bilda ett bolag. Bolaget kommer till stånd och har till ändamål att assurera unga geniers framkomst i världen. Grundfonden och reservfonden, som spelades av två påmålade garderobsdörrar och artistens stora studieportfölj, innehöll tre biljetter till Newyork på White-Star-Line. Bolaget går inte, och direktionen lyfter fonderna och skall resa. Men då upptäckes att även biljetterna voro ogaranterade. Sista scenen framställde verkställande direktören, lånande en »middagskrischa» av bolagets vaktmästare. När ridån föll hade publiken tagit sina rockar. En direktör, som icke hunnit utför trapporna, uppfångades i tamburen och tackade för den angenäma aftonen, försäkrande att stycket var mycket roligt, men att det var »väl långt».

Efter den betan var Johans redaktörskap mindre populärt än någonsin, och han kände att brytningens stund nalkades. Affärsmännen äro ett allvarsamt folk och låtsas icke förstå satir.

Det andra samlingsstället var hos en rik köpman, som ville bli road. Som han gav utmärkt fina middagar och var älskvärd, lät man icke bedja sig. Här utvecklades mycken talang; det talades vid des-

serten, improviserades vers; och, vad värre var, man gjorde jubeluvertyrer på fri hand för piano och strånginstrumenter. Även detta hus var av Israels, och man rörde sig här friare, tyckte Johan, än bland landsmän med religiösa, politiska, sociala fördomar, vilka bevakade varandra avundsjukt och alltid medförde sin graderade skala. Här träffades man på neutral mark; löjtnanten vid gardet och handelsagenten eller provryttaren som han kallas; artisten utan namn och professorn; verkställande direktören och yngste kontoristen; doktorn och bokhandelsbiträdet. Som ännu inga brinnande frågor kommit upp, var sällskapslivet ostört, och man dansade, sjöng, spelade, lekte, med ett ord begagnade de sköna konsterna till vad de skulle vara: till fri lek på vilans stunder och icke till yrke, till befordrare av äregirighet, eller till handelsvara.

Johan befann sig mycket väl i denna demokratiska krets, och han bildade sig en något idealiserad föreställning om köpmannen, vilken han ämnade sammanfatta i en historisk figur. Till ändamålet valde han först Jacques Coeur, Carl VII:s finansminister, i vars person han ville förhärliga kälkborgaren, vilkens orättvisa ringaktning av de lärde han fann sig uppkallad att slå tillbaka. Senare spökade Lorenzo di Medici, köpman, lärd, konstnär, författare, statsman, men obehagliga personliga erfarenheter av köpmän kommo honom att ändra beslut, och när han slutligen fick fatt i ett bakben av socialismen, ville han med detsamma stryka ut hela klassen såsom onödig, vilket väl var något förhastat.

Det är vid denna tidpunkt han, med illusioner om tidningens tillväxt, börjar lära sig att låna pengar

i bank. Redaktören som låntagare, löjtnanten och hovmannen såsom borgesmän, gick galant. Blygsam var början, åttio kronor på hans del att avbetalas med en femtedel varje halvår; men snart upptäckte vännerna att det fanns flera banker, och nu växte lavinen. Lånade pengar ha en underlig egenskap att vara flya, och betalningsförmågan växer i fantasien, förfallotiden synes oändligt avlägsen, den redliga viljan gäckas av hoppet, och en vacker dag är man icke längre en fullt hederlig människa.

När lånen utföllo skulle så många hungriga äta på kakan, så många skulder betalas och så många vänner handräckas. Så många uteblivna middagar och supéer skulle då ätas på en gång; man hade en skuld mot sig själv; man hade en fordran på sin egen person. Vid sådana tillfällen gavs öppen taffel på Manègen, en blygsam källare för övrigt, för Röda Rummets icke betalande ledamöter. Därpå hölls klubb ini pianorummet, där musik omväxlade med skämt och lärda samtal.

Ibland höllos mindre aftonsammanträden i Artillerigårdens vaktrum, då sällskapets löjtnant hade jour. Då var det eget att så huru dessa samhällets hemliga fiender betraktade och fingrade på kaskar och sablar, som hängde där. Man kände sig såsom både säkrare under maktens beskydd och rädd för att se sablarne röra sig på väggen. Hörde man då vaktens »werda» utanför porten och slamret av sporrar, så spratt man till som skrämda skolpojkar och fruktade se majoren eller någon annan hög herre inträda. Men så kom kalfaktorn med punsch och gjorde ställningssteg för löjtnanten, och då kändes

det lugnt igen. En kväll steg sergeanten in och rapporterade eldsvåda.

— Åt helvete med er! ljöd ordern, och i ett ögonblick var vaktrummet tomt.

När sällskapet sedan såg löjtnanten till häst rida ut i spetsen för sin trupp, vågade de icke skratta åt honom. Han, som man eljes skämtade med och som själv i egenskap av »idiot» ansåg sig hedrad av att få vara med artister och talanger, var nu överst. Det var uniformens filosofi. Rocken och de arkaistiska attributerna av makt verkade omotståndligt på den mest skeptiska. Med uniformen i sällskap på gatan fick man hälsningar, som eljes ej bestodos, och köpmännen tyckte särskilt om att få »guldremmen» med sig på middagar på Hasselbacken. Då blev man bättre serverad.

— Det heter kartoucherem, din fan! rättade han då, och visade dem öppet, att han förstod bjudningens karaktär.

Vid sådana fester fick icke Pelle eller Måns vara med. Men kartoucheremmen blev grosshandlarne dyr, ty den hade den ovanan, att också låna pengar, och den var endast täcket på ett stort elände: en falsk ställning, som endast med möda kunde uppbäras, och som gav anledning till många tragiskt komiska scener.

Det var dagen före Oscar II:s kröning, då Johan vid middagstiden tittade in till hovmannen. Denne satt just framför ett knyte, i vilket hans uniform (lilla hovuniformen) nyss kommit från assistansen. Han tog ut vecken med en våt handduk och gned av guldet på trekantighatten, då löjtnanten inträder med stormsteg.

— Tag fram era pengar bara! Jaså du har fått ut din! Jag måste ovillkorligen ha ut min paraduniform innan klockan åtta i morgon, eller är jag förlorad.

— Jaså, du ska också på kröningen.

— Också? Ska du med då?

— Jag ska vakta i Logårn.

— Såå! Men det är inte jag hjälpt med. Fram med pengar bara!

Pengar i tillräcklig mängd kunde ej anskaffas före två, då assistansen stängdes. Själv kunde ej löjtnanten gå dit och arrangera saken, utan Johan måste åtaga sig den. Han sökte en vaktmästare i dennes bostad; bad honom till följande morgon hålla knytet numro det och det i ordning, så skulle det lösas med gratifikation klockan sju. Därpå gjordes razzia efter pengar. Vid sextiden anträffades en banktjänsteman, som lämnade summan, och som i förtjusning över att ha fått genomskåda royauténs emblemer bjöd på supé. Glad över att ha blivit räddad, och för att likasom borttaga det mindre lysande intryck hans transaktion gjort, bjöd löjtnanten på kaffet.

— Nu släpper jag dig inte, sa han till Johan, utan nu följer jag dig vart du än går. Jag ligger på ditt golv, jag sitter på en stol vid din säng med klockan i hand. Och sup dig inte för full i kväll.

Emellertid drogs kaffet ut och man drack betydligt. Därpå bar det av till flickor.

— Nu ska du låna mig lite pengar, sa Johan, tills i morgon bittida, efter som du ändå rört på fonden. Jag vet precis var jag skall ta igen dem.

I yran lämnar han pengar ifrån sig. Johan låg

hos flickan, men i samma rum låg löjtnanten på en soffa, utan att klä av sig en tråd, i full mundering, och läste en roman av Gerstäcker. När klockan slog fem, kände Johan en stark arm, som lyfte honom ur sängen.

— Opp med dig! Opp, opp, opp, för tusan, klockan är fem! Kan du inte skaffa pengar, så är du dödens man.

Han drog sin sabel och svängde den över den yrvaknes huvud.

Nu blev det ett rännande kring stan, ty en del portar voro icke öppnade än. Slutligen lyckades Johan driva upp de äskade sjutton kronorna, och så bar det av till assistansen. Opp med knytet i en droska och så hämta löjtnanten på Vasakaféet.

När de kommo hem till dennes bostad på Regeringsgatan och fingo upp kläderna, befunnos de så skrynkliga, att allt hopp ansågs ute. Därjämte voro de för trånga, och vapenrocken gick icke igen i halsen. Minuterna voro dyra, och om en halv timme skulle offret vara hos majoren.

Sedan han dragit på kläderna, tog Johan en hårborste, doppade den i rent vatten och stänkte över rock och byxor, varpå han gned ut vecken så gott sig göra lät. Så slog klockan! En kvart till och all räddning vore ute.

Så rände den arme mannen i väg sådan han var, ut på gatan i den vackra majmorgonen, och såg ut som om han kommit från ett regnväder.

Om aftonen träffade Johan Pelle och Måns i Röda Rummet.

— Nå, såg ni Jean och Ludvig?

— Ja visst, grinade Pelle. Jean satt så grann

på en svart häst med kasken över ögonen, och Ludvig gick med värja och trekantig hatt och kommenderade lakejerna.

Och så läste de i aftontidningen om det lysande tåget, om de granna uniformerna, om militärparaden! Det var en oförgätlig fest, stod det, som lämnade ett minne efter sig! Och det gjorde den verkligen, ty Johan kunde aldrig sedan se en kunglig kortège utan att tänka på assistansen.

5.

Själanöd.

(1873.)

Med sommarens inträde reste Johan åter ut till den ö i skärgården, där han bott som student tvenne år förut. När han nu återsåg detta landskap, där han drömt om en annan framtid, kände han sig främmande för sitt nuvarande jag. Men han kunde icke avgöra om han befann sig i utveckling eller återgång. Här, i samma stuga där han nu redigerade tidningen, hade han diktat »Avfällingen». Var hans nuvarande arbete verkligen så gagnande, att det kunde fylla hans själs behov, frågade han sig. Var det idealism att han måste svara det han gått ner från sin kallelse?

Även annat sällskap hade han. En banktjänsteman, som lämnat sin plats för att läsa på studentexamen och bli läkare, hade han fått med sig, och därtill en gammal Runabroder, vars åskådningar han numera ansåg antikvariska. Aron, så hette studentkandidaten, var en vaken intelligens, därom var ej fråga, men det fanns klass-differenser, som gjorde Johan och honom främmande. Köpmannen var aristokrat; men han satte ägodelar såsom gränsmärke mellan klasserna; han hade frigjort sig från en mängd fördomar, men behållit en hop auktoriteter, bevarat

en mängd små frimurartecken i samlevnaden, som överklassen uppfunnit för att känna igen de sina; han höll på det fina, på formen. Ett litet svek gjorde ingenting, om det var fint gjort; en sårande tillvitelse tilläts, om den inpassades i en städad form. Bönderna, med vilka Johan var du och umgicks förtroligt, ansåg han som lägre djur, och fattigt folk föraktade han. Med Måns och Per hade han umgåtts, därför att det var originellt och »stämning», som han sade. Aldrig hade Johan sett ett sådant utbildat medvetande av ras-överlägsenhet, och han märkte snart att det var eld och vatten, som råkat ihop. Om midsommarafton dansades i stugan efter ett dragklaver. Aron tog de grovväxta och fula flickorna om livet och svängde om med dem. Men han ledsnade snart och mot vanan drack han sig rusig. Därpå sprang han förtivlad ut i en backe. Johan följde honom för att hjälpa.

— Å, skrek han; det är förfärligt! Att jag ska dansa med dessa kor, jag som nu kunde vara ute på Skärsätra och dansa efter piano med mina förtjusande flickor i fina sommarkläd̈ningar. Du har inte sett Rosa, du! Å! Kinder som sammet, händer som liljor och sådana armar! Det är ju förnedring, detta! — Han grät!

Johan kunde icke svara på detta. Hans aristokratiska känslor hade aldrig tagit den riktningen, ty han tyckte att i botten voro alla människor ungefär lika, och ras-differensieringen kunde ju ej vara så stor, då en bondes son kunde bli ett snille. Han sökte en förklaring och ansåg sig stå inför en gåta i själens hemliga rike. Hur kunde denne unge man känna sig så högt över dessa flickor,

som visserligen voro groft byggda, sneda och krokiga av för tungt arbete, men dock ägde själar med rätt fina känslor? Johan hade på vindskontoret hittat ett kärleksbrev, som en av dessa bondpigor skrivit, och han hade funnit det vittna om adlade känslor, ett sentiment och en ursprunglighet, som Rosa helt visst saknade. Hur kunde Aron känna sig så förnäm gentemot dem och tro att de voro jämbördiga med kor? Hans far hade varit fattig vävare och kommit till förmögenhet; han själv hade börjat på kontor, och slutligen hade han fått plats i en privatbank. Han hade således icke flera generationers bördsfördomar i kroppen. Men han hade levat gott, ätit fint och haft fina kläder. Var det detta som skapade klass-skillnad liksom bildning? Troligen! Eller var det hans estetiska sinne, som bedrog honom? Säkerligen också, ty skönhetens sken har narrat mången förr och mången senare! Men han måste även vara dålig kännare av mänskan, då han satte dessa okunniga och tomma dockor över dessa dugande själar. Johan hade seglat i storm med en dräng och en piga, och under sjönöden hade han beundrat den modiga och i sitt fack överlägsna flickan. Hon hade sålunda stora och i hennes liv framstående egenskaper, som i de bildade herrarnes liv ej hade något värde. Varför skulle hon vara sämre, därför att hon ej var lika?

Det blev disharmoni i samlivet, men man undvek utbrott.

Emellertid verkade landskapet och minnena på Johan, så att han fann leda vid att redigera tidningen. Tankarne arbetade, och behovet av att dikta trängde sig på; men han hade förlorat modet. Dessutom var

hans själ i ett sådant smältningstillstånd, att han ej kunde få form åt något. Han tog därför upp målningen igen, men framför naturen lyckades han ej. Han fann landskapets färger banala, och han ville ge något annat, vackrare än dessa evigt återkommande stämningar och belysningar, som kunde återföras på några få formler.

Så stego de gamla tankarne upp och den aldrig vilande frågan, om ej bildningen skulle kunna demokratiseras, om ej klass-skillnaden skulle kunna upphävas och människorna bli jämlikar och få frid och lycka på jorden. Men nu väckte varje tanke sin motsats, och alltsammans upplöste sig i ett ändlöst motsägande.

Hans anteckningar från denna tid ge en föreställning om hans själs strider och om hans ständiga drift att vilja lösa livets motsägelser. De innehålla hela programmet till hans blivande författeri och visa just genom motsägelserna, att förarbetet i den mänskliga tanken ännu ej var gjort för att frågorna då skulle kunna lösas. Kärntanken i allt synes vara: släktet påstås gå framåt, men individerna urarta, bli maskindelar, nervösa, olyckliga, omöjliga att reda sig i livet. Skulle icke man tänka mer på individen och söka göra fullkomliga människor, i stället för ett fullkomligt släkte med idiotiska individer. Bildningen skulle demokratiseras, konsten demokratiseras och utgå i livet; varje människa skulle vara hantverkare, familjefar, artist, skald, präst, statsman, alltså den fullkomliga människan. Så ungefär ville han ha det!

Detta var hemligheten i hans sedan så illa förstådda, mycket beryktade och vanställda angrepp på kulturen. Kulturen, sade man, vilade just ytterst på

att individerna voro maskindelar. Bort med den kulturen, menade Johan då, och låt oss åtminstone vara hela maskiner! Hur kan ett släkte, som består av individer, vara lyckligt, när dess delar, individerna, äro olyckliga? Och hur kan ett samhälle äga bestånd, när dess lemmar äro söndrade genom klass-skillnad, klassintressen, och därav följande eviga missförstånd? Det är just denna arbetsdelning i detalj som gör varje reform omöjlig, emedan mänskor av olika klasser ej förstå varandra, emedan deras omdömen äro färgade av stridiga intressen. Vad är detta »hela», som lär gå framåt, när delarne försämras? Vad är detta för ett Babel det moderna samhället, där man talar så många tungomål, att slutet blir en sprängning och att var och en går åt sitt håll? En engelsk filosof har tyvärr karaktäriserat utveckling lika med evolution från det likartade (homogeneity) till det olikartade (heterogeneity). Detta är endast att förklara galenskapens uppkomst och natur, men det är intet bevis för att det galna är klokt. En fransk filosof har varit mindre filosofisk, men mera klarseende, då han konstaterar sjukdomsfenomenet sålunda, såsom varande en antagonism mellan intressena:

»Överallt ser man varje klass intresserad av att skaffa ont över de andra, då det enskilda intresset står i motsats mot kollektivintresset.

Lagkarlen är intresserad av att tvedräkt utbreder sig i alla förmögna familjer och därstädes framkallar goda processer.

Läkaren kan icke önska annat åt sina medborgare än goda febrar och sköna katarrer.

Soldaten önskar ett vackert krig, som dödar

hälften av kamraterna, så att han må få ett gott avancement.

Spannmålsköparen vill ha en god hungersnöd, som höjer brödpriset tiodubbelt och mer.

Vinhandlaren önskar ett gott hagel på vinskördarne.

Arkitekten, muraren och timmermannen önska en god eldsvåda, som bränner upp några hundra hus.

Det mänskliga samhället leder nödvändigt människorna till att hata varandra ömsesidigt i proportion till deras korsade intressen, till att ömsesidigt göra varandra öppna tjänster men tillfoga varandra all möjlig hemlig skada.»

Att nu förena dessa intressen så vitt möjligt har socialismen tagit till sin uppgift; och den gör början med att undanskaffa de övre tärande klasserna, varigenom klass-skillnaden minskas. Vad den sedan ämnar är nu välbekant genom kända skrifter i ämnet. Men Johan sökte då efter sitt sinne en lösning, vars värde må lämnas oavgjort tills vidare.

*

Den elfte juli hade fått en särskilt fatal betydelse i Röda Rummets krönika. På den dagen skulle första avbetalningen på ett riksbankslån äga rum. Redan i början av sommaren hade det blivit en vanlig avskedshälsning att säga: Kom ihåg den elfte juli! Den nionde avsände Johan sin andel i inbetalningen jämte reversalet till löjtnanten, som skulle omsätta lånet. Den tolfte andades han såsom efter en överstånden fara. Men den femtonde får han ett stort, grant brev med ett kolossalt rött sigill på. Det var notis från

riksbankens ombudsman, att hela lånet såsom icke omsatt var förfallet till ögonblicklig inbetalning vid äventyr av utsökning. De hade klickat alltså! Samma dag anlände andre borgesmannen och förkunnade att allt var hopplöst. Vännen Jean var insolvent, hade i sin nöd spolierat Johans omsättning och kunde icke göra något åt saken.

Samtidigt kom räkning från tryckeriet på tidningen, jämte hotelse att tidningen ej vidare skulle tryckas förrän betalning anlänt. Summan var åtta hundra kronor. Johan skriver nu till bolagen och anhåller bestämt om de utlovade garantierna. Dessa utfalla icke. Då faller han sjuk i gastrisk feber. Fantasierna röra sig omkring ett stort hus och ett rött sigill. I takets fuktfläckar ser han ombudsmannen för rikets bank med lagens insignier, svärdet, vågskålen och fascerna.

Skyldig! hör han inom sig och utom sig! Skyldig nationens bank! Fruktansvärda fordringsägare, en hel nation. Han hade förtärt folkets pengar och bedragit dess ombud. Han vill försvara sig med, att han alltid haft den elfte juli i tankarne, att han sänt sin andel, att han aldrig velat bedraga någon! Det hjälpte ej. Samvetskvalen rasade. Bädden var genomvåt av svett, och han måste kasta ut sängkläderna för att få ligga torrt. Så samlas andra skuggor kring hans feberläger. Prenumeranterna och boktryckaren, och bakom dem postdirektören, som uppburit medlen och nu ej kunde fullgöra sin förbindelse. Förgäves skylde han på bolagens osäkra garantier, förgäves bedyrade han sin goda, men svaga vilja! Fordringsägarne uppvaktade honom dag och natt. De ägde ju bitar av hans kropp, som var underhållen med deras pen-

gar; de ägde stycken av hans själ, som närts av denna intecknade kropp. Varför fanns ej det rättvisa och billiga bysättningsstraffet kvar? Fordringsägarne ägde ju denna kropp, som de matat; varför skulle de ej få sätta den i fängelse? Han ville ha ett reelt straff; det skulle återställa jämvikten; det skulle lindra samvetskvalen.

Så vaknade energien och han ville stå upp, bli frisk, resa in till staden och företaga något.

En middag, då kamraterna badade, gick han upp ur sängen, raglade ner till stranden, insvept i ett täcke, och så kastade han sig i sjön. Steg upp och föll i feber igen. Kamraterna visade en exemplarisk känslolöshet för den sjuke. De kommo och gingo i sjukrummet, smällde i dörrarne och satte sig att gräla i rummet. Ibland bad han dem om ett råd, om ett ord till tröst. De skrattade åt hans samvetsskrupler och tyckte, att han icke skulle ta så hårt vid sig. De sågo bara på följderna. Lagsökningen kunde ju ingen verkan ha, då ingenting fanns att ta.

Som Johan genom sjukdomen, vilken vänt ut och in på hans hjärna, icke kunde hålla reda på sina tankar, så stego gamla sådana upp. En Gud såsom upphovsman hade han aldrig strukit ut, om han också ej åkallade honom. Han sökte en orsak till sina olyckor, och som han genom religionen lärt sig söka allt utom sig i stället för inom sig, diktade han en ond Gud, som styrde människornas öden. Gamla minnen om Ormuz och Ahriman stego upp, och snart hade han ett system färdigt. Det föreföll honom så enkelt, att denna värld av lögner, av svek, av smärtor vore regerad av en ond makt, åt vilken den Högste upplåtit makten. Han kämpade sålunda mot den

onde, och Gud, den gode, satt och såg på, med händerna i kors. Denna feberreligion hängde länge i och var ett slags tröst, emedan den gjorde honom oansvarig för de klammerier, han genom brist på förutseende hade iråkat.

När han kom upp från sjukdomen hade han frossan såsom svit, och den sjukdomen följde honom i många år, undergrävde hans krafter, berövade honom mod och levnadslust och gjorde honom livet lett.

Men nu satte han sig till att skriva ett cirkulär till bolagen, vari han tillkännagav, att tidningen upphört av brist på medel. Den bar sig icke, och därför föll den. Därpå haglade skarpa brev, och han hade ingen ro mer natt eller dag. Tillgångarne voro slut; existensmedlen saknades, och hans liv var hotat. Nu ville han beröva sig livet.

En stormig eftermiddag tog han en stor skötbåt, riggade upp den och seglade ensam in till Dalarö för att än en gång vara tillsammans med en Runabroder, som han höll mycket av och som han ej sett på länge. Seglatsen var mödosam, när han skulle ensam sköta två skot och roder. När han kom i land, sökte han kamraten, fick ett rum på Societeten och beställde supé. De åto och drucko, men samtalet tog ej den fart Johan önskat. Han ville debauchera i hädelser, hån, förbannelser över livets uselhet, men Rejd hade icke fått Röda Rummets uppfostran och gav ej resonans. Han hade avlöst idealismen med en kälkborgerlig, nykter blick på livets realitet. Missnöjd och gäckad steg Johan upp från bordet, utan att ha lyckats få sig ett rus en gång, och så stack han ut i höstkvällen med sin båt. Det blåste rätt hårt, och det var mörkt. Det bar av

över strömmar och fjärdar, med skarp fart. Båten lade till med läsidan, så att vattnet forsade in. Ett tag gjorde han fast skoten, satte sig ner i läsidan och ämnade segla omkull. Men när han såg den svarta kåren komma brisande i lovart, mörk och kall som dödens fläkt, sprang han över på lovarts sida, lade upp stäven mot vinden och släckte på skoten. Självupphållelsedriften var starkare än dödslustan, och varje gång båten skulle välva räddade han sig. När han slutligen passerade Ornö huvud, där han såg järnkorset, som är rest till åminnelse av några drunknade, var han riktigt rädd att båten skulle kantra. Efter att ha gjort slag gick han in i sundet, där det läade av. Nu såg han ljusen från stugorna och längtade att komma in i värmen igen.

Hemkommen och på land igen erfor han en stark lust att leva, och han fann sig ha en stor fond av krafter kvar. När han kom in i stugan och fann hushållerskan ensam i hela huset, emedan kamraterna voro resta till stan, stegrades levnadslusten. I tre dagar lefde de som gifta, ensamma i hela huset, och Johan kände sig leva upp igen. Det uppstod ett osynligt band mellan dem, och som hon varit den enda människa, som visat honom deltagande under sjukdomen, och nu var vänlig och smeksam, fästade han sig vid henne. Fästade sig så, att han satt hela dagarne och såg på henne, talade vid henne och följde alla hennes rörelser.

Passionen blandade sig i tycket, och snart kände han sig bunden vid denna kvinna med starkare band än han velat, så starka att när hon strax därpå övergav sig åt en annan, han höll på att gå totalt förlorad.

Nu blev det svart för hans ögon, och svartsjukan rasade sin gilla gång.

Vad är svartsjukan? Äganderättskänsla, haremsföreställningar, säger den vise. Ja, men hur kan kvinnan då vara svartsjuk, som aldrig haft män i harem eller som egendom. Sårad egenkärlek, säger en annan. Till en del, måste medgivas, men hellre då sårad annankärlek.

Johan tyckte sig först vara föremål för ett förräderi. Hon hade lovat och icke hållit. Vidare kände han sig kränkt såsom förbigången. Varför blev han förbigången?

Men så kom något annat. Han hade deponerat bitar av sin själ i denna flickas; han hade behandlat henne som jämlike, intresserat sig för hennes öden, visat henne sin tacksamhet för hennes välvilja. Detta kastade hon bort, kanske gycklade med det nu i denna stund. Vidare hade han blandat sitt blod med hennes, givit impulser, stämt sina nervers fina strängar i samklang med hennes, så att de redan tillhörde varandra, och nu kom en annan och rörde om, där han sökt ordna, avbröt hans elektriska ledning, stämde om strängarne, förstörde hans arbete och bragte disharmoni i hans själ, som han varit nog oförsiktig att ympa på en kvinnas. Rent uteslutande fysiskt kunde det icke vara, ty om allmänna flickor var han icke svartsjuk, där endast kroppen var med. Det var en skakning i hela hans själskomplex, som försiggick. Det var en del av honom själv, som nu intogs av en annan, en del av hans inälvor, som man nu lekte med, det var så, och nu ville han gå och taga igen sig själv, sin ena halva,

utan vilken han icke längre kunde leva, det trodde han sig känna.

Han ville amputera bort henne, men hon satt redan fast som en växt. Men så skämdes han över sin svaghet, att ha låtit drift och passion tyrannisera förnuftet. Var det möjligt att han var kär i denna kvinna, att han ville riskera, med henne som medium, mångfaldiga och förstora sitt jag? Var han säker på att hon icke skulle begå ett nytt svek, så att han sedan fick gå hela sitt liv och vårda andras plantor? Snarare hade han ju anledning tro motsatsen. Han föraktade henne, och han blygdes. Hon hade tagit en del av hans kropp, när han även ville ge sin själ.

När hon kom in till bordet på morgonen såg hon generad ut, och Johan talade icke vid henne.

Och därpå bröt stormen ut igen. Han gick ut i skogen för att lugna sig, men nu var landskapet ej mer den källa till njutning som förut. Genom att observera färg och teckning, genom att se efter huru träden stodo mot luften, huru terrängen gjorde sig i färgen, kunde han ej njuta som förr av det hela. Det stämde honom icke mera, det var bara motiv och studier alltsammans. Naturen var död för honom, såsom den var för bonden. Hur ofta hade han ej beklagat bonden, som saknade skönhetssinnet, så att han på sjöns färg såg en spådom om vackert eller fult väder. Hur ofta hade han ej i skogen hört fiskaren tala om ett vackert båtbord, en vacker bjälke, där Johan såg en väl tecknad tall och en fint vuxen gran. Kanske skönhetssinnet endast var ett lägre sätt att förnimma tingen, då det i dem inlade falska föreställningar, som ej funnos? Var icke bonden en klarsynt realist, som fattade tingens nytta? Och

huru hade å andra sidan Johan kommit att förlora njutningen av naturen? Var ej hans nya synpunkt såsom artistisk lika subjektivt praktisk som bondens, då han nu endast såg studier och motiv? Sågo icke en skogsköpare, en jägmästare, en odlare, en landskapsmålare, en botanist, en jägare och en poet samma skog med olika ögon? Jo visserligen, men vem såg då rätt på skogen? Vem såg vad skogen egentligen var? Botanisten kanske, som endast fann en samling fanerogamer och kryptogamer, vilka omsatte upplösta mineraler och gaser i sina kärlknippen! Den som såg ytligast och falskast var väl då artisten, som endast såg på ytan, teckningen och färgen. Men vad hade han sett såsom poet? Sina känslor återfunna i halvdunkel och heldagrar, i mossornas färgspel, vilka väckte minnen om hans simmiga inre, där alla själens funktioner arbetade utan beroende av viljan.

Men hur han gick, i stranden, över hagar och in i skogen, började teckning och färg att flyta samman, såsom om han sett alltsammans genom tårar. Självskakningen, samvetskvalen, ångern, blygseln, började upplösa honom, och medvetandet lossnade i fogarne. Gamla tankar om en förfelad uppgift, om en mänsklighet, som led av misstag och villfarelser, döko upp. Lidandet förstorade hans jag, intrycket av att han stred mot en ond makt retade upp hans motståndskraft till vilt trots; kamplusten mot ödet vaknade, och ur en gärdselhög tog han tanklöst en lång, spetsig stör. Den blev ett spjut i hans hand och en klubba. Han bröt in i skogen, slog ner grenar omkring sig såsom om han slagits med dessa mörka jättar. Han sparkade svampar under sina fötter såsom

om han slagit in lika många tomma dvärgskallar. Han skrek som om han jagat opp vargar och rävar, och opp! opp! opp! rullade ropet i granskogen. Slutligen kom han till en bergshäll, som nästan lodrät ställde sig som en vägg för honom. Han slog emot den med sitt spjut, som om han ville fälla den, och så stormade han upp. Buskar knakade under hans hand och rasslade ner för berget, uppryckta med rötterna; stenar rasade ner; han satte foten på unga enar och piskade dem, tills de lågo brutna som nertrampat gräs. Så svängde han sig upp och stod på bergsplatån. Där lågo skären och därutanför havet i en ofantlig, stor rundvy. Han andades såsom om han nu först fått utrymme. Men på berget stod en avblåst tall, som var högre än han. Med spjutet i ena handen klättrade han upp, och på toppen, som bildade en sadel, satte han sig som en ryttare. Därpå tog han av sin livrem och hängde den om en gren, gick ner ur trädet och bar upp en stor sten, som han lade i den hårt tilldragna remmen, vilken skulle föreställa slunga. Nu hade han bara himlen över sig. Men under honom stod granskogen, huvud vid huvud, som en armé, vilken stormade hans borg; bortom den rasade fjärden och kom emot honom våg efter våg som ett kavalleri av vita kyrassierer; och bortom dem lågo de nakna skären som en hel flotta monitorer.

— Kom! ropade han och svängde sitt spjut, kom hundra, kom tusen! skrek han. Och så sporrade han sin höga trähäst och skakade spjutet.

Septembervinden blåste från fjärden, och solen gick ner. Granskogen under honom blev en sorlande folkhop. Och nu ville han tala till den! Men den

sorlade bara, oförstådda ord, och de svarade bara »trä», när han talade till dem.

— Jesus eller Barrabas! röt han. Jesus eller Barrabas!

— Naturligtvis Barrabas, svarade han sig själv, när han lyssnade efter svar. Mörkret föll, och han blev rädd. Steg ner ur sadeln och gick hem.

Var han galen? Nej! Han vara bara en poet, som diktat ute i skogen i stället för vid skrivbordet. Men han hoppades att han var vansinnig, han önskade att mörkret skulle släcka hans ljus, sedan han icke såg något hopp att lysa opp i mörkret. Hans medvetande, som genomskådade livets intighet, ville icke se mer; det ville hellre leva i illusionerna, såsom den sjuke, vilken vill tro att han skall bli frisk och därför hoppas det! Med tanken på att han var galen, dövades samvetskvalen, och han kände sig oansvarig som en galen. Därför vande han sig att tro det scenen på berget varit ett utbrott, och slutligen trodde han på det, i många år framåt, tills han läst en ny psykologi, som upplyste honom om att han var klok. En galen skulle nämligen aldrig ha figurerat så logiskt med skogen och kobbarne och aldrig fått dem att så kongruera med hans inre stämningar, att de kunde bli material till en rätt väl formulerad dikt, som kunde taga sig bra ut på papperet, när den arrangerades litet. En galen människa skulle nog ha sett fiender bakom träden, men ej fordringsägare, ej meningsfiender; bara fiender helt enkelt, mördare; kanske också omvandlat dem till personer, som det brustna minnet ej förmådde sätta i sammanhang med de timade händelserna. Han skulle ha sett negrer eller hottentotter, med ett ord figurer utan logiskt sam-

manhang med verkligheten, och dessa skulle ha tagit full kroppslig form, vilket aldrig granarne gjorde för honom. Han hade diktat; det var alltsammans!

*

För sjunde gången måste Johan krypa hem och presentera sig som den förlorade sonen, men nu fanns det ingen gödd kalv att slakta, och tålamodet var slut. Han såg att han var ytterst ovälkommen, sjuk som han var. Man visade honom öppen missaktning, och de yngre syskonen hade också lärt sig att han var en odåga, eller ändå värre. Denna orättvisa, som de icke förstodo att de gjorde sig skyldiga till, kränkte honom, brände honom. Själv visste han sig vara framstående i sitt yrke, och han misstänkte, att han som dramatisk författare var faktiskt lika god som dagens storheter. Men hur skulle han ådagalägga det? »Avfällingen» hade han arbetat om, fått tillbaka igen med uppmaning att inlämna den till Akademien; och alldenstund hans föräldrar trodde på Akademien och han icke ansåg omoraliskt att tävla i Akademien, inlämnade han stycket med ett konstigt företal.

Men nu blev det olidligt att vara hemma. Han lånade ännu en gång en summa pengar av en barmhärtig köpman, och så reste han ut till Sandhamn att skriva något, han visste ej vad, och så dyka upp igen.

6.

I nödhamn.

(1873.)

Sjukdom, skam, skulder, gäckade förhoppningar, visad missaktning, allt vidrigt livet kan bjuda på, hade sammanstött. Johan kände det som en personlig förföljelse av en personlig, ond makt. Han var för svag för att beröva sig livet och ägde ändock nog styrka att våga hoppas.

Passionen för kvinnan låg ännu och glödde, och han ville befria sig från bandet såsom från något, som ville tyrannisera honom och trycka ner honom. Nu, på avstånd, sökte han reflektera över saken. Var det ett verkligt tycke för henne personligen? Kunde det icke ha varit någon annan kvinna likaväl? Jo, förmodligen, men hon var den enda därute i ödemarken, som hade anstrykning av bildning, så obetydlig den än var. Ute bland bondfolket hade hennes huvudstadsdräkt, hennes språk, hennes hy, hennes hela yttre varit det mest kultiverade, och i kärlek var mannen alltid omedveten aristokrat. Hade han ej sommaren förut haft på samma plats ett svagt tycke för en piga med vit hy och fina ansiktsdrag, vita tänder, och hade ej hon fångat honom på samma

grund, eller att hon i den omgivningen var den finast utvecklade! Johan mindes mycket väl huru hon förefallit honom tarvlig och ful en söndag, då »familjeflickor» från Dalarö kommit ut på besök, och det då erbjudit sig jämförelsepunkter. Det var sålunda bara en brist på bättre. Och huru kunde han känna sig nerdragen av denna böjelse? Var han icke lika stor aristokrat som Aron i detta fall? Hur kom det sig att han, som var son av en piga, kände det som en skam att vara dragen till en piga? Fanns det då verkligen ett själarnes tidelag, och var bildning verkligen en utveckling, ett högre? Eller sutto klasskänslans fördomar så djupt? Varför skulle det kallas fördomar, då denna straffande och ogillande inre dom uppträdde med samma symptom som ett samvete? Vad skulle hans mor sagt om hon levat och fått veta, att han ville förena sig med en piga? Hon skulle ha gråtit av sorg över sonens förnedring, glömmande sitt ursprung. Det fanns då en lag, som bjöd mänskan såsom en plikt att höja sig, som det hette. Men var detta en samhällslag, en konventionell, godtycklig, eller var det en naturlag? Gjorde icke rashästen motstånd, när man ville kopulera honom med ett bondsto! Jo, men detta behövde icke bero på att hingsten var högre utvecklad, det kunde bara bero på att stoet var av annat slag. Och detta sociala högre var det högre, det är: bättre, därför att det var placerat ovanför? Hans mor hade kommit upp, blivit fru, lärt sig medelklassens språk och seder, men hade hon därför utvecklat sig, så att hon verkligen blivit en högre art? Hon hade icke kunnat amma själv och dog av barnsängarne; alltså var hon av en utdöende art, som icke kunde hålla sin släkt-

ledning vid liv! Det var troligen ett konventionellt samvete, som straffade Johan för mesalliansen.

Emellertid när några dagar gått om, och han sett stadsflickorna, fördunklades flickans bild hastigt och försvann. Men vare sig han skämdes över att hans smärta var byggd på så lös grund, eller han blygdes över att ha varit narrad, eller om hans sorg behövde det illusoriska underlaget, nog av, nu när såret ville läkas, rev han upp det. Det lär finnas ett behov för somliga mänskor (vi få ju icke säga alla, eftersom undantag givas) att vara intressanta inför sig själva. Vad är det för ett behov? Är det att känna sig i kampen om artens utveckling vara inne i differentieringen? Känna sig stå över de andra? Eller vara på väg att gå om de andra? Varför skryter man med sina sorger, sina fel understundom? För att slippa vara en del av den homogena massan, och få illusion av att vara heterogen?

När Johan kommit ut till Sandhamn, var hela bubblan upplöst i intet.

*

Johan hade valt Sandhamn som gömställe av flera orsaker. Han hade där tillbragt ett par oförgätliga sommardagar under en jaktsegling såsom ung student, i gott sällskap, glad sinnesstämning och under sång och pokuleringar. Likasom landskapet färgade hans stämningar, så avsatte hans stämningar sin färg på landskapet och återverkade. Vid Sandhamn hade han öppna havet, med bränningar, fyrar, kanske skeppsbrott nu på hösten; en ödslig natur, utan lövträn, där man knappt kunde se om det var som-

mar eller vinter, ty tallarne voro alltid lika gröna och den sandiga marken alltid lika vit. Vidare låg det undan från Stockholm, och färdvägarne voro svåra samt skyddade för besök. Där fanns gästgivaregård, och där ville han bo. Dessutom trodde han lotsarne vara ett naturfriskt folk, vilka, likasom han, delvis stodo utanför samhället och levde på öppna havet, långt från civilisation och förkonstling.

Han kom dit; hyrde ett rum av en lots och skulle börja skriva. Men en omständighet, som han ej tagit i betraktande, var att han sedan gammalt, ända sedan sommaren 68, kände överuppsyningsmannen vid tullstationen. Bekantskapen förnyades av sig själv, och Johan fann en hjärtlig och manlig vän, som just var, vad Johan önskat vara, en verklighetsmänniska. Han hade en glad och av erfarenheten vunnen världsåskådning, som nog var grundad på genomskådning, men som lämpat sig efter livets små krav. Här var icke värt för Johan att komma och jämra sig över livets boschhet.

— Skäms du inte, min gosse lilla, att vara så stor och inte kunna leva livet än, bannade den prövade mannen med sin faderliga, älskvärda ton. Tror du inte jag vet, att det är bosch alltsammans från den stora synpunkten sett, men från den lilla, ser du, är det ganska stort att kunna leva. Och är det din mening att leva, så stoppa du pipan i säcken och tag skeden i vackra hand, om du har något att äta!

Det var att ta herrn i kragen, och den metoden passade utmärkt för Johan.

— Du är tjugufyra år och är ännu ingenting, fortfor vännen. Du skall väl bli någonting som andra

människor, om du också tänker bli författare, för det lever man inte på!

Det var sunt förnuft, och man funderade tillsammans.

— Se på den pojken bara, fortfor han och pekade på telegrafkommissarien, han skulle kunna ha tid att skriva en bokhylla full om året, på den plats han har. En sådan syssla skulle passa dig.

Orden föllo i väl beredd jord, och innan veckan gått ut satt Johan och knackade på en blindapparat, hörande till kungliga elektriska telegrafverket. Därpå inlämnade han ansökan att bli elev vid verket, och efter en månad avsände han väderlekstelegrammen från Sandhamn.

Genom det nya umgänget med tvenne gifta och i statens tjänst installerade män, vande han sig småningom att äntligen anlägga den lilla synpunkten på livet. Leva var ett och dikta ett annat. Att dikta i livet slutade med hungersnöd och lagsökning; alltså: livet för sig och dikten för sig.

Men det gick icke utan svårighet att vara maskinarbetare. Så snart han slapp ifrån byrån gick han hem och målade; numera alltid havet.

Försökte han skolka en hel dag, så hämtades han med tjänliga medel, det vill säga, han togs vänligen i örat och kallades till ordningen. Man behandlade honom som en sjuk eller som ett barn, och sönderriven och viljelös som han var, såg han med tacksamhet upp till tvenne goda mänskor, som utan en gnista intresse togo hand om honom och satte vilja i honom. Föremål därjämte för en obegränsad gästfrihet i de båda hemmen, indragen i en krets av sjökaptener, bogserare, dykare, vinddrivare, kom han

varje dag i beröring med personer, som strävade i dagens och livets tunga arbete. Alla voro verksamma, muntra och jämförelsevis nöjda med sin lott. Där fanns ingen romantik, inga svärmerier, men mycken plikt och mycken möda. Sådant var det att leva.

Men ibland dessa var Johan den siste. Han erkände villigt deras stora överlägsenhet i livets konst, och han insåg, att han var en stackare, jämförd med dem, på detta område, men han visste, att det fanns ett område, där han var dem överlägsen; men detta visste icke de, ty han hade ej haft tillfälle visa vad han kunde. Och för övrigt, menade han, fanns det väl andra berättigade banor än tjänstemannens, sjömannens och köpmannens, och litteratörens och artistens voro ju icke ännu utstrukna ur samhällets huvudbok.

•

I november inträffade ett skeppsbrott under särdeles pittoreska omständigheter, och Johan var närvarande vid sjöförklaringen och sexorna. Hela sceneriet var så nytt och måleriskt, att han fick lust att skildra det, men nu räckte icke pensel och färg, utan han måste taga till pennan. Och så skrev han några korrespondenser till Stockholms liberala morgontidning.

Genom sysslande med målning hade hans blick blivit likasom vässad, så att han skarpt uppfattade detaljer och kunde genom dessas hopande och ordnande hos läsaren framkalla en stark vision av det skildrade. En lätt skepsis, blandad med en smula känslosamhet, gav något luftigt åt stilen, och utan

att veta det hade han träffat just den ton, som kom tidens mänskor att lyssna. Breven gjorde en viss lycka. Men de gåvo tillika Johan en lärdom.

Samma dag de kommo ut var han inne till staden i ett kort ärende. Om aftonen fick han följa med en bogserångare ut, som var full med lotsar. Han hade visserligen förut genom umgänge med dessa insett, att de icke voro några naturmänniskor, utan att de voro högfärdiga kungliga ämbetsmän. Aldrig hörde han dem tala om havets stora skådespel såsom något skönt eller stämmande; aldrig hörde han dem betrakta ett skeppsbrott såsom annat än en god affär: bara bärgningspengar och lotspengar. Och han hade föreställt sig detta folk som ett slags hjältar, de där offrade sina liv för att försörja sig och familj och för att bistå nödlidande. Och nu fick han aldrig höra något tal om livsfara. I mannaminne hade ingen lots drunknat i tjänsten på havet, men väl ett par inomskärs i överlastat tillstånd.

Nu sutto dessa herrar kronolotsar i aktersalongen och drucko brännvin, då en gammal man av sällskapet tar opp tidningen och börjar läsa högt.

— Det ska stå något om Sandhamn här, säger han och letar opp artikeln. Därpå läser han. Johan trodde sig anonym, men det var han visst icke. Emellertid låtsades lotsarne ej veta, att han var författaren. Och gubben läste, och de andra hörde på.

Han läste i ett sträck, utan skiljetecken, så att alltsammans smälte ihop i en underbar röra. Johan frågade sig först, om det var möjligt att förstå vad man läste på detta sätt. (Att obildade alltid läste högt och måste taga förståelsen genom örat, det hade han reda på.) Snart insåg han huru förtivlat miss-

förstådd han var. Roligheter gingo förbi dem och predikades fram; satiren togs som allvar; och känslofulla ställen hälsades med skratt såsom kvickheter. De begrepo synbarligen icke ett smul. Men en faktisk uppgift, som var mindre exakt, slog dem och väckte livlig diskussion, och ovilja mot författaren.

Johan fick en livlig försmak av att vara obegripen av obildade. Och dessa skulle han skriva för! Huru hopplöst, huru lönlöst!

När läsningen var slut, tyckte Johan vara lämpligast att säga någonting.

— Vem kan ha skrivit det där? frågade han.

— Ja, vem kan säga det? sade gubben. Det är inte illa hopkommet, fortfor han, men hur kan han veta vad som händer ute vid Gillöga?

Det blev tyst i salongen och alla slogo ner ögonen, såsom om de ville dölja sina tankar vid den fula insinuationen om skeppsbrottets orsak.

Havets arbetare äro i det fallet lika bildade som de bildade, att de veta tiga, när så behövs, och hålla ganska väl i styr sina passioner.

— Har jag sagt någonting? återtog gubben, när tystnaden fortfor. Kom och tag en smörgås nu, om det smakar en sådan herre.

Johan ville närma sig dessa människor, som han fortfarande beundrade, och förklarade att det nog skulle smaka honom, ty han var icke bortskämd, och så som han svultit i Uppsala hade ingen av dem kanske.

Saken var den, att ingen hade svultit av dem, och därför ansågo de det sluskigt att ha behövt svälta, och i samma stund hade de honom under

sina stövlar. En äldre lots tyckte nu tillfället vara inne att hugga till och drog stad.

— Ja, svälta, ja, det kan man gärna göra, när man super opp pappas pengar i punsch! Jag känner herrar studenter, jag!

— Den där är inte så dum, han, tänkte Johan, men det sa han inte högt.

*

Senare på hösten timade ett nytt skeppsbrott utanför fyrarne. Lotsen var hotad med fängelse, och nu åkallades Johan såsom skrivkunnig att hjälpa den stackarn med framdragande av förmildrande omständigheter, vilka även förefunnos, då den lotsande karlen haft barnsängsvaka hemma och icke sovit på ett par nätter. Först skildrade han äventyret i tidningen och så satte han upp en försvarsskrift med nådeansökan. Men när han kom upp i domstolen hade lotsen redan påtagit sig allt, så att ett återtagande endast skulle tolkas som tvetalan och ytterligare förvärra saken. Försvaret fick sålunda falla, och saken hade sin gång. Senare begagnade Johan händelsen såsom motiv till en novell, ur vilken skulle framgå huru opålitligt poetens sätt att se verkligheten kunde vara, och huru falska omdömen kunde bli, då de dikterades av känslan.

Emellertid hade breven den påföljd, att Johan erbjöds anställning i tidningen, ganska förmånlig och hedrande. Och nu lämnade han telegrafverk, vänner och gömställe, för att gå rakt ut i brinnande offentliga livet och mönstra på i det ordnade samhället.

Han längtade efter detta ögonblick, då han skulle

få rycka in i ledet och se sina färdigheter bära frukt, men han bävade för det också, och det var med saknad han skildes från det tysta och gästfria Sandhamn, där han träffat goda mänskor, som givit honom en fristad, när han som en skeppsbruten kastades upp på den ofruktbara, men vänliga lilla Sandön.

7.

Det offentliga ordet.

(1873—74.)

Så var han återigen inmönstrad i samhället och kände sysslans lugn och klockslagens tvång. Huru skönt var det icke att kunna gå till byrån klockan nio, sätta sig vid sitt bord, tända sin pipa och öppna dansk-norska posten och i sakta mak läsa tidningarna. Arbetet erbjöd sig självt, lade för åt honom, skar upp och stoppade sig i mun. Och så är han icke ensam mer; han har tre kamrater i rummet. En sitter och vittjar Stockholms- och landsortstidningarne; en annan läser utländska posten, den tredje går omkring i staden och hör vad som händer. Det är som att sitta ini ett kolossalt tornur och höra vartenda knäpp tidens ur ger, men det har också den vådan, att man icke ser visarne inifrån.

Tidningsbyrån tjusade honom såsom ett observatorium, från vilket man skådade ut över världen och såg världshistorien växa upp, och hans ringaktning för det gamla högmodiga universitetet, en medeltidskvarleva, en katedral i ett kristallpalats, tilltog genom jämförelsen. På skrivbordet hade han alla dessa nyttiga, men av halvbildningen med låtsat förakt ansedda uppslagsböckerna, ur vilka han kunde hämta

svar på alla frågor. Han lärde akta konversationslexikonet, denna ersättning av det så opålitliga och så överlastade minnet, och han ville sätta det i stället för skolan. Här kunde aldrig uppstå en tvist om ett sakförhållande, ty man slog upp bara och hade full visshet, under det man eljes kunde bygga en ändlös tvist på ett bortglömt och obevisat faktum. I Bibliotekstjänsten senare fick han till sin förvåning se huru de lärdaste män genast »gingo till Brockhaus», under det obildade sökte i timmar efter ett enkelt faktum.

Det var ett skönt arbete, som aldrig blev enformigt. Det låg i dess egen natur att alltid vara nytt. Varje morgon och varje afton tillförde posten nya underrättelser, och telegrafen förkunnade varannan timme vad nytt som hänt i världen. Men denna position såsom överskådare av det pågående världsförloppet narrade honom helt naturligt att anlägga den stora synpunkten, varigenom saker av vikt för det lilla dagliga livet blevo behandlade som bagateller, och även världshändelserna antogo utseendet av obetydligheter; historiska fakta blevo notiser; personer, som ingrepo i utvecklingen, syntes uppifrån i förkortning och kunde därför också lätt bli löjliga.

Samtidigt med hans inträdande i tidningsvärlden råkade bekantskapen med den nyamerikanska litteraturen att ge hans skepsis ett oväntat handtag. Amerikanska humorister började nu översättas och måtte ha slagit an några väl spända strängar hos samtidens människor. Allmänheten tog deras skämt som skämt, men Johan tog dem på allvar, ty det var allvar. Där var allting behandlat och skärskådat från nutidsståndpunkt, och följaktligen blev allt bosch! Amerikanarens realsinne hade i kampen för tillvaron genom-

skådat livets sanna betydelse; rensad från alla hallucinationer, alla ideal och all romantik, insåg han livets relativa och himlens absoluta intighet, och nu log han ett brett löje över hela den gamla kulturen. Varken rang, storhet, talang eller rikedom avnarrade honom någon beundran; intet förflutet, gammalt ingav honom aktning. Napoleon och Washington, Michel Angelo och Beecher Stowe behandlades som krogkamrater; revolution och reaktion, reformation och renässans voro bara rörelser, likgiltigt om fram eller tillbaka; den förtryckta kvinnan och den förtryckta negern avlockade icke några tårar; tidningspressen, ur vilken dessa författare utgått, behandlades med samma förakt som varje annan affär: dogmer och konstteorier, grundlagar och lynchlagar, allt togs över en kam; aktningen för personlig tillvaro fanns där ej; tron på domstolsrättvisa och kärleken för allmänt väl var bortblåst och ersattes av fickrevolvern. Det var förebudet till den tankens anarki, som sedan skulle slå ut, det var bokslutet med den gamla världsåskådningen, nerrivningsarbetets begynnelse.

När nu Johan skulle tillämpa denna åskådningsmetod på den dagliga tidningens redigering, kom han i motsägelse mot dess uppgift.

Den svenska tidningspressen var ännu i början av 70-talet, på några undantag när, naiv, hederlig och visste ingen annan inkomstkälla än prenumeranter, det vill säga meningsvänner, vilkas intressen befordrades genom texten, och annonserna. Revolverpressen med reklamen, det köpta falska intyget, och reptilpressen med den köpta smädelsen voro ännu icke införda från Amerika och Preussen. Man berömde icke för betalning, och man smädade icke för befor-

dran eller titlar. Men man hade naturligtvis mera undseende med en vän och tog mindre hänsyn till en fiende. Man kunde hjälpa en nödställd eller en kamrat med ett oskadligt omnämnande, men man förstod icke ta betalt. En nyttig uppfinning, en god vara lovordades gratis, emedan den gagnade många, och man såg icke så noga på om även den enskilde skulle vinna väl mycket därpå.

När nu Johan skulle yttra sig om personer, saker, frågor, glömde han att den lilla synpunkten skulle tillämpas, och tänkte ej på huru ett tryckt ord, illa övervägt, kunde skada en samhällsmänniska i hennes dyrbaraste intressen, de sociala och ekonomiska. När han sålunda började skriva om teatern, som även var hans departement, tog han saken i stort, sade rent ut sin mening, sådan den uppstått hos honom genom uppfostran, studier, temperament. Men han betänkte ej, att det gällde individens välfärd, att en skådespelares existens kunde bero på ett hårt omdöme.

När man förebrådde honom detta, erkände han det rätta i anmärkningen, men å andra sidan förfäktade han sin rätt och sin plikt att säga sin mening, efter man ville han skulle säga den. När man berömde någon, då fick man klander från andra håll, vad skulle han ha för rättesnöre då, om ej sin mening? Det vore ju lika illa för de verkliga förtjänsterna, om de odugliga prisades? Ville artisterna hellre att man ej talade om dem? Nej, visst inte, då beklagade de sig över ihjältigning! Det återstod bara att gå på sin egen väg, oaktat han fann det högst obehagligt att vara bödel och själv få kritik på sina kritiker, oftast mycket hårdare och ohövligare än hans egna.

Värre blev det när han skulle referera riksdagen. Det redan korrumperade lantmannapartiet, som året förut (1873) lyssnat till kompromissen, ingav honom icke mera någon vidare aktning. När han från läktaren satt och såg ner på dessa hundratal personer, som skulle representera landet, fann han det proportionsvis riktigt, att bönderna i ett åkerbrukande land utgjorde majoriteten härinne likasom därutanför, och att stadsborna voro mindretalet; men på samma gång kände han sig främmande för detta flertals intressen, emedan de genom den så firade utvecklingens gång råkat stå emot de så kallade kulturintressena. När motioner om stängsel och gästgiverier korsade motioner om ämsbetsmäns pensioner och anslag till teatrar, insåg han att här var endast fråga om mer eller mindre enskilda intressen, och så behandlade han hela riksdagen »en canaille».

Där förekom ej en enda fråga om utvidgning av politisk och religiös frihet, icke ett förslag till reformering av undervisning, icke en röst för sociala förbättringar. Lokalaffärer, dynasti-intressen, äregirighet, slagsmål om styckningen av statens goda kaka, det var hela politiken.

Dock, en fråga lyckades få honom att för ett ögonblick se en skymt av revolution: det var böndernas anlopp mot ämbetsmannaväldet, formulerat i greve Posses anförande mot det begärda dyrtidstillägget till ämbetsmännen. Ett ögonblick var han frestad taga greven för en folktribun, som stormade med massorna emot konungadöme och byråkrati, men när saken slutades med jämkning och ämbetsmännen fingo sin löneförhöjning, ehuru avkortad, trodde han icke mer på folktribunen, och hela politiken i svenska

riksdagen tyckte han vara alldeles likgiltig för framtidsarbetet. Emellertid ådrog hans vanvördiga sätt att referera förhandlingarne honom anmärkningar, och när han kom hem till byrån utan att ha redogjort för dagens plenum, förklarande att intet av vikt förefallit, blev han remplacerad, såsom icke havande sinne för politiken. Men när han nu sändes ut att referera bolagsstämmor, sammankomster i föreningar, utställningar, fester, vad som helst, och han icke kunde ställa in sina synglas i den rätta vinkeln, råkade läsarne få de underligaste begrepp om dagens små angelägenheter och stöttes oupphörligt för huvudet.

En dag skulle han yttra sig om konst, och med huvudet fullt av Tocqueville och konstens demokratisering framkastar han helt oförsiktigt, att ett färgtryck efter ett av Correggios mästerverk var mera värt trettio kronor, än en akademielevs original var värt åtta hundra. Följden blev, att han blev avritad i ett demokratiskt skämtblad, som var aristokratiskt och teologiskt i konstfrågor, såsom en åsna, den där sparkade på konsten, representerad av en elev vid Akademien för de Fria Konsterna.

En annan gång anmälde han en kristlig tidskrift på så sätt, att han förklarade det utgivaren ådrog sig ett dyrt ansvar genom att sprida dessa »villfarelser». Utgivaren kom upp till redaktören och begärde förklaring. Redaktören kunde icke ge annan upplysning än den, att recensenten säkerligen ansåg de kristliga lärorna som villfarelser. Och det var säkert, att han gjorde det. Och varför skulle han icke få säga sin mening, när alla andra fingo säga sin?

Följden av dessa upprepade klagomål blev den, att Johan uppmanades antaga ett lämpligare åskåd-

ningssätt, men detta var honom icke möjligt. Efter som han ansåg alltsammans vara betydelselöst, kunde han ej ta någonting allvarsamt eller högt, såvida han icke såg en rörelse framåt, ett steg till något bättre, men då sparade han icke beröm för den goda sakens skull. Sålunda fick han en god anledning att ge kungliga teaterns i slentrian domnande traditioner en väckelse, när en främmande skådespelerska gav gästspel, men den gången flög klokheten bort med förtjusningen över att se något genialt, och han stängde därmed för långa år teatern för sina pjäser.

Under allt detta kände han ett ansvar, ett obehagligt ansvar i att sitta domare. Han visste att sårade och slagna skreko, och han var till och med hotad med stryk av ett dåligt teatersällskap, som gästade Stockholm. Han hade nämligen skrivit, att de gåvo ut falska varor, då de togo samma pris som Dramatiska teatern och utförde sin sak så miserabelt. Han visste att det offentliga ordets makt var betydlig, men huru skulle det kunna hjälpas? Han signerade sina artiklar, alla visste vem signaturen var, och han var beredd stånda ansvar. Skulle icke allmänheten kunna vänja sig att ej dyrka den tryckta bokstaven? Det var ju bara en enskilds mening, och man kunde ju ej förmena honom att yttra sin mening. Som man sett ha de senare årens överdrifter i missbruket av pressfriheten förtagit missbrukets verkningar, så att tyrannen i det närmaste dödat tyrannen. Dessutom har en nyare utbildad skeptisk filosofi lärt människorna att objektiva eller absolut sanna omdömen ej givas, så att därmed kritiken blivit reducerad till vad den är: en enskilds mer eller mindre välgrundade omdöme.

Allmänhetens envisa vägran att skänka detta despotiska fåmannavälde någon aktning, har också varit ett botemedel mot en uppväxande aristokrati, i vilken det stod den förstkommande djärve sällen fritt att inträda, och därför har pressen, kanske mot sin vilja, tvungits att vara någorlunda demokratisk, då alla dess medlemmar varit mer eller mindre missnöjda med samhället, som nekat dem fullt socialt anseende. Och den har dessutom, just därigenom att den övervägande skötts av ostuderade och rent av obildade, utgjort en hälsosam motvikt mot uppståendet av en lärdomsaristokrati.

*

Emellertid visade det sig alltmer omöjligt för Johan att ta betslet i mun och krypa in i selen. Hans ställning i tidningen blev ohållbar, och efter en obetydlig tvist tog han avsked och gick. Gick utan att han visste vart han skulle gå, och så stod han på gatan igen!

Hemkommen på sin kammare, kände han sig som en utkastad, och intogs av full visshet om, att han icke hade något att vänta mer av detta samhälle, i vilket han, genom sin vaknade insikt om dess bakvändhet, omöjligt kunde finna en plats. Och när han nu skådade över sina brustna förhoppningar från den dag han flydde Uppsala, såg han huru framåtskridandet gått baklänges. Reaktionen hade efter Carl XV:s död brutit in. Vid den nye konungens kröning i Trondhjem hade tyske kronprinsen händelsevis befunnit sig på en flottavdelning utanför hamnen och blivit inbjuden. Några veckor senare hade han besökt Stockholm och där hyllats av samma

hurraropare, som för ett par år sedan sjungit Marseljäsen såsom Preussenhatare. Man motsåg sålunda redan ett omslag i den politik, som sedan Oscar I slutit Sverige till de mera liberala västmakterna och hos dem sökte stöd mot de halvasiatiska despotierna i öster och sydost. Och när ett par år senare konungen uppvaktade de båda kejsarne i Berlin och Petersburg, fick man full visshet om att de farliga grannarne blivit Sveriges vänner, vilket gjorde dem farligare än som likgiltiga. När man sedan fick bevittna fältmarskalk Moltkes inspektionsresa i Sverige och svenska kronprinsens förmälning med tyska kejsarens dotterdotter, ansågs offringen fullbordad. Det var en ful kedjeräkning, men skenet låg emot. Anslutningen till Preussen ansågs såsom ren dynastipolitik, sedan Frankrike blivit republik, och de värnepliktsförslag, som sedan regnade över varje riksdag, togos i sammanhang med svenske konungens skål i Berlin, där den förhoppning uttalades, att de svenska och preussiska arméerna än en gång måtte råkas som vapenkamrater.

Inom riket förmärktes nya vindar blåsa upp. Redan vid kröningsfesterna i Uppsala hade den dittills obemärkte småstadslektorn Wirsén lagt studentkåren vid konungaparets fötter och ställt den som kronopark till regenthusets omedelbara förfogande, och snart ser man hela den unga litteraturen på fyra fötter.

Det religiösa frigörelsearbetet hade kvävts i lindan. Docenten Scheele hade hemfört den ryktbara legenden om djävulens utdrivande i form av spik; Beskows kyrka hade 1867 invigts med ett underverk (den bekanta duvan, som flög igenom kyrkan); och justitieministern Adlercreutz hade blivit ord-

förande i Evangeliska fosterlandsstiftelsen. Samme Beskow hade lånat sitt namn åt ett skolföretag, och i detta institut uppfostrades prinsarne. Skalderna stämde sina positiv till den nya solnedgången; frimureriet blomstrade såsom borgerskapets riddarhus; kungliga teatrarne spelade värnpliktspjäser, och lantmannapartiet kompromissade med reaktionen; affärssvindeln tilltog, och estetiken blomstrade. Hela maskineriet gick back, och tåget rullade utför.

Det var hopplöst att numera tänka på ett arbete framåt! Och lika hopplöst att söka hejda bakåtgående.

Livet blev Johan olidligt, när han såg alla svika fanorna, och att nu höja ett rop, skulle ha hälsats med ett gapskratt. Men på mellanstunder vaknade hoppet som en glimt, och han började överskåda sitt rika material till den attack han förberedde.

— När jag blir trettio år skall jag skriva en roman! brukade han säga fram på natten efter en genomrumlad kväll.

— Vad ska den handla om? frågade man ironiskt.

— Det få vi se då, det!

*

Så kom hungersnöden igen, och han tog utan betänkande anställning i bondepartiets halvveckotidning. Utan illusioner, när han började, kände han dock snart sina missräkningar överträffade. Även de hade trättnat, och från att vara ett oppositionsparti, hade de under årens lopp korrumperats genom beröring med »intelligensen».

Hans vistelse i tidningen räckte endast ett par

månader. Det var den djupaste nödens, sjukdomens och förödmjukelsens tid han genomlevat. Men så ledde ödet eller välvilliga mänskor hans steg in på en ny bana, som för den blivande författaren blev av stor vikt. På hösten samma år beviljades nämligen hans ansökan hos kunglig majestät, att till extra ordinarie amanuens i kungliga biblioteket bliva antagen.

8.

Kunglig sektern.

(1874—75.)

Det fanns en rangrulla i tidningspressen också, och Johan hade sjunkit på den sociala skalan genom att gå från en daglig till en halvveckotidning. I hemmet vågade han icke visa sig, ty där ansågs han faktiskt förfallen, och hans förra kamrater i den dagliga tidningen sågo ner på honom medlidsamt. Alla gamla vänner betraktade honom med misstänksamhet, sedan han icke infriat sina förbindelser varken som gäldenär eller författare. Sjukdom i form av följder efter febern kastade honom var tredje dag ner och gnagde all kraft, allt mod ur honom. Han blev nu verkligt mjältsjuk och folkskygg, så att dagar gingo, då han av skräck för mänskor ej ville gå in på källaren för att äta middag, och andra dagar blev han utan mat av brist på pengar. Det var ett eländigt liv, så eländigt som kanske endast den lägsta proletärens. Stundom kunde han bli liggande hela dagen på sin soffa och tänka tankar i cirkel, hoppandes att döden eller vansinnet skulle befria honom, men så kom hungern mot aftonen och jagade honom upp. Natten stundade, och han kände icke kraft att svälta tolv timmar till. Så sprang han ut, svettades kallt av

strid mot stoltheten, och så sökte han upp någon, som räddade hans liv för den gången.

Röda Rummet var upplöst. Artisterna hade rest utrikes; löjtnanten hade tagit avsked och begivit sig mot okända öden i Paris; tre andra hade farit till Amerika. Några hade gått under. Det nya betraktelsesättet och genomskådningen av livets boschhet hade givit dem avsmak för samhällets trampkvarn och vant dem att betrakta det lilla livet från den stora synpunkten.

Han var nu totalt bankrutt. Trodde intet, hoppades intet, ville intet. Så kom slumpen i form av en annans vilja och tog honom i kragen.

— Du ska söka dig in i biblioteket och komma på din plats! sade han.

— Min plats! Det finns ingen plats för mig!

Om nu icke en annan skickat honom och givit honom självkänslan, skulle han aldrig rest sig mer. Han lydde blint, och så var han åter inregistrerad, men nu mitt i tätaste överklassen.

Som biblioteket då sorterade under och likasom var annex till ecklesiastikdepartementet, befann han sig en vacker dag uppryckt ur proletärståndet och bärande laglig titel av kunglig sekreterare och e. o. amanuens i kungliga biblioteket. Det var två gånger kunglig, och han log inom sig, när han hörde förmän och vaktmästare åkalla honom som kunglig. Och när han gick in i kungliga slottet, där ämbetslokalen då var belägen, kände han sig som en tjuv, den där gjorde förberedande undersökningar för ett inbrott. Han förvånade sig över att han blev väl behandlad, oaktat hans tänkesätt voro kända, men han

märkte snart, att så kunniga mänskor ej voro mera konservativa än han, att en stilla skepsis rådde överallt, men att man nödgades leva likafullt, huru tjock än luften var, eftersom »ingen mänska kunde hjälpa det».

När han nu för första gången kom in i biblioteksalen, stor som Berns salong och alldeles full med böcker, häpnade han. Det var ett hav, i vilket han ville störta sig med huvudet förut och dricka det ur i botten. Han blev ödmjuk inför detta ofantliga mänskoandens arbete, och han trodde, att här skulle livets gåtor lösas allesamman. Var skulle han börja? Han gick först till filosoferna. Dem kände han förut och ingen hade ett ord att tillägga till vad Schopenhauer och Hartmann hade sagt. Han irrade omkring från hylla till hylla, men var en bok äldre än femtio år, hade den redan ingått i de nya böckerna och var överflödig. Här fanns sålunda icke ett ord nytt till lösningen av livets gåta, som var löst, då det nu var upptäckt, att livets ändamål var livets uppehållande, tills döden kom. Alltså återstod bara att uppehålla livet. Till den ändan måste han utbilda sig till en duglig biblioteksman och skaffa sig en specialitet, som han kunde behärska suveränt, och som de andra tjänstemännen icke behärskade. Och på samma gång ville han välja ett alldeles neutralt ämne, som lockade honom att glömma det närvarande, vilket aldrig upphörde plåga honom, emedan en gnista hopp om att det skulle kunna bli bättre alltjämt glimmade under askan av hans utbrunna illusioner. Till den ändan började han se sig omkring på måfå, och som man frikostigt nog givit honom egen nyckel till lokalerna, kunde han

vistas där vilken stund på dagen som det behagade honom.

Med de nya titlarne följde socialt anseende, och Johan märkte snart huru gamla ansikten fingo nya uttryck, men han var för klok att icke giva de förra vedersakarne deras rätt. Han var ju proletär förut och visade sig oduglig i det samhälle de beundrade och högaktade, varför skulle de då icke visa honom ringaktning? Det var ju alldeles följdriktigt från deras ståndpunkt. Nu var han någonting, och nu nickade man vänligt: välkommen till oss! Han märkte nu också, att det lådde liksom litet makt vid hans person. Satt han till exempel ensam vid utlåningsbordet, och det kom någon forskare, en professor från Uppsala, en högre ämbetsman, och han måste expediera, så kändes det likasom om han stod över supplikanten, som anhöll få en upplysning eller en bok. Knappt någon lånesökande kunde undgå att duperas, först av slottsbyggningen och sedan av böckerna. Alla sågo mer eller mindre ödmjuka ut, när de inträdde i det inre rummet.

Och med socialt anseende följde fina bekantskaper, naturligtvis, och kredit i affärer, och arbetsmarknad. Han levde nu på tidningsskriveri och översättning, och satte sig in i sin roll som en reglerad ämbetsman, så gott han kunde.

Det sökta opiatet hittade han en dag på och fann ett sådant av utmärkt beskaffenhet. I handskriftsamlingen stötte han händelsevis på en kinesisk boksamling. Som det var tryckta böcker skulle de ej stå bland handskrifterna. Han anmälde dem därför till flyttning.

— Flytta dem, svarade förmannen, och katalogisera dem, om det roar.

Ordet föll i god jord, och Johan kastade sig över kinesiska språket. Själva böckernas sällsamma yttre; det gula omslaget, gult som ett sydländskt solsken, och de sköna, stora karaktärerna, som han ej förstod, men vilka uttryckte mänskors tankar, lockade honom. Underlandet långt bort från västern, de vises fädernesland, det färgrika livet, den alltid dräktiga naturen, tog honom, och han dränkte sig, sina förhoppningar, sin förtvivlan i det rogivande, myskdoftande studiet. Efter ett års huvudsprängande studier avlämnade han katalogen, icke utan en viss segerglädje. Han var »sinolog» och hade uteslutande privilegium på kinesiska språket.

Därpå utvecklade han ämnet och sökte referera det till Sverige på mångahanda sätt, sökande i kinesiska litteraturen efter uppgifter om Sverige och svenskar, och i svenska litteraturen om Kina och kineser. Resultatet blev en mémoire, som föredrogs i Franska Institutet, korrespondens med sinologer kring hela jorden, medalj och ledamotskap av lärda sällskap. Sålunda lyckades han så småningom ådraga sig en hälsosam idiotism, som på allvar höll på att släcka all intelligens, och han kom så långt på sin nya stråt, att han fikade efter en rysk orden, som han bara behövde sträcka handen efter, då händelserna avbröto hans långa sömn och kastade honom in på den bana, som var hans. Tiden hade mognat, omständigheterna hade ändrat sig, det började dra ihop till oväder, och några skrällar i fjärran bebådade jordskalvet, som icke kunde underlåta att komma.

*

Till råga på olyckorna hade han alltifrån inträdet i morgontidningen haft en älskarinna. Han hade träffat henne på en orgie, som kamraterna och deras älskarinnor höllo. Som Johan och hon voro de enda udda, så kastades de ihop. Hon kallades fru, uppgavs vara gift, men barnlös, och hennes man syntes aldrig. Han påstods vara ute med andra flickor. Det fanns sålunda inga vidare hinder mot förbindelsen, och den avslöts utan minsta svårigheter, isynnerhet som motståndet var nästan intet. Det började osentimentalt och utan all idealism. Men beröringspunkterna voro så få i anseende till den stora skillnaden i bildning och tycken. Hon ville roa sig varje dag och uppträdde så ofta i Johans bostad, att hon blev hinderlig för hans arbete. Slutligen ledsnade han, men ville ej bryta. Han skickar därför en kamrat att övertaga sin roll och befria honom. Detta lyckas vid första attacken, och därmed skulle saken varit klar. Men när han fick underrättelsen om att kamraten utfört missionen, vaknar svartsjukan eller vad det kunde vara, och han blev utom sig. Han kände att han vuxit fast vid denna obetydliga kvinna, och han var förtvivlad. Söker henne igen; lagar förbindelsen och inträder i ett nesligt slaveri, efter som hon nu såg att hon var oumbärlig. Han drog på sin kedja, nu tyngre än förut, då den var skamlig.

I ett anfall av raseri besluter han att hämnas och låta henne känna hur det kändes att vara förskjuten. Till den ändan diktar han ett brev, vari han förklarar att han ledsnat och redan fästat sig vid annan. Verkan var ofelbar. Hon kommer upp på tidningsbyrån, tränger sig in i rummet, blek som ett lik, vanställd av svartsjuka, och sjuk. Han fattas av

medlidande och följer henne ut. De taga ångbåten till Djurgården. Hon gråter och förklarar att hon älskar honom. Hon ber om nåden att få träffa honom; hon skall vara trogen och vara hans slavinna. Hon kysser hans händer och kryper efter honom. Resultatet blev ny försoning. Men när han sedan inträdde i biblioteket som tjänsteman, såg han en ny förändring. Hos henne vaknade nu fruktan att förlora honom, då han lovade att stiga, och hennes underklassinstinkt manar henne att hålla honom nere. Men nu söker han kasta sig i land genom att uppleta ett tillfälle till att råka ut för en stor och ren böjelse. Därmed menade han en flicka av sitt stånd, av sin bildning, med vilken han skulle kunna förlova sig och framdeles gifta sig. Oaktat all skepsis satt ännu madonnadyrkan kvar, och han såg i en dylik förbindelse sin räddning. Icke som om han trodde sig kunna finna en kvinna, som förstod hans tankar, det fanns ju knappt en man som kunde det, men det skulle i alla fall vara en kvinna, som, som — vad? Som hade gått i pension, var oskyldig, var oåtkomlig, vem vet vad allt? I kärlek är mannen aristokrat, dock icke så mycket som kvinnan. Han kan gifta sig med vem som helst, men endast älska en av samma klass eller av högre. Vad bevisar det, om ej att klassfördomen ätit sig så in, att den ingått omedvetet i hans urval, när han vill fortsätta släktet. I stället för att söka en stark moder, söker han en på samhällsskalan högre stående. Därför födas icke högre utvecklade mänskor, utan bättre anpassade samhällsmedlemmar, varigenom blir följden att samhället vinner i styrka, men släktet förlorar. Han kunde icke bli kär i en kvinna med grova former,

fula naglar eller stora fötter. Han ville se upp till den kvinna han skulle älska. Vad ville upp säga? Över honom i intelligens kunde ingen kvinna stå? Alltså ville han se upp till skönhet, börd, ställning, förmögenhet, det oåtkomliga? Således socialt upp. Men det ingick även i hans begrepp om en kvinna värd att älskas: kvinnlighet, moderlighet, just de saker, som mannen såg upp till, emedan han saknade dem och aldrig kunde nå dem, komplementet, det varigenom kvinnan var överlägsen mannen. Könsdifferentieringen, som i våra dagar håller på att av asexuerade individer utplånas, antyder degeneration. Släktet skall sjunka, om olikheterna förintas, och varje försök till likställighet genom att göra kvinnan lika med mannen, skall blott avlägsna könen från varandra ändå mer, och kvinnan skall bli då först underlägsen mannen. Det borde åtminstone evolutionister förstå, men de ha först fastnat i villfarelsen.

Emellertid, när Johans älskarinna ånyo sökte få övertaget genom att vara honom otrogen, beslöt han kasta sig över i en stor passion, och till den ändan efter en lång skilsmässa söka upp sina systrar, som nu voro stora damer och hade umgänge med vuxna flickor.

Det var en lördagseftermiddag i augusti, då han stod och klädde sig för att resa ut till Drottningholm, där hans familj bodde. Det knackar på dörren, och han öppnar för älskarinnan, som i sällskap med en manlig vän inträder.

— Vart ska du ta vägen? frågar hon.

— Jag skall resa ut till mina systrar på Drottningholm!

Vid ordet systrar lystrade hon och blixtrade med ögonen.

— Du har aldrig besökt dem förut, sade hon.

— Nej, men nu skall jag göra det!

— Var bo de någonstans?

— På Drottningholm!

— Det är mycket sommargäster där?

— Mycket!

— Och unga flickor också?

— Ja visst!

Han såg i spegeln att hennes ansikte uttryckte smärta, ohygglig, vild, som ett sårat djurs.

— Kan du inte stanna i stan med oss? frågade hon bedjande.

— Nej, det kan jag inte. Förlåt, men nu måste jag gå till ångbåten!

Hon bad och tiggde, och vännen gjorde den ädelmodige och hjälpte under. Johan kände medlidande med henne. Det var underklassens förtvivlan över att det fanns ett område, som var oåtkomligt. I den punkten led han med henne, och han glömde ett ögonblick huru han slavat åt henne och hur hon trampat på honom. Men han höll sig tappert och gick. De följde gatan framåt och bådo att han skulle bli kvar.

Slutligen, vid Norrbro, försökte hon att hota.

— Nu gå vi till Djurgården, sade hon.

— Gå ni, sa Johan, adjö med er och mycket nöje!

De skildes. När han kom fram till Drottningholm och träffade systrarne, kände han sig som befriad. Parken, slottet, sjöarne, lundarne, hade han ej sett sedan han var barn, och som vanligt verkade

detta yttre medium så att gamla tankar, föreställningar och känslor slogo upp. Klockstapeln stod där än, och nu ringde den helgsmål, såsom när han kom hit ut första gången på sommarnöje från Klara kyrkogård. Där uppe på Kvarnbacken stod det vita huset; men mor fanns ej mer. Allt var lika vackert, rent, luftigt, men han kände sig som kommen ur smuts. Vad betyder ordet smuts? Könskärleken utom samhällslagarne har blivit smutsig, fattigdomen har blivit stämplad smutsig, frihet från vidskepelse och fördomar har antagit utseende av smuts. Vad hade han eljes varit i för smuts? Det var ett stort återfall i barndom och fördomar! Hade modren varit ren, hade pagodens klocka, kallande till avguderi och fetischism, varit helig, hade hans själviska, småsinta, kättjefulla barndomstankar varit rena? Visst inte! Men det föreföll så nu.

Och när han såg sina systrar, av vilka den äldsta liknade modren, kände han en så ren känsla för dessa unga kvinnor, att han trodde att alla känslor för andra kvinnor voro orena.

Han talade med dem om deras bekantskaper och fick reda på att en flicka, som han i ungdomen svärmat för, ännu skulle ha något tycke för honom. Verkligen! Och nu steg hennes bild opp, ung, vacker och framför allt ren. Han kände sig som en syndare, en usling, och han ville tillbedja henne, som han ej sett på så långa år.

— Var fanns hon?

— I Stockholm, och hon besökte Musikaliska akademiens föreläsningar varje tisdag.

Då skulle han gå dit.

— Ja, gör det, så träffas vi!

Johan återvände till staden lugn, stark och full av ljusa tankar. Det var som om allt ont vikit ifrån honom. Måtte hon nu komma, den onda ängeln, så skulle han slå henne tillbaka. Han hyrde ett piano, började spela och sjunga, och köpte sig törnrosor att ha till fönsterträdgård. Och därpå tog han fram »Avfällingen» att omarbetas. Han hade icke sett den gamla älskarinnan på flera dagar efter skilsmässan, då han en måndagsafton gick igenom Berzelii park. Han möter ett sällskap damer och herrar, som voro rusiga och stojade. Vid en lång artilleriofficers arm hänger hon, hans älskarinna. När hon får se Johan vänder hon sig ut åt honom och slår upp ett gapskratt. Han kände det obehagligt, men går tämligen lugn sin väg framåt. Följande eftermiddag, när han stod och klädde sig för att gå till Musikaliska akademien, knackade det igen ett litet dubbelknack (två dubbla som det kallades); Johan öppnade på glänt och svarade två gröna nålsögon: tar inte emot! Därpå riglade han. Nu började ett besynnerligt, komplicerat buller i tamburen. Först knackade det mera. Därpå blev det tyst. Så smällde det i farstudörren som om någon gått för alltid. Så öppnades den igen, och nu bultades på inre dörren, ursinnigt. Mamsellerna mitt emot kommo ut; ord växlades, och så blev det tyst.

— Hon ville se hur jag såg ut efter gårdagens möte! tänkte Johan.

Därpå klädde han sig och gick ut. Men när han kom ett stycke fram på gatan upphanns han av två korta, trippande steg.

— När får jag träffa dig? frågade hon, till hälften triumferande, till hälften bedjande.

— Aldrig! svarade han och vände ryggen.

Hon följde efter, Arsenalsgatan framåt; först bedjande med slocknad röst; slutligen kastande skällsord som en gatdam. Det var slut nu emellertid, och andfådd, upprörd kom han in i Akademiens sal, där han träffade systrarna och fick se den han redan tillbad.

Därmed var den kärlekshistorien avslutad. Den hade haft många episoder, av vilka några mindre hedrande för älskaren. Nu var det emellertid brutet, och han var glad vara ifrån en i alla avseenden skamlig förbindelse, där han spelat även tjuvens roll, eftersom han tog av en annans frukt, om ock han icke varit förföraren. På kvinnan var ingen skada, ty hon hade ursprungligen valt kärleken som bana, trivts bra med den, och var en njutningslysten »mangeuse d'hommes». Egendomligt, men som det synes icke ovanligt, var att han aldrig var svartsjuk på mannen, men däremot trogen sin älskarinna hela tiden. Vad är då svartsjuka? Ernest Feydeau har i den bekanta romanen »Fanny» skildrat en älskare, som var svartsjuk på mannen, men han blev sittande på en balkong som en löjlig person.

Om han nu haft anlag för att vara kvinnohatare skulle han naturligtvis icke sett åt en kvinna mer och fördömt hela släktet, men han var kvinnodyrkare, och därför sökte han genast upp en annan.

Frukten av hans musik-akademiska föreläsningar blev en brinnande låga. Han såg henne och älskade. Gjorde han verkligen det? Eller diktade han? Efter en tids förlopp, sedan han sett henne flera gånger, avsände han följande brev, som bad om öppnande av bekantskap. Det är tillgjort på sina ställen, före-

faller uppriktigt på andra och för övrigt karaktäristiskt för efterromantikens djävulsdyrkande förtvivlan, som i kvinnan såg rädderskan, ängeln. Det finns en hel grupp, för att nu icke påstå att alla gjort det, av älskare, som söka vinna en kvinnas hjärta med att presentera sig som besatta av den onde för att av henne tigga om förlossning. Att det skulle vara otillfredsställd drift, som tiggde om bönhörelse, är mycket osannolikt, och fordrar undersökning. Ett yngre släkte, som släppt tron på Gud, har bibehållit kvinnokulten. Är det modren, ursprunget (= Gud) de dyrka, eller äro de idealister i den punkten? Svårigheten för överklassens unga män att finna en älskarinna av samma klass har alltid varit stor, och därför har missaktningen för skökan och överskattningen av familjeflickan stigit i samma proportion. Han söker en jämbördig kvinna för att få komplettera sig, men då stiger det ekonomiska problemet fram och visar sig som sfinxens gåta: svara eller dö! Kulturmänniska, medveten, genomskådande allt, sökte nu han i henne den omedvetna, med vilken han åter kunde leva om den »gyllene» barndomstiden i ny upplaga. Det brustna bandet mellan honom och modren ville han återknyta, ty mannen kan ej leva utan kvinnan, men kvinna mycket väl utan man. Han ville få ny påfyllning av naturkraft från henne och giva henne sina tankar igen — om hon ville ha dem. Han ville löda hennes känsloliv vid sitt tankeliv och därmed bilda en fullständig typ för mänska. Eller kanske han bara trodde så? Alltnog, han skrev sitt brev, försiktigt nog avfattat i form av brev till en vän, för att i händelse av återsändande icke ha utsatt sig för ett avslag på frieri.

»Utdrag ur ett brev till vännen X.

Tisdagen den 20 april 1875.

Det var första vårdagen i dag. Jag gick utom staden, där det är tyst, ensamt och fult, där icke ett träd skymmer utsikten för ögat, som söker himmelen = intet, där icke en buske påminner om en orm, en blomma om en tagg, där icke fåglarne sjunga nidvisor om skaparens elakhet och väcka den förlamande tanken på ett högre väsen, och där en förtvivlad kan känna den förhärjade naturens hjärta klappa mot sitt eget. Allt var förstört, ty solen sken och det var vår. Du unnade mig icke vinterns glädje! Varför fick jag icke ha mörkret kvar, mörkret för mina tankar, isen för mitt hjärta; vad ha fåglarne här att göra? Jag skulle vilja sätta dem i en stor bur allihop och ge dem saffransbröd, så att de dogo; om jag vore Guds son skulle jag bedja min far göra mig en kupa, så stor, att hon rymde alla dessa humlor och bin, som bråka däruppe i sälgen, och sedan röka ihjäl dem med dålig tobak; man ger en dukat åt den, som skjuter första lärkan — hundra för den första och dubbelt för de följande — de olycksaliga fjärilarne sen, som ska dras med livet en hel dag — om jag hade fått vara med och uppfinna dem skulle jag ha låtit dem födas med insektspulver på vingarne i stället för med det där beprisade stoftet — varför ger man icke statsanslag till insektsnålar — varför låter inte intendentsämbetet skyffla ängar och skogar från ogräs — varför är det icke straff på att sälja blåsippor som på att tigga — varför behöver himlen vara så avskyvärt blå, då det finnes så mycket smuts på jorden — Nog!

Det blev middag!

Skall jag aldrig upphöra att jäktas som ett vilt djur, skall jag aldrig få frid i min oroliga själ, när skall elakheten och motgångarne tröttna! Du vet mitt förflutna! Jag har icke haft någon barndom; vad vet jag om ungdomens glädje? Det finnes icke ett minne, som jag i mörka stunder kan vila vid, och ändå äger jag för mycken livskraft för att kunna komma till det beslutet att upphöra att existera! Jag blev trött och skulle försöka att sova. Det var strax på eftermiddagen. Oroliga drömmar plågade mig — — jag störtade upp — jag måste ut — det var en förfärlig känsla av ensamhet — jag var mörkrädd, fastän solen stod högt på himmelen. — Vart skall jag taga vägen? — jag måste ut i vimlet bland människor, lika gott vilka. Då erinrade jag mig att jag ägde en biljett till föreläsningarne på Musikaliska akademien, dit jag lovat följa min syster, men där jag ännu aldrig varit. Det plågade mig att se två lyckliga människor! Jag skyndar dit! Icke väl kommen inom dörren känner jag denna förfärliga ängslan, som griper mig, då jag kommer ibland mycket folk — jag ämnar vända om, då jag ser någon som hälsar på mig. Det var ett ungt fruntimmer. Jag besvarar hälsningen tafatt som vanligt, men glömmer icke se efter om hon också skall bestå mig det där hånlöjet, som jag är så van vid — ty alla fruntimmer tro att jag är tokig och skratta därför åt mig! Nej, min Gud! jag mötte endast tvenne vänliga blickar, som sågo så milt, att det skar mig i själen! Jag kände igen henne och jag blygdes! Det är tio år sedan jag talade vid henne, eller är det åtta? — Erinrar du dig att jag någon gång, då jag letat i gamla

minnen, talat om den lilla flickan i ***, som jag såg växa upp därute bland tallarne sommar efter sommar, och sen hon vuxit upp jag aldrig såg henne mer! Det finnes då ett minne jag kan dröja vid! Huru tunga hade icke dessa vackra sommardagar varit, då jag stängdes in med de förfärliga pojkarne, om icke jag haft det där lilla barnet att lära tålamod av. Hon hade en liten syster, som hon skulle vara mor åt — de stackars barnen hade icke någon mor. — Aldrig blev hon trött eller ond på henne, alltid var hon den, som skulle stifta fred mellan de andra. Sista sommaren, då var hon icke barnet längre, och vad hon var vacker! Jag kan icke minnas att jag talade vid henne, fastän jag gick dagligen i huset — jag tordes icke, och hon svarade så kort — jag var blyg och jag måtte ha skrämt henne. Huru ofta fick jag icke bannor av den älsklige gubben, då jag icke hade ögonen med mig i brädspelet! Det var hennes fel, men det visste ingen! Och så gick jag ut i världen och så glömde jag alltihop och så kom det en annan och så en annan, som gjorde mig så illa — men det var rätt åt mig!...

Jag gick in i salen — jag var icke rädd alls för det myckna folket. Jag var icke ensam mer; jag kände mig väl till mods: man sjöng, jag hörde icke vad; det blev mig så vekt och varmt om hjärtat, och jag blygdes icke över min svaghet! Salen låg i ett halvmörker, men genom dunklet såg jag en ljusning, det var hennes bleka ansikte med de rena, milda dragen — hon var klädd i svart; bar hon sorg eller bär hon på en sorg? Det ligger ett sådant vemod omkring hennes mun; på bröstet bar hon ett stålkors; nu vände hon bort sitt ansikte, men korset strålar

och gnistrar av lampornas ljus; varför skall det vara ett kors och icke en stjärna? Vilken musik går icke genom rummet — jag törs icke se på sångerskan — hon är troligen avskyvärd; jag törs icke höra på orden, de äro säkert enfaldiga — en förskräcklig människa lutar sig fram och skymmer allt för mig och det blir mörkt igen, så nattligt mörkt; men åter blixtrar det till, mörkret försvinner, och jag möter hennes blickar!...

Jag gick hem skakad, lycklig, förtvivlad! Det sjöng i luften, det jublade i hjärtat, alla onda tankar veko, jag kände mig så dålig och ville bli god igen. Jag kastade mig på min soffa och grät — för första gången på sex långa, förfärliga år. Välsignade vår!!

Söndagen den 25 april.

Vilka dagar jag upplevat! Jag lever igen! I morgse tog jag ut ett innanfönster och lät vårluften strömma in! Isen var borta från viken därnere, och solen sken så härligt! Alla klockorna sjunga jublande över takåsarne upp till mitt vindsfönster — vinden viskar något bakom gardinen — takflöjeln, som tröttat mig med sina klagovisor hela vintern, gnisslar så muntert på sina hakar — fartygen flagga nere vid hamnen, allt är ju glädje och solljus och vår, och åter hör jag den underbara musiken, som jublande sjunger i mitt hjärta, mitt i förtid gamla, förtorkade hjärta!!!

Och jag gick ut — icke där det är så avskräckande ödsligt och fult, nej, därborta i lunderna, där blommorna vänta på att få fira pingst — och jag letade fram en blåsippa under de torra löven och jag

kysste den och jag välsignade den och viskade hennes namn!!!

Och det satt en lövsångare i hasselbusken, och han frågade icke, om jag icke skämdes! O, du älskliga lilla fula fågel, du, som sjunger så vackert och som jag varit så elak mot, hör på mig, skall jag lära dig en sång, som skall röra stenar; men skynda dig, ty sommaren är kort! Sätt dig där på kvisten; nu kommer vinden och jag viskar!!! — — — Men du får icke tala om den nu! I höst, när du reser från oss, o, då skall du få sjunga den över hav och land; kanske blir det då en sorgesång över en jordad kärlek, kanske, kanske!...

Tisdagen den 27 april.

Jag har sett henne åter! Varför är det icke tisdag var dag?

Tisdagen den 4 maj.

Man har gissat ut mig! Man finner mig så förändrad; man har sett mig gå på —gatan, där jag ingenting har att göra, säger man, men där jag upptäckt en vän, som bor i femton. Man har sett mig i en blomsterhandel, där jag köpt en azalea, en törnros, en pensée, en för-gät-mig-ej och en reseda. Grannarne få icke sova, ty kungl. sektern har skaffat sig piano och sjunger.

O, jag avskyr dessa föreläsningar, där man inför en hop snälla, men odrägliga människor skall exponera det, som man håller aldra heligast!

Hur skall jag då få se henne, tala vid henne! Sist — varför hjälpte jag henne ej med kappan — ack, jag är så rädd att göra mig löjlig. Jag tog mig ärende

till —gatan — hon hade sällskap, jag gick om henne i Kungsbacken, jag kände mig så blyg som en ung flicka icke skulle ha gjort det!

Nu kommer det förskräckliga! Jag har fått veta, att hon är en ung dam på modet, fjäsad av alla unga herrar; att hon redan avvisat åtskilliga anbud, att hon är kall! Men, min Gud, skall jag då våga tro mig mera än de andra? Ack, om hon endast kände mig, om hon endast visste vad hon redan är och varit för mig, hon skulle icke vilja låta en människa gå förlorad — ja, jag känner, att om detta brister, då sjunker jag ned igen!

Jag har varit så lycklig nu en tid — det bådar olycka!

Söndagen den 9 maj.

Kan det vara sant? Om det så vore, har det dock något att betyda? Jag var i dag hemma hos systrarne. Jag fick ett brev, eller jag tog ett brev, daterat den 6 juni 1873, från Jenny S. till min syster. Jag vågar icke tala om vad det innehöll, men erinras om en vers av Heine. Tänk om den gudlöse skulle ha menat något den gången han skrev så här:

Sie liebten sich beide, doch keiner
wollt' es dem andern gestehn;
Sie sahen sich an so feindlich
und wollten vor Liebe vergehn.

Utanskriften hade h o n skrivit: ** ***.

Jag kommer att ligga ovanligt länge vaken i natt och läsa...

Ve mig om hon visste att jag läst detta brevet.

En kvinna fordrar alltid, att en man skall tro sig vara avskydd av den han älskar!

Tisdagen den 11 maj.

†

Hon var icke där! Om jag visste varför! Syster säger, att det bara blir en föreläsning till. Tänk!

Detta har bragt mig på allvarliga tankar. Något måste göras! Vad? Skall jag söka hennes bror, min gamle lärjunge, säga honom vad jag har på hjärtat — å! han skulle aldrig kunna framställa det som jag vill! Hon umgås hos min kusin! Dit går jag icke på några villkor! Hon har förmyndare! Där kommer den svåra punkten! Icke har hennes förmyndare några rättigheter över hennes hjärta, och jag kan ju icke fria, då hon icke känner mig. Jag vill göra hennes bekantskap, det beror på henne att neka mig! Förhatliga samhällslagar förbjuda mig att söka henne, att spionera ut hennes vägar, och jag hatar allt vad krokigt är. Skall jag då lägga armarne i kors och låta allt gå? Nej, jag bryter samhällslagarne, det är icke värre än att de kunna lagas! Hon måste veta att jag älskar henne, icke som en yngling, utan som en man, det vill säga för livet! Men huru? Död och förtvivlan!

Tisdagen den 18 maj.

För sista gången kanske! O, det är som om man ryckt hjärtat ur bröstet på mig! Hon satt och visade sina väninnor ett brev i dag. Var det ett sådant där... Hon ser icke grym ut; det är endast dåliga naturer, som kunna leka med heliga ting!

Har hon anat mig? Icke en blick i avskedets stund, som kunde ge mig ett hopp att leva på! Älskar hon någon annan?!

Jag har fattat mitt beslut. Att skriva till ett

ungt fruntimmer har man icke rättighet till. Nåväl, jag skriver till en annan, den okände vännen, som jag förgäves sökt, men aldrig funnit, och hon får läsa det! Skickar hon icke tillbaka detta brev innan lördag kväll den 29 dennes, då har jag rättighet att söka henne var det än i världen må bli, då har hon förklarat, att hon icke avskyr mig, att hon icke älskar någon annan, att hon tillåter mig göra hennes bekantskap — och icke mer. I annat fall, då — Gud hjälpe mig!

Den 24 maj.

Du har nu läst mitt brev, min vän okände, och så svarar du mig endast med den prosaiska frågan, om jag kan gifta mig, ty du vet att man icke går länge förlovad vid mina år. Ja, svarar jag! Hela min forna arbetskraft har vaknat ånyo, och med den och det glada modet försvinna motgångarne. Jag är extra ordinarie amanuens i Kungliga biblioteket, jag är pensionslärare, litteratör och tänker bli författare. Du minnes huru jag för tre år sedan skrev ihop den femaktspjäsen »En avfälling», som skulle bli mitt gesällstycke; du vet huru Kungl. teaterns småaktiga anmärkningar förargade mig och huru jag i vredesmod kastade undan arbetet, oaktat jag visste att på mig berodde att få det uppfört, såvida jag ville företaga de nödiga ändringarne. Nu har jag med nya krafter tagit upp arbetet, och huru annorlunda ser jag icke nu sakerna! Det som fattades, den där innerligheten, den där kärleken, som ni kallade det och som jag aldrig kunde förstå, den — ja, nu vet jag vad den är — och nu måste jag göra om stycket —

på vers. I övermorgon skall jag läsa den för *** — han bör förstå den, ty han har lidit mycket. Du ser att mina framtidsillusioner äga verklighetens stöd!

Och så frågar du mig, huru jag vet att jag älskar. Vad menar man med tro i religionen? Icke ett fasthållande av vissa läror, utan en sådan människans omdaning till ett bättre, att hon icke mera är den hon var! Sådan är min kärlek! Tror du att ett vackert ansikte kunnat verka denna pånyttfödelse hos mig? Tror du att ett par blåa ögon bringa klarhet i tvivlarens sinne, tuktar ett hårt lynne, smälter åratals hat, kommer hånet att förstummas, bjuder hädelserna tiga, återuppväcker tron på mänskligheten, väcker nya krafter till verksamhet och ger en osalig ande frid? Nej! Ett svärd har gått igenom min själ, det är Gud som sänt henne att rädda ett liv, det är min innerliga tro, och på den har jag vågat vad jag vågat!

Om du skulle behöva min adress om lördag kväll så följer den här.»

*

Det ligger något barnsligt i hela detta brev, och det låter som en ånger över tvivlet, som en längtan tillbaka till det omedvetna. Om en kamrat från Röda Rummet fått läsa det skulle han sagt: vilken falsk djävul att kunna dikta! Ja, det är frågan: vilket är det sanna och vilket är det falska? Hans själ var som trädets årsringar: den gamla veden låg kvar därinne, men den syntes icke förr än man rev av den unga, som låg utanpå. Varje människa, som utvecklats till klart seende, skall, fastän hon känner att medvetandet var framsteg, sakna det omedvetna

känslolivet såsom en förlorad njutning, och medvetande är smärta för den, som börjat med hallucinationer. Bibelsagan förlägger ju syndens, dödens och smärtans uppkomst till ätandet av frukten på kunskapens träd. Det är ju Hartmanns filosofi in nuce. Unga människor nu för tiden, som födas med klar insikt om livets relativa intighet, lida icke, ty de ha ingenting att sakna. Johan däremot, en halvblodsromantiker, saknade det saliga okunnighetsrus han uppvuxit i. Därför kunde han länge stänga igen för det medvetna, bli barn igen, leka, rasa, tro och hoppas med mera, och stundom släcktes hans skepsis av sig själv, och han fortfor att tidtals vara barnslig ända långt fram i livet, vilket särskilt blev fallet, då han själv fick barn omkring sig till dagligt umgänge. Som övergångsformation behöll han båda artkaraktärerna av romantiker och naturalist, likasom ormslån, som har ödlans rudimentära fötter kvar innanför skinnet. Denna dubbelnatur var nyckeln till hans personlighet och till hans författeri.

Brevet fick han tillbaka, men händelserna hade störtat sig över honom, så att han icke fick tid att känna slaget. En dag under det frierihistorien pågick fick han en biljett från ett okänt fruntimmer, som bad honom om ett möte, i det hon presenterade sig som resande och trolovad med en av hans ungdomsvänner. Han infann sig och träffade en ung dam av god familj, bildad, väl klädd och med ett något ovanligt sätt, rättfram utan att vara okvinnlig. De blevo strax bekanta, och för att lugna henne berättade Johan om sitt tilltänkta frieri. De betraktade varandra sålunda som icke brandfarliga och blevo förtroliga. Än besökte de teatrar, än råkades de i familjer, och

allting var snällt och uppriktigt. Men under hennes sista vistelse i Stockholm hade Johan fått tillbaka sitt brev från idealet. Detta var han nog man att icke tala om för henne, men som han nu var bankrutt igen kastade han sig över åt den närmaste. Han ville icke locka henne från vännen, men han ville älska henne, högt, rent, på avstånd, hopplöst. Han ville och han måste ha en kvinna att dyrka. Att dyrka, det var nu hans svaghet, sedan gudsbegreppet fördunklats. Själv var han för svag att tro på sig själv, och hans vördnadssinne, som ej gavs någon näring, sedan han förlorat vördnaden för allt, bröt sig ut i denna tillbedjan. Vänner hade han inga mer, och därför måste han till vad pris som helst dyrka, vörda, älska. När avskedets stund nalkades, kunde han icke tiga längre, utan sade henne kallt och lugnt ungefär så:

— Om ni tillhörde ryska tsaren ändå, men nu tillhör ni en vän. Tag honom, min vän, men ni kan ej förbjuda mig att älska Er. Jag begär ingenting annat än att få dyrka Er på avstånd. Behöver jag bedja honom om lov till det? Rör det honom? Jag tänker skriva till Er. Ni behöver icke svara? Han ska få läsa det, om han vill!

Detta tyckte hon var lustigt och originellt och svarade ingenting på det. Och så kom den näst sista dagen. Han mottog på morgonen en biljett av ungefär följande lydelse:

Jag var i går hos en familj på —gatan och läste Er »Avfälling» (Ni blir väl ej ond på mig för det!). Som man där är på det högsta intresserad för teatern och umgås med teaterfolket, blev man livligt nyfiken på författaren, och bad mig presentera Er, om ni

skulle vilja hedra dem med Er bekantskap. Som de tro sig kunna göra något för Er pjäs och dess framkomst, ber jag Er enständigt möta mig att gå dit i dag klockan tre.

Er ***.

P. S. Ni måste komma. Det är enkla och hjärtliga människor, som hålla av Er redan.

D. S.

Därpå svarade Johan: nej! Han var blyg, stolt, och ville icke begagna människor. Att gå dit till okända och tala om annat, när man hade till ärende att få nyttja dem för sina syften, nej, det ville han inte.

Och hon fick gå ensam.

Sista dagen föll in. De gingo den soliga majmiddagen på Drottninggatan och han fick just snubbor för att han ej lytt, då en ung dam plötsligen stannar och hälsar mycket bekant. Därpå presenteras kunglig sektern för friherrinnan ***.

— Varför vill ni inte komma till oss? frågade hon frankt och förebrående.

Han svarade ingenting, ty han kunde icke ljuga något.

— Men nu måste ni lova det äntligen? avslutade hon frågande.

Han lovade, och så skildes de. Hans dam gick över gatan för att handla i en bod, och han väntade utanför.

När han vände sig om och såg ner åt gatan, observerade han ännu den unga kvinnans fina gestalt, och under den blåa slöjan på den lilla japanska hatten lekte ett ystert guldgult hår ner på det vita hals-

ryschet. Han såg efter henne länge, länge, tills hon försvann i folkströmmen.

— Nåå? frågade madonnan, som kom ut ur boden och avlämnade några paket till bärning.

— Hur gammal kan hon vara? frågade Johan.

— Tjugotre år.

— Och hon såg ut som sexton.

— Är det säkert att ni går dit nu? Lovar ni mig det?

— Jag lovar!

— Ser ni, — jag är en trollpacka; vet ni det, att alla finskor äro det? Och nu testamenterar jag Er till mina vänner på —gatan; ni ska tycka om dem och de ska tycka om Er. Det är synd om den lilla friherrinnan; hon har en omotståndlig lust för teatern, men hon får inte, ser ni...

— Vem då för?

— Sin ställning, naturligtvis, o, det är så mycket flärd och så mycket fördomar. Adjö med er nu; träffas vi vid ångbåten i kväll?

— Naturligtvis!

Om aftonen är han vid landgången och när trossarne rassla och maskinen stampar växlas de sista orden:

— Farväl! Och tack för denna härliga majmånad.

— Farväl! Lovar ni att gå till...

— Ja, ja, ja, jag lovar, jag lyder ju som Er slav! Jag s k a gå dit!

Ångbåten lade ut, näsdukar viftade, och han stod ensam på stranden.

FÖRFATTAREN

EN SJÄLS UTVECKLINGSHISTORIA

(1877—1887)

Förord.

Denna bok är författad 1886; har sedan dess legat i manuskript och är icke förr utgiven i tryck. Den tillhör således det för länge sedan förgångna, och utgör endast ett skede i författarens liv, ett stadium lagt till handlingarna, och må som sådant dömas. Det är inga memoarer eller bekännelser, utan var en gång ett bokslut eller en uppgörelse. Men titeln kan vara vilseledande, och för att ställa Författaren rätt i ledet, måste jag trycka följande promemoria som upptager de viktigaste arbetena, med angivande av epokerna då de kommo till.

Sjuttio-talet

[alltså icke 80-talet, vartill särskilt Röda Rummet brukar usurperas]:

I Rom.
Den Fredlöse. } Etyder.
Hermione.

Mäster Olof. Båda versionerna.
Fjärdingen och Svartbäcken.
Röda Rummet. Återblick på sjuttiotalet.

Åttio-talet:

Gillets Hemlighet. Obs. Inleder Författarens 80-tal.

Herr Bengts Hustru. } Fortsätter föregående med återvunnen Tro, Hopp och Kärlek till liv och människor.
Lycko-Pers Resa.

Svenska Öden. I Romantikens stil-art, men med nutids innehåll och syn på tingen.

Nya Riket. Kritik på Det bestående avgående.

Sömngångarnätter. Reaktion mot Ateism och Descendenslära. Versens frigörelse från akademiens »räkna på fingerna».

Giftas. Äktenskapsfrågan på rätt köl; egentligen, i 1:a Delen ett försvar för och förhärligande av Äktenskapet med hem, moder och barn. I 2:a Delen kritik.

Utopier. Positiva förslag i Saint-Simons anda; där likväl novellen Samvetskval (»Fredsnovellen») har ansetts äga rent konstnärligt värde; de andra däremot icke.

Hemsöborna.
Skärkarlsliv (Inklusive: Klockarn på Rånö).
} Frigörelse från Problemlösningen; ren natur- och folklivsskildring; L'art pour L'art, redan 1889, alltså före Pepita-attentatet o. Byronska Snobskolans återkomst.

Fadren.
Fröken Julie.
Fordringsägare.
} Försök till Dramats ombildning i tidsenlig form. (Första försöket var Den Fredlöse, »den utförda Enaktaren» 1872 på Dramatiska Teatern.)

[Dessa tre stycken infördes i Théâtre Libre's, L'oeuvre's (Paris) och Freie Bühnes (Berlin) repertoar.]

I Havsbandet. Nietzsches Filosofi influerar; men Individen går under i strävan till den absoluta Individualismen. Inleder 90-talet: Übermensch.

Nittio-talet:

Himmelrikets Nycklar (1892). Mörker, sorg, förtvivlan; absolut skepsis.

Enaktare. Ur det cyniska livet.

Paus till 1898. Utländska vistelser, Kemi, Antibarbarus; inskriven som student vid Sorbonne för att få begagna Laboratoire des Recherches vid analys av svavlet.

Inferno 1898.
Legender 1899.
Advent.
Damaskus 1, 2.

} Stora krisen vid 50 år; revolutioner i själslivet, ökenvandringar, ödeläggelsen, Svedenborgs Helveten och Himlar. Icke influerad av Huysmans' En Route, ännu mindre av Peladan, som då var Förf. okänd, liksom »En Route», utan byggd på personliga upplevelser.

Brott och Brott.
Gustav Vasa.
Folkungarne.
Erik XIV.

} Ljus efter mörkret; Ny produktion med återfunnen Tro, Hopp, Kärlek — och full bergfast Visshet.

Gustav Adolf = Nathan den Vise.

Nya seklet:

Påsk. Lidandets skola.

Damaskus 3. Inferno-vandringen.

Dödsdansen.

Svanevit.

Kronbruden.

Drömspelet. Buddhistiskt och Ur-kristet Drama.

Kristina.

Gustav III.

Näktergalen i Wittenberg. Försoning med Protestantismen såsom frigörelse från Hedna Rom, och med lokal, nordgermanisk Renässans.

Ensam.

Götiska Rummen. Återblick på sekelslutet och inledning i Det nya Seklet.

Nya Svenska Öden. Regenternas personer införas.

Fagervik och Skamsund. Ur Eget och Andras liv,

Ordalek och Småkonst. Hexametern i Stjernhjelms stil, återupplivas i Svenska naturskildringar.
Svarta Fanor. Vidräkning med och Avsked från Descendenter och Dekadenter.
Blå Böcker. Kommentarier till föreg. m. m.

*

Siste Riddaren.
Riksföreståndaren.
Bjälbo Jarlen.
Abu Casem. Leksak för barn.
Svarta Handsken. Jul; Lyrisk Fantasi.
Stora Landsvägen (1909). Avsked till Livet och Självdeklaration.

*

Författaren var alltså icke färdig med 1886; kanske började då först. Föreliggande bok har sålunda endast ett sekundärt intresse såsom utgörande ett fragment; och läsaren bör erinra, att den är skriven för mer än tjugu år sedan. Författarpersonen är således mig lika främmande som för läsaren — och lika osympatisk. Som han icke existerar mer, känner jag ingen delaktighet, och enär jag var med och dödade honom (1898) tror jag mig ha rätt att betrakta detta förgångna såsom försonat och utstruket ur Den stora Boken.

Oktober 1909.

Författaren,
(till Gustav Vasa, Drömspelet, Siste Riddaren m. fl.).

1.

Efter stormen.

(1877.)

Stormen hade gått över, men den hade rasat under de två åren 75 och 76 såsom aldrig förr under hans brokiga liv. Han hade uppträtt aktivt i ett familjedrama, återigen utgivit en misslyckad tidning, och var nyss hemkommen från sin första utländska resa. En äldre bekant som fått ett arv och ville förstöra detsamma i ett gott sällskap hade inbjudit honom fara till Paris.

Först blev han betagen i det främmande landet därför att det var främmande och mera sydländskt än hans eget, men vistelsen i världens medelpunkt, Paris, tog många illusioner bort. Efter att ha sett Louvre och teatrarna, frågade han sig vad han hade där att göra, men han kände sig också lugnare sedan han sett att det högsta i konsten och litteraturen ej var så högt som han trott. När han kom från Louvre och sett Rafael var han mycket orolig. Skulle han våga säga sin mening om dessa porslinsmålningar som förlorade mycket av sitt värde när man i samma sal fick se Peruginos, lärarens naiva förebilder? Ofta hade han, utan att ha sett Rafael, frågat sig huru det var möjligt att en oljemålare

knappt femtio år efter oljefärgernas införande i tekniken kunnat bli oupphinnelig. Detta var ju stridande mot all utvecklings natur, och när allt annat gått framåt på alla andra områden kunde han ej förstå att oljemålningen kunnat stå stilla. Och en afton på kafét i Paris, när han blivit djärv, ställde han sina försiktiga frågor till artisterna och fick slutligen fram den bland dem allmänna öppna meningen att tekniken gått så långt framåt sedan Rafael, att eleverna vid École des Beaux-Arts voro alla starkare i färgen än Rafael. Naturligtvis eftersom minst trettio nya färgämnen blivit intagna på paletten och skalan därigenom blivit rikare. Några anmärkte även att synsinnet blivit mera skärpt genom århundradens studier, och en som ville göra ett lamt motstånd invände att man skulle se Rafael i Italien och ej i Paris, och det hade han nog så rätt i, oaktat de riktigt troende ännu gå i Louvre att tillbedja La belle Jardinière. Den franska skådespelarkonsten behagade honom ej, därför kanske att denna konst är den mest nationella av alla, alldenstund gester, miner ej uttrycka detsamma i alla länder.

För övrigt var staden en stor stad, för stor, och nu i oktober mörk, våt och smutsig. Det var så mycket som tog emot, nya seder, nytt språk, ny diet, och han kände livligt främlingens roll av den fridlöse, inträngaren, som ingenting har att fordra i en annans land, knappt vanlig enkel rätt.

Han återvände därför hem med lika stort nöje han rest ut och var mycket belåten med sitt land när han kom hem. Det bästa utlandet haft att ge var redan taget och införlivat med det inhemska, men vad utlandet ej kunde ge med detsamma

åtminstone, det var en miljö som passade hans organiska och psykiska existens.

Andra starkare band drogo honom även tillbaka. Han var trolovad, ehuru han icke på länge såg någon möjlighet att kunna få gifta sig.

Hemkommen igen märkte han huru resans många nya intryck delvis utplånat de sista årens, och minnen från äldre utvecklingsstadier började sticka upp igen. Det var likasom om hans inre blivit omskakat så att det som låg i botten kom ovanpå. Den brist på regelbundet arbete som en resa medför i de långa ensamma timmarna i järnvägskupén hade givit honom tid till vila, och tankarna började nu ordna sig, gruppera sig, samtidigt med att den utvilade hjärnan längtade till produktiv verksamhet. Allt hopp om den stora pjäsens spelning var nu slut, sedan han återfått den för sista gången från Kungliga teatern, och sedan Nya teatern med Björnsons Ett Handelshus och Redaktören (1875) brutit igenom med ett nordiskt realistiskt drama ansåg han sin tid förbi. Det var detta han i sin pjäs drömt om att få göra; nu var det gjort av en annan, och han var överflödig. Härpå följde efter första bitterheten en stilla resignation, som blev nästan fatalistisk efter det han av Nya teatern återfått sin pjäs ospelad. Från sitt vindsfönster på Ladugårdslandet hade han sett teaterhuset byggas och med varje tegelvalv hade hans hopp vuxit. Nu var huset färdigt, teatern invigd, och stora ord uttalade från grundläggaren, om huru med den nya byggnaden en ny svensk dramatik skulle uppstå. Den kom också, den nya dramatiken, men den var norsk. Den starkare hade segrat såsom tillbörligt är. Svensken syntes ha levat sin kulturperiod, lysande,

hastigt, till slut, och nu kom den nyvaknade kraftfullare och ville leva sin.

Ett misslyckat försök företaget året förut att skriva ett svenskt lustspel, förlagt till tiden 1848 och nästan alldeles tendenslöst, hade nu jämte så många avrådanden avskräckt honom från att skriva för teatern, och gav honom nu när författarlusten kom på, den idén att försöka sig i novellformen. Han hade odlat genren i tidningar förut, men att i en liten bild sammanränga en detalj av hans rika fonder behagade honom ej, och att minutera ut sig fann han slöseri, ty han kunde kanske komma att behöva alla dessa scenerier åtminstone någon gång i en okänd framtid. Därför beslöt han nu att i många småbilder teckna ett ämne. Ett sådant trängde sig nu fram, han kunde ej säga huru, kanske därför att det förflyttade honom från de sista årens pinsamma intryck tillbaka till ett förflutet, som ej hade något sammanhang med det närvarande. En författare väljer icke sina ämnen, men han kan det oaktat välja bland de ämnen som redan gripit honom. Han satte sig sålunda att skriva ur sina studentminnen, och sålunda tillkom Från Fjärdingen och Svartbäcken.

Det var icke med någon avsikt att avslöja missförhållanden eller att häckla eller hämnas, ty numera ansåg han alltsammans vara ett enda stort missförhållande, och att allt var lika värt att häcklas antingen det var stort eller smått, högt eller lågt, däruppe eller därnere. Det vilade en stilla passionslös pessimism under dessa lätta utkast. Intet partiintresse, inga vädringar efter konjunktursströmmar, intet frieri till flertalsmeningen, och det icke minst märkliga, hans gamla demokratmonomani har dunstat

bort. De senare årens erfarenheter hade uppfostrat honom till verklig humanitet, som utsträcker sin sympati till alla samhällsklasser, även de högsta, varhelst han finner en olycklig som kämpar sin bittra kamp för ställningen, antingen den är hög eller låg. Han hade sett att det var hårdare öde stiga ner från en ställning dit födsel och uppfostran kastat en utan ens förvållande, än att bliva kvar på en låg plats där man var född. Han hade sett huru svår drömmen om likställighet var att realisera. Steg, eller föll, någon uppifrån ner till en lägre klass, så blev han trampad ändå djupare ner av denna, i stället för att åtminstone hälsas som jämlike. Trampa eller trampas, tycktes det gälla; under mig eller över mig, icke bredvid mig!

Utom dessa erfarenheter hade även hans egna personliga sedan han lytt samhällslagen och inordnat sig i samhället, givit honom en viss misstro till det ädla sinnelaget under den tarvliga rocken. Beskyllningar för högfärd, därför att han begagnade sin lagliga titel, liksom de begagnade sin, ovilja därför att han räddat sin båt utan att kunna rädda deras, visad skadeglädje när det gick honom illa, gjorde att han med fullt skäl drog sig undan ett umgänge, som till stor del ägde sitt intresse av att han skänkt dem erkännande och mänskovärde, och av vilka också en stor del föllo ner som spruckna kautschukblåsor, så snart han tröttnade att blåsa upp dem. Varför skulle han umgås med fiender som menade honom illa? frågade han sig, och med skäl! Men många av dessa kvarlåtna voro farliga fiender, som till stor del sutto kvar i tidningsredaktionen, och löjligt nog senare, när han började bli demokrat-

monoman igen, alltså under dem, klöste honom för hans farliga sympatier för »packet».

Boken skrevs utan några biavsikter, utan att författaren tänkte på att göra succès eller få ett namn. Han utgav den anonymt och arbetet var honom endast ett nöje. Han skrev den såsom en misslyckad, en avsuten, och en viss sympati för de kvarlåtne, till och med för de gamla röjer hans resignerade sinnelag eller kanske en trötthet efter ett stormigt sorgfullt liv av ödelagda förhoppningar. Han läste därför recensionerna med stort lugn, och med sin vunna kännedom om dessas tillkomst och upphovsmän visste han vad de voro värda: möjligt är att han underskattade det intryck boken gjorde. Av en recensent hälsades han som nybörjare med anlag, av en som mästare i den lilla genren, av en (det var en kvarlåten vän) såsom anekdotberättare, av en annan åter (en personlig umgängesvän) såsom en genial absintör, o. s. v. Detta brokiga omdöme gav honom stöd i hans åsikt om omdömenas absoluta subjektivitet, och han lät saken passera. Därpå återvände han till böckerna och kinesiskan för att på den säkrare banan göra sig en framtid, och kanske också ställa sig över och utom denna självvalda domstol som satt sig så pompöst i litteraturens hallrätt.

Hans umgänge hade det sista året blivit ett annat än Röda Rummets. Från artisternas neutrala område, där man endast levde i den »sinnliga varseblivningens» skuggrike, hade han av en slump kommit in i en krets naturforskare och läkarekandidater samt spillror av sångarförbundet Runan, vilka alla nu återvänt från Uppsala, till större delen med examen. Det var på en ung doktors laboratorium man samman-

träffade. Där gjordes diskontlån och växlar och där beramades nu översättningen av Hartmanns filosofi, som skiftades i lösa ark och utdelades till vederbörlig överflyttning på svenska, sedan förläggare efter mycken möda anskaffats.

Mot slutet av året öppna sig utsikter: ämbetsverket omorganiseras och Johan erhåller ordentligt arvode. Samtidigt engageras han att skriva om konst i Posttidningen och månadsrevy till Finsk Tidskrift. Allt är sålunda välbeställt och nu kan han inträda i ett nytt stadium av sitt liv i det han avslutar äktenskap med sin trolovade. Det skulle enligt dåtidsidealet bliva ett modernt äktenskap, byggt på likställighet i rättigheter, skyldigheter och med ömsesidig personlig och ekonomisk frihet. Hon som ägde arbetsförtjänst i kvinnans arbetsmarknad skulle föda sig själv, han som ägde utkomst i mannens arbetsmarknad skulle draga försorg om sig. Som han hade skulder gjordes äktenskapsförord. Så hyrdes tre rum. Han etablerade sitt sov- och arbetsrum, hon sitt, och det tredje var neutralt område, eller salong och matsal. De skulle naturligtvis icke ha några barn. Någon tjänare skulle icke heller anställas, och intet kök hållas, utan en flicka kom om morgonen och gick om kvällen, och maten hämtades. Det var nästan idealiskt.

Att åter vara i ett hem, icke behöva gå ut att äta, aldrig vara ensam, utan ständigt få vara i närheten av en älskad kvinna var för Johan som att få alla sina gamla drömmar om hemmet och modren förverkligade. Det var varmt och tryggt att alltid ha någon att lita till, att anförtro sig åt, och att ständigt få medhåll när han beklagade sig. Intet

kiv om pigor eller hushåll, och ingen över den andra. Det var nästan jämvikt, men icke fullt, ty han stod i viss mån i obligation till henne. Sålunda hade salongen blivit uppsatt av spillrorna från hennes barndomsbo som hon strax förut ärvt efter sin avlidna mor. Där voro gammaldags möbler, där hängde porträtt av hennes förfäder med kronor över ramarna, vilka väckte mycken förargelse hos hans forna vänner. Han ville ta bort dem, men så tyckte hon det var barnsligare än att låta dem sitta. Men allt detta gjorde att han kände sig som ympad på hennes stam och han inträdde i hennes släkt men hon icke i hans, ty med den var det numera oförsonligt brutet. Emellertid reflekterade han icke över sin ställning, utan levde i ett rus av känslor och en ständig arbetsfeber. Ett år framlevde han utan att tänka på skönlitteraturen, då en vän en dag råkar få läsa den sista omarbetningen av hans stora pjäs, vilken nu var på vers omväxlande med prosa och försedd med ett efterspel, i vilket han formulerat den pessimistiska världsåskådningen. Inläggande densamma i den fornpersiska sagan om Ormuz och Ahriman eller mörkrets och ljusets kamp, här betydande det ondas och godas. Under det stormiga året, då han varit i stor själsnöd, hade hans omväxlande barndomstro på en ond och en god makt gått igen och bragt honom in i den dualistiska förklaringsmetoden med två gudar: Gud och Djävulen, såsom de kallas i den kristna läran, men när han såg världen så mörk, kunde han ej tro att djävulen ännu var besegrad. Men han var å andra sidan för långt framme för att kunna tro på en Gud som personligen ingrep i mänskolivets små affärer, och som

tillika hade strid att bestå. Han låter därför över de kämpande stå Den Evige. Gud måste han ha kvar, ehuru numera en ofattlig makt, vars väsen ej var lönt att utgrunda, och ehuru han omfattat Darwins nu spridda läror om en utveckling från oorganiskt till organiskt liv alltjämt framåt mot mänskan, kunde han icke alls däruti finna något stöd för ateismen; tvärtom fann han i den lagbundna utvecklingen just ett starkt bevis på tillvaron av en vis lagstiftare.

Pjäsen blev emellertid tryckt, och han fick själv skriva notisen om dess utkomst, naturligtvis utan att fälla några omdömen. Men därpå blev det alldeles tyst. De kvarlåtna i tidningarna gjorde sig icke brått att hylla honom såsom dramatisk författare, tills slutligen en tidning bröt ut och sade att stycket var humbug. Det var allt han fick för så många års mödor. Och huru pinsamt det kändes att veta det alla gamla gynnare och vänner, vilkas intresse han hållit vid liv genom att ge dem förhoppningar om just detta stycke, nu skulle läsa att han var en humbug. Och vad de båda teaterdirektionerna kände sig lätta om hjärtat när de fått skriftligt på att de icke gjort honom orätt.

Nu var han visserligen död. Man hade sett löften för tio år sedan av honom; därpå hade han gått som en tillbakasatt, och burit den misskändes ledsamma roll. Nu kom det i dagen att han aldrig varit »ämnad» till författare, ty man trodde ännu på det estetiska nådavalet. Det var med oblandat nöje de gamla tidningsbröderna ropade: All's todt! De hade halat ner honom till sig, under sig, sedan han kravlat upp från dem, och när de ej kunnat rycka honom ur lärdomens borg, så länge han höll sig

instängd där, var han nu däremot lätt att hetsa, när han givit sig ut på litteraturens öppna jaktmarker.

Det är vid denna tidpunkt han upptäcker Dickens. Som yngre hade han läst David Copperfield, men funnit den tråkig. Senare hade någon stuckit åt honom Vår gemensamma vän i handen. Han försökte läsa den, men kunde ej. Han bokstavligen var oförmögen att hålla ihop vad han läste, och när slutligen en bekant rent ut sade att Dickens var tokig, kände han sig lätt om hjärtat och slängde boken. Nu kom den igen genom en annan person som formligen avtvang honom ett löfte att läsa David Copperfield. Han läste och blev betagen. En stilla ro, ett lugn såsom efter ett utkämpat liv, infann sig, och han tog genast ett abonnement på lånbibliotek för att gå mitt igenom hela romanföljden. Snart såg han dock att den kärleksfulle författaren, som under tårar och löjen betraktade de vanlottades öde, kunde vara ganska hätsk, när han angrep vad han ansåg vara missförhållanden i det sociala livet, och att han varken skonade personer eller vördnadsvärda saker. Under det år han nu läste Dickens vaknar hos honom begäret att på ett ungefär liknande sätt kunna rikta ett samlat anfall på hela detta samhälle, som han aldrig kunnat försona sig med, men som ändock pockade på hans aktning, beundran och hans arbete. Han tänkte först göra en Svensk Pick-wick-klubb, men så stego hans egna minnen upp, och nu sökte han gruppera dem, få inrama dem, och sedan det länge kokat under hans smältugn, var det färdigt till gjutning. Samhället skulle passera revy för en modern man, och så fann han denne

i tidningsreferenten. Men yttre omständigheter tillstötte nu som mognade hans beslut att låta masken falla, och tidvattnet han så länge legat och väntat hördes brusa över bränningar, där så många sköna skepp förlist. Han behövde bara lyfta ankaret, så skulle också hans skuta gå i land — äntligen.

2.

Explosionen.

(1879.)

Året 1878 slutade med en krasch, som litet var ännu torde minnas. Bolag störtade, gamla firmor upplöstes; växelförfalskningar, rymningar, självmord, vansinne bebådade slutet på den goda tiden, då var man, med alla lagliga medel som stodo till buds, sökt åtkomma så mycket av denna världens goda som kunde åtkommas. Bolagsidén, eller associationsprincipen hade tillämpats i för stor och osäker skala, och oaktat den bidragit till många allmännyttiga företags tillståndskommande hade den dock medfört en personlig oansvarighet i förvaltningen av andras egendom och ett lättsinne vid medels handhavande, som urartade till verkliga skälmstycken. Men icke alla av dem som stupade voro ohederliga. Många hade fattats av svindeln; en allmän sangvinism hade gripit sinnena och man hade överskattat landets förmåga att producera, förväxlande fingerade bytesbelopp med verklig avkastning. Man bytte och bytte, och när samma summa figurerat på många ställen så uppstod en skenbar exponent av tillgångar som saknades.

Förtroendet var stört, kredit vägrades, och Johan, som hade att balancera gamla skulder, kom i trångmål. Sedan han gift sig, hade kamraterna låtit honom inbetala deras parter i gemensamma lån, och slutligen stupade han på en borgensförbindelse. Som både han och hans hustru voro gammalmodiga i begreppen om förbindelsers uppfyllande, ställde de, oaktat äktenskapsförordet, alla boets tillgångar till fordringsägarnas disposition och bjödo de stora fordringsägarna sextio procents ackord. De små honorerades under hand med fulla 100 procent. Vännerna skrattade åt denna idealism och ville att han skulle bjuda 25 procent, lika mycket som de stora störtande bankirerna bjödo honom för de värdepapper han av dem innehade. Men han vidhöll och skulle ovillkorligen utföra sitt kraftprov i den gamla stora stilen och slutligen blevo alla till fullo (100 procent) betalade.

När saken var arrangerad och han fick någon ro igen, satte han sig att skriva sin roman, sine ira et studio. I januari började han och i augusti var den färdig. Han hade endast haft två morgontimmar om dagen att ägna åt arbetet; förmiddagen tillbragte han i biblioteket och eftermiddagen översatte han åt förläggare. Sålunda uppstod Röda Rummet.

På hösten kom boken ut med motto av Voltaire: »Ingenting är så obehagligt som att hängas i lönn.» Vad ville han säga med det? Citatet hade han träffat i Candide, men man har velat lägga det i något ändrad form i munnen på Voltaire, vilken om Rousseau skulle sagt: »Den blygsamme mannen är så fåfäng att han skulle vilja sluta i galgen bara

han fick sitt namn på pålen.» Var det nu författaren till Röda Rummet, som så obevakat gav sin fåfänga till pris? Troligen icke; ty han var då icke mera naiv. Nej, det var nog hela hans generation med alla dess felslagna förhoppningar, som man hängt i lönn och som nu i den offentliga galgen ville räcka ut tungan åt bödlarna och de legda hurrabasarna samt möjligen få hålla ett litet tal på själva stegen, ett litet försvarstal, som icke kunde tystas av trumvirvlar.

Talet var hållet och man hade lystrat. Detta var succèsn. Den enklaste taktiska metod bjöd nu fienderna att förringa densamma, och försvarsväsendet ordnades. Med kännedom om den dåvarande publikens estetiska sinnelag, hade fienden nog förstånd att angripa det i sig självt oväsentliga: talangen, och han skulle nu med ett slag klassificeras som imitatör av Zola. Nu ville olyckan att han icke läst något av Zola, när han skrev sin bok, icke heller fått någon kännedom om mannens verksamhet eller idéer. Därför skulle han nu läsa något av Zola, och Fällan, som just utkommit i svensk översättning, råkade i hans hand. När han läst den boken och häpnat över dennes intensiva kraft i skildringen och över hans oförskräckhet i motivets gripande, ansåg han sig överflödig. Det var sålunda gjort, det han velat göra, även på romanens område. Avdankad än en gång, återvände han till det förflutna och gömde sig en tid i sina kartografiska och orientaliska studier. Under tiden fortforo försvarsrörelserna under form av angrepp, om vilka han ej tog kännedom, men av vilka åtskilliga småstick nådde fram. En recensent, som tillbragt sitt liv på bokauktioner, för-

klarade helt frankt att boken var en dikt, att sådana figurer och sådant bohèmeliv ej fanns i Sverige; en annan, som haft någon kännedom om Röda Rummet, förklarade att alltsammans var oblyg verklighet. En professor i de sköna konsterna, som genomskådat det hela, fann medelproportionelen och förebrådde författaren att han förstört figurerna genom att sätta falska masker på dem. Denna anmärkning var riktig, men det var ju ett humant tillvägagående för att icke blottställa privatpersoner. Författaren hade sålunda lika rätt, då han till en vän påstod att han kunde visa fotografier av figurerna, och lika rätt då han förklarade att han ej fotograferat. Det var dikt och det var verklighet, och alltså verklighetsdiktning eller realism. Hur mycket han omdiktat vet endast han själv, men det var mycket mer än man hade lust att tro, ty han ägde ännu då den förmågan att med fantasien trolla figurer och scener. Sålunda är grosshandlaren Nicolaus Falk en gjord figur; den omtalade sexan på Österlånggatan med rumsdekoration och hela scenen fullkomligt påhittad. Begravningen på Nya kyrkogården hade han hört berättas kort och gott. Vita bergen hade han ej sett och visste knappt var de lågo. Tidningsredaktören i Gråkappan var lik många, men var ej någon viss; att en förläggare som Smitt ej fanns i Stockholm var lätt att kontrollera då endast ett tiotal förläggare existerade; pastor Skåre var ett papiermachéskelett, hopplockad ur alla möjliga bensamlingar, så att han var svår att bli riktigt sammanhängande. Men fiendens nästa taktiska rörelse blev mycket riktigt den: att dels öva egen hämnd på de uppgivna model-

lerna, dels att hetsa dem på författaren. Det var ett gott schackdrag.

Var boken gallsprängd? Nej, det vilar även här ett stilla skeptiskt lugn över skildringen, och där karikatyren träder fram, verkar den endast förmildrande. Sålunda är den överdrivna teckningen av ämbetsverket endast lustig på sin höjd och därför kunde man med gott lynne språka om densamma i det verk där författaren dagligdags levde. Ja, man kom till och med och bjöd honom på ännu vassare detaljer, såsom att i det och det verket, där sagesmannen arbetat, man förvarade brännvinsflaskorna i registratorns skåp. Antaget att han nu tagit upp en sådan i det hela oskyldig detalj, som endast innebar att tjänstemännen måste taga sin frukostsup på ämbetsrummet i stället för på källaren, så hade han kastat en ful och orättvis skugga på en hel kår. Nu utelämnade han den detaljen och tog endast mera oskyldiga, men icke mindre i botten fullt faktiska. Visste man huru många och än starkare saker han måste utelämna skulle han aldrig tagits vid öronen för den affären.

Hemligheten i den verkan boken gjorde låg däri att författaren anlagt den stora synpunkten på livets småsaker. Vilken tröst för de små, de misslyckade, de hetsade, att se det allt de dyrkat och förgäves eftersträvat endast var stoft och aska.

Det var ju lika gott som Kristendom med den skillnad att pessimismen icke gjorde mänskor olyckliga med att uppställa några nya illusoriska förhoppningar som måste ramla. Han var så fri från alla illusioner att han icke en gång låtit narra sig av tidens modefrågor. Oaktat han själv levde i det

högsta erotiska stadiet såsom nygift, genomskådar han ändock äktenskapets natur såsom givande kvinnan vad hon begärt, rollen av femme entretenue. Han hade själv i sitt äktenskap löst frågan om kvinnans självständiga ställning, då hans hustru hade inträtt i kvinnans arbetsmarknad och försörjde sig utan att inbryta i mannens arbetsmarknad, men längre hade han icke kommit på erfarenhetens väg och hade sålunda ej sett att denna ställning dels lätt kunde bli ohållbar, dels att en sådan förbindelse icke var något äktenskap. Här höjer han sitt första varningsord till de gifta männen emot det svekfulla försöket att genom gifta kvinnors äganderätt slå familjeförsörjaren i fullständigt ekonomiskt slaveri. Om kärlekens verkliga natur synes han dock ännu sväva i ett saligt självbedrägeri, lätt förklarligt, då han nyss sett densammas våldsamma framträdande föranleda stormar, i vilka han höll på att förlisa. Det är ännu en oförklarlig naturmakt, som bryter band, som gör den fege till hjälte och den hederlige mindre samvetsgrann, krossar hjärtan, slår den tappre till marken, upprättar den svage.

Såsom efterromantiker och kulturmänniska kunde han ej tillskriva en rå naturkraft en sådan makt mitt i det bildade samhället, därför stannar han ännu undrande och tillbedjande.

Däremot är han icke vilseförd av de urartades sjukliga sympati för den prostituerade kvinnan. Han hade av lång erfarenhet, vilken han även fann bekräftad delvis i den engelske läkarens (Lewis) nyss utgivna bok Samhällslärans grunddrag, väl insett att de prostituerade hade uppkommit genom naturligt urval. Under många och långa nätters samtal med

dessa kvinnor hade han aldrig träffat en enda sentimental, en enda som sagt sig vara olycklig. Hans läsning av berättelser från Magdalenahem hade även lärt honom, att nästan alla som blivit dragna från sin bana, med nöje återvänt till densamma. Och ingen enda av dessa kunde skylla på fattigdom, då hemmet underhöll dem och skyddade dem. Av dem han själv träffat voro de flesta helt enkelt pigor som velat bli mamseller och slippa arbeta. Många lade ihop pengar och uppträdde sedan som gifta, andra suddade upp sin inkomst. Detta hans sannfärdiga framläggande av sina rön kallades nu hjärtlöst. Han ömmade icke för dem som icke voro missnöjda med sin lott. Detta hans fördomsfria behandlande av prostitutionsfrågan var närmast framkallad av det oväsen som federationen då börjat hålla. Intet sällskap av fruntimmer bildat har haft ett så oredigt program, och intet har så illa dolt sina verkliga avsikter. Att avskaffa prostitutionen? Vad vill det säga? Hindra en hel klass kvinnor att sälja sin gunst. Genom vilka medel? Att borttaga besiktningen! Detta vore ju att underlätta hanteringen; men hanteringen skulle ju hindras! Vad ville man, vad menade man? Förmodligen var denna rörelse ett kvinnans uppvaknande till medvetenhet om sitt val av den sämre delen, och nu ville hon dölja sin blygd och kasta skulden på mannen. Därmed börjar denna förföljelse av män som på gatorna enligt gammal sed tillfrågade misstänkta fruntimmer om de tillåto dem göra sällskap. Mången hederlig mans bana blev genom detta lömska tillvägagående bruten, och missbruken urartade, likasom i England, till ren spekula-

tion, och de som icke ledo minst på affären voro de prostituerade.

I arbetarfrågan intog författaren en reserverad, av de verkligt frisinnade kallad misstänkt hållning. Såsom missnöjda ägde de hans sympati, men såsom fattiga, de enda fattiga, kunde han icke fullt vara med dem, då det finnes mycket fattigare av andra samhällsklasser. Han hade också sett huru arbetarföreningens ledande män, så snart de kommit upp, genast blevo nöjda, och de hade till och med räckt en hjälpsam hand åt det konservativa lägret, ja, till och med fjäskat med uppvaktningar för kungliga personer, varemot de å andra sidan begagnats såsom valkorporation och i religiösa frågor voro mer än reaktionära.

Som han då ännu icke studerat arbetarfrågan, avgav han icke något bestämt utlåtande, men slutar boken med ett löfte att han skulle undersöka den.

I boken fanns bland annat en upptäckt på själslivets svårutforskade område. Han hade observerat att människor på samma bildningsgrad hade samma omdömen om samma saker, och att dessa omdömen förändrades med epoken eller generationen. Han låter därför hjälten sitta och läsa andras tankar, och trycker fram yttranden, omdömen, kritiker ur deras hjärnor såsom om han arbetade med en lufttelegraf. Det var automatismen eller hjärnans viljelösa verksamhet hos flertalsmänskan han iakttagit, ehuru han ännu icke kunde giva formeln för densamma. Men med denna kännedom om omdömets relativa ogiltighet, slutade han att läsa kritiker om sina arbeten.

— Vad bryr jag mig om vad bror Pettersson

tänker om mina skrifter, sade han. Jag känner förut vad han på sin ståndpunkt är tvingad att tänka, och kände jag det ej, skulle jag kunna räkna ut det. För övrigt, han kommer ännu med gamla alnmåttet, medan vi redan begagna det nya metermåttet!

Nog av: han slöt sig inom sitt hem med sina studier och tänkte varken på succès eller att fortsätta författeriet. — Jag har sagt mitt ord, nu har jag intet mer att tillägga. Härtill kom att han genom att läsa Zola fann sig alldeles överflödig. — Det är ju tryckt redan, sade han, varför skulle jag då skriva det?...

Samtidigt inträffar en händelse som bildar vändpunkt i hans liv och som måste göra det i varje sund människas: han stod i begrepp att efter två års äktenskap bli far. Första vissheten härom mottog han med fruktan. Hur skulle han kunna mottaga och försörja ett barn, och huru skulle nu hans drömda ideal-äktenskap realiseras! Men snart vande han sig vid tanken, och den ofödde blev snart en personlig bekantskap, en kär gäst, man väntade, och för vilkens framtida liv han ville kämpa. Hustrun, som förut varit en kamrat, fick en annan valör som moder, och det osköna i förhållandet, vilket redan låtit märka sig, försvann. Ett stort, högt gemensamt intresse förädlade förhållandet, gjorde det intimare, och väckte slumrande krafter till verksamhet. Denna väntans tid var skönare än förlovnings- och nygiftastiden, och den då barnet kommit den skönaste i hans liv.

När han fick den nyfödda dottern i sina armar, kände han att själen endast kan bli odödlig genom att överflyttas i en yngre kropp, och att utan barn livet är ett rovdjur som bara äter andras utan att

låta sig ätas. Men han erfor också en underlig känsla av att han var utblommad och gått i frö. Han var som barn på nytt i sitt barn, men själv tyckte han sig ha blivit gammal. Han var avsatt och hade redan efterträdaren i huset. Denna känsla av att vara gammal tog sig snart uttryck i hans författarverksamhet, på samma gång han ville ge, skänka bort, offra sig, flytta in hela sin själs bohag i de andras hem. För att göra en glädje åt modern, vilken nu började oroas dels över sin bana, dels över barnets framtid, skrev han en pjäs för att hon skulle få en roll. Ämnet hade länge legat och handlade om ingenting. Det var en idyll som dock icke kunde undgå att färgas av vissa minnen från hans förflutna liv, dels syrsättas något av tidens tankar som lågo i luften. I Gillets Hemlighet förhärligar han tron, såsom den drivande kraften i livet, och han symboliserar den under det gamla tecknet korset, den götiska kyrkans korsform. Med barnets födelse hade han nämligen återfått känslan av livets relativa värde för individen, när det nämligen går mänskan väl, och barnets framtid gav honom en maning att arbeta för framtiden, så att hans barn skulle få det bättre med sina samtida, än han haft med sina. Hans uppfattning av kvinnan har undergått en märkbar och välgörande förändring. Han inser nu mycket riktigt att hennes enda och höga värde är att vara mor. På alla andra områden är hon överflödig, då mannen kan allt annat bättre än hon, och äger tillräckligt med krafter också, och hans typ av en sann kvinna är mönstergill. Det otäcka amazonideal, som en sjuklig tidsström narrat på honom, har han lämnat, för att senare experimentvis återupptaga det och

draga det ut i det absurdas konsekvenser, dit det leder.

Pjäsen innehöll därbredvid en ny tanke (av Darwins tillverkning) rörande individens övergående och självständiga liv i släktet, samt några antydningar om degeneration, där sonen ärver faderns plats utan att ärva hans stulna meriter m. m. Som man icke går på teatern för att höra filosofi, så föll stycket, tyst och stilla som det kommit, men begrovs under lovsång av en del gamla, som i detsamma sett något mycket skönt och ett löfte om bättring från den ryslige författaren till Röda Rummet, som i narrens roll bett om ursäkt i fall han slagit för hårt. De verkligt frisinnade brummade, och talade om Svenska Akademien. Oförklarligt föreföll dem hans angrepp på tvivlet och anbefallandet av tron, naturligtvis emedan de ej visste att han genom att författa detta stycke ville dikta bort ur sig sitt tvivel, såsom skadligt för hans framkomst i världen, och nöden tvingade honom att stanna vid ett program som det kallas, det vill säga en tillfällig åsikt, om vilken han dock visste att den i morgon skulle bli hälsad som det absolut förnuftiga.

Emellertid hade pjäsen en icke alls åsyftad verkan; den lade balsam på såren som Röda Rummet givit, och de framkomne förvandlade Röda Rummet till en litterär succès, eller också hade romanen även verkligen varit en sådan, fastän författaren icke fått något redigt begrepp därom, då hans umgänge var av den naturen att man knappast bestod varandra några artigheter.

Under det bullret lade sig, ordnade han ett stort kulturhistoriskt material, som under åren samlat sig

under biblioteksarbetet, och under intryck av de beskrivningar av gamla tiders liv i Europas huvudstäder som på sista tiderna utgivits, upplade han planen till Gamla Stockholm. Det sövde honom att gå tillbaka till gamla tider och den omnämnda känslan av åldrighet bröt här fram, så att han tyckte sig sitta och berätta om den gamla goda tiden för sitt barn. Och när han såg tillbaka över sitt pinsamma förflutna, kom denna optiska villa att det låg så avlägset, allt det mörka förgångna, under det att det närvarandes förgrund var idel ljus, hopp och kärlek. Denna illusion att han vid trettio års ålder var gammal framträdde så skarpt, att han till arbetet under händer lät avrita föremål från sin barndom såsom antikviteter, vilka vid korrekturläsningen måste kasseras emedan de voro alltför nya.

När han så planerat arbetet och skrivit halva första häftet, blev han trött och sjuklig av överansträngning och måste engagera en medarbetare, varefter Gamla Stockholm så sakta utkom under loppet av två år; men innan sista häftet gick ut hade han redan kastat sig in i en ny strid.*

Under det han satt fördjupad i studiet av gamla tiders liv hade samtidens rörelser gått honom något förbi. Han hörde visserligen buller, men han lyss-

* Bibliografisk notis: Strindberg har av Gamla Stockholm ensam skrivit kapitlen: En Stockholmspromenad på 1730-talet; Högtiderna Jul och Påsk; Gatmusik och folknöjen; Barn och Ungdom; Gillen, Skrån, Gesällskap; Slangord och Bångmål; Sägner och Skrock; Flora och Fauna; samt skrivit med i kapitlen: Gratisnöjen; Farsoter; Gatans ryktbarheter; Ordenssällskap och Klubbar; Kommunikationer; Polis. Av de 222 i boken förekommande illustrationerna har Strindberg framdragit 193.

nade ej så noga till det. Sålunda fick han höra om en student i Uppsala som uppträtt och förkunnat nödvändigheten av folkökningens frivilliga inskränkning hos den fattigare klassen. Som samma fråga några år förut behandlats av Bergstedt i Samtiden med åtföljande polemik, där den fint bildade mannen blivit skamlöst behandlad, och som Johan nyss läst Samhällslärans Grunddrag, där ämnet var uttömt, lade han kivet till handlingarna.

Oväsendet efter Röda Rummet hade knappt tystats ner, förrän ett nytt uppstod om Dockhemmet. Johan gick ej på teatern, och ville icke läsa pjäsen emedan han fruktade starka intryck av litteratur, därför att han visste en författare sedan så lätt sammanblandar läst och levat. Så mycket fick han reda på att stycket försvarade skilsmässa, och därmed var han naturligtvis nöjd. Men om han vetat på vilka villkor, skulle han kanske genast ha rest borst. Nu kom han ej att läsa Dockhemmet förrän två år senare. Vad var nu Dockhemmet? Kanske helt enkelt upptäckten att kvinnan var mannen moraliskt och intellektuellt underlägsen. Det var gott och väl, men skulden sköts på mannen därför att man på forskningens dåvarande ståndpunkt trodde att kvinnan vara underkuvad av mannen, vilket sedan befunnits vara falskt. Följden av den upptäckten blev ett nytt misstag, nämligen att man inbillade sig höja kvinnan till mannen genom att vilja giva henne samma uppfostran. Rätteligen skulle nu den kvinnliga uppfostran reformerats i riktning att kvinnan uppfostrats till hustru, mor, barnasköterska och ekonom, så att icke männen nödgades lämna sitt hus, sin ekonomiska välfärd, sina barns uppfostran åt halvbildade dockor

med eller utan studentexamen. Men nu var rörelsen i gång och kvinnan, som skulle tuktas för hennes samvetslösa skötande av sina husliga plikter, blev martyr och alla ungherrar gräto över Noras sorgliga lott i livet.

Pjäsen är sjuk såsom dess författare och mottogs med tystnad först, tills damerna och ungherrarna hunno blåsa upp storm. I det starka, realistiska, osentimentala Berlin, blev den utskrattad. Men i Norden vann den genom skickliga och nitiska bearbetningar terräng, så att till och med en så klarsynt man som Georg Brandes blev duperad. Omedvetna eller medvetna könsimpulser verkade så sakteliga att Nora, hustyrannen, förfalskerskan, blev frikänd och Helmer, den älskande, hederlige mannen, blev dömd. Och den klara logiken blev bländad på båda ögonen av rampskenet och skådespelerskan. Och så kommo blåstrumpornas långa svärm och plockade buljongsben efter den stora slakten på mannen.

(Vi återkomma till ämnet längre fram.)

Samtidigt med Röda Rummet hade revolverpressen blivit introducerad i Sverige. Framtiden skall kanske kunna göra en studie över de hemvändande Amerikaemigranternas inflytande på svenskt kulturliv. Friheten, som i Amerika blivit ett anarkistiskt tyranni med omväxlande envåldshärskare, hade icke passat de svenska utvandrarna, som med en annan historisk utveckling genom europeisk medeltid och chevalerie fått sina begrepp om den svagares rätt något starkt invuxna i benstommen.

Kampen om ställningen blev dem i Amerika svår, men de hade lärt metoden: hugg för dig, här är

ingen som bjuder, och devisen: gå på, så bli de andra rädda, hade de gjort till sin.

Hemkomna till sina försagda landsmän skulle de naturligtvis segra. En sådan hemkommen lyckades nu för en tid att med skräckvälde hålla allmänheten till sitt förfogande. Mannen uppgavs hava börjat sin bana såsom »avskrämmare» åt en viss tidning, en befattning som bestod i att av syndare som råkat i polisen för ordningsmål eller fylleriförseelser avskrämma en summa pengar för notisens undertryckande, en utlovad åtgärd som icke alltid vidtogs. Vid sin sida hade han som krönikör en av Johan sedan hans tidningstid bekant personage, som av kamraterna öppet kristnats till »skurken». Tidningen kom till stånd och var en kombination av fransk sensation och skandal med tidsenlig gudsnådelighet, artistskvaller och kabaler, samt innerst soldad av en penningfirma. För att bli berömd måste man antingen betala eller söka revolvermannens personliga umgängeskrets, vilket icke var något lockande, helst han utövade sitt skräckvälde på källarmästare och restauratriser, hos vilka den obetalade räkningen blev liggande.

Allmänheten häpnade först över den otroliga djärvheten i uppträdandet, började skratta, och slutade med att böja sig, betala och begagna den till allmänt bruk sig upplåtande. Exemplet var givet och med åttiotalets ingång hade svenska tidningspressen inträtt i ett nytt skede. De konservativa tillägnade sig metoden och därmed hade revolverpressen framkallat reptilerna.

3.

Nere och oppe igen.

(1881.)

Historien, den skrivna, må man icke tro vara en framställning av det förflutna sådant det verkligen förflutit, ty huruledes det förflutna såg ut, vet ingen fullt exakt. De objektiva forskarna, som de kallas, taga dokumenten och referera; men de undankomna dokumenten (papper och pergament äro förgängliga), de undanskaffade dokumenten, som kanske skulle ge saken en annan belysning, de kunna naturligtvis icke refereras. Till de mest pålitliga dokumenten räknade man i alla tider, och eget nog icke minst i våra dagar, egenhändiga brev. Han har så själv skrivit, säger man och därmed är saken bevisad, men endast i det fallet att brevet fäller, enligt domarens förutfattade mening; friar det, så lägges det undan eller anses lögnaktigt. Nu finnes i de mänskliga själarnas samliv en tvungen tendens till anpassning, utan vilken samliv vore omöjligt. När man talar vid den personen jämkar man något litet till hans förmån, när man talar vid en annan gör man ett medgivande till hans, och gjorde man icke det, utan sade hela meningen, så skulle samtalet sluta med att man spottade varann i ansiktet och

gick för att aldrig mer träffas. Dessa nödtvungna jämkningar hava givit människorna ryckte för att vara falska, och man behöver endast bevittna en brytning mellan vänner, framkallad genom en tredjes skvaller, för att få höra huru skiftande omdömen samma person kan ha om samma sak. Vid brevskrivning, där man måste vara försiktigare, är denna anpassningstendens ännu större. Vad man kan säga åt en, säger man icke åt en annan, och till en tredje måste man sänka sig för att bli förstådd, till en fjärde måste man sträcka sig på tå för att visa att man hinner upp, och för en femte måste man ligga på knä för att tigga om en nåd. En nyare psykolog har till och med upptäckt att den brevskrivandes stil (handstil) omedvetet anpassar sig efter dens man tillskriver isynnerhet om korrespondensen är flitig.

Brev äro sålunda medelmåttiga historiska dokument. Andra dokument med större auktoritet äro lagar och kungörelser. Men lagar hava det fel att de antingen först frampressas av hävd, eller att de överleva sig och ha förlorat tillämpningen, när en ny inträder. Lagen anger därför icke exakt folkandens nivå för epoken utan är ofta över, ofta under. Regeringshandlingar eller registraturen anses såsom de mest pålitliga av alla dokument, men de uttrycka antingen endast den regerande personens vilja, eller röra de statens yttre förhållanden till främmande makter, eller territoriets historia, beröra sällan det inre och djupare i nationens liv och äro icke källor till annat än statshistorien. Objektiv historieskrivning kan därför icke finnas, helst något objektivt subjekt icke finnes, genom vars uppfattning de yttre händelserna kunna passera utan att bli färgade av individens

och epokens påtryckta åskådningssätt. Historien blir därför endast den tidsperiods historia, under vilken historien skrevs. Men nu tilldelar man epitetet objektiv åt de historici, som skrivit efter epokens genomsnittsuppfattning och därför icke avvikit från normalen, som flertalsmeningen äger från en föregående period.

Vid slutet av sjuttiotalet hade en ny Svensk historia börjat utgivas och är bekant under namnet Linnströms Historia. Att den fick bära och ännu bär förläggarens namn är rätt eget. Att initiativet utgick från en förläggare var varken ovanligt eller förringande och hade icke något inflytande på arbetets beskaffenhet, om ej till dess förmån, då på dess illustrationsavdelning offrades mycket arbete och kostnader, dem författarna aldrig kunnat bära.

Det är då som ett annat företag i samma riktning kommer till stånd, också på en förläggares initiativ. Författaren till Gamla Stockholm, som dokumenterat sig såsom kulturhistorisk forskare, tillspörjes om han ville efter mönstret av Scherrs Germania skriva en Populär Svensk Kulturhistoria. Idén tilltalade författaren, men han förbehöll sig full frihet att avvika från Scherrs divansbok, byggd på tysk patriotism efter 1870 års krig. Friheten beviljades och företaget grundades. Nu är att märka det författaren hade gjort alla förberedande studier själv i bibliotekets samlingar, även sökt igenom arkiv och därunder upptagit vad andra lämnat, icke därför att det var värdelöst utan därför att de icke från deras ståndpunkt hade användning för det. Han var sålunda mer än vuxen företaget, då han endast gav sig ut för att ge en populär bok, till vilken uppgift man vanligen icke sträckte pretentionerna längre än

till ett flyktigt begagnande av andras samlade material.

Ett par månader använde han nu att söka överskåda materialet och i sitt rum samla alla de källskrifter som behövdes. Därpå skulle det ordnas efter en princip, ställas in i tidsenlig belysning, sättas i ett enda sammanhang såsom länkar i en utvecklingskedja. Svårigheterna att finna ett förnuftigt sammanhang tränga sig nu på, och tvivlet om där verkligen fanns ett förnuftigt sammanhang stiger upp, upplösande, förvirrande. Fanns det, och finns det i historien ett sådant, fastän han icke kunde se det? frågade han sig. Kanske det endast här var ett »efter vartannat» och icke ett »i följd av». Var icke historien ett nyckfullt sammelsurium, en cirkelgång? Hade icke kulturer uppstått och förgått, samhällsformer uppträtt och försvunnit, religioner växlat, och människorna ändå förblivit lika okloka och olyckliga? Säkerligen hade de, som förr trott sig se ett sammanhang, endast förnummit sin tankeapparats ordnande begär att ställa saker i kausalsammanhang, och där fenomenen icke ville passa in, utelämnades de. Världen regerades nog av slumpar, om också av nödvändiga slumpar, vilka ej skulle inträffat, om de icke varit betingade av nödvändigheten.

Så tänkte han övergiva hela arbetet, men i sista stunden beslöt han lägga åsido den »telluriska synpunkten» och anlägga en mindre sådan. Hittills hade man sett historien såsom frambragt av mer eller mindre starka personliga viljor ställda upp och understödda av intressen, man hade sett försynen regera ödena genom gudavalda människor, och man hade fått historien skriven av de gudavalda privilegierade.

Nu skulle en man från de nedre klasserna hålla räfsten, nu ville en oprivilegierad skriva historien sådan den tett sig nerifrån och man skulle se huru underbelysningen verkade på de monumentvordna historiska personligheterna. Att detta nu en gång skedde, var icke alls illa, och överdrifter måste botas med överdrifter, men sanningen kom han kanske knappt närmare än de andra. Huvudfelet i hans metod blev med nödvändighet den, att han överskattade de härskande lagarna, och underskattade personligheten. Men när nu föregångarna ensidigt framhållit personligheten såsom verkande orsak på världshändelserna, råkade han underskatta den. Vidare måste han vara vacklande, då han ej kunde fasthålla synpunkten, emedan han hade flera sådana att välja på, och under arbetsfebern tittade en och annan gengångare från kristendom, romantik och barnauppfostran fram. Mest nedtyngde honom hans rikedom på material, och hans huvud, som var varmt ännu av biblioteks- och upptäcktsvärmen kunde ej nog skilja på vad som var av vikt för sig och av vikt som fynd. Härigenom belamrades arbetet av oviktiga detaljer och småsaker tillmättes en ibland alldeles för stor betydelse.

Yttre omständigheter inverkade även ogynnsamt på arbetet, såsom det hätska mottagandet och förläggarnas därav förorsakade skrämsel, då deras ekonomiska existens hängde på utgången av ett företag, i vilket mycket stora summor voro engagerade. Mottagandet var egentligen oväntat, ty han hade gått helt lugnt till företaget, och med omedveten naivitet skrivit ner de värsta anfallen på det bestående. Detta hans lugn hade han förvärvat under de senare årens

umgänge med det härskande partiet, med vilka han samtalsvis kalfatrat allt gammalt aktningsvärt. Sådana tvivlare fann han ända högt upp, och han tyckte sig bara uttala de bildades mening, när han slog ut sitt första häfte. Intressena voro ännu icke hotade och partierna ej bildade, så att man levde gott tillsammans och vågade säga vad man tänkte. Sålunda hade han ju hembjudit Röda Rummet som följetong till Posttidningen, och fått igen den av redaktören utan ondska, endast med förklaringen att den icke passade för tidningen. Vilken oerhörd omedvetenhet låg icke i detta! Vidare hade anmälan med det famösa angreppet på Geijer blivit företett för en äldre tjänsteman vid en av de lärdaste institutionerna. Denne hade endast funnit anfallet något för mycket larmoyant, hade en anmärkning på stiliseringen, men eljest ingenting att stryka.

När boken kom ut, mottogs den väl av själva Allehanda, berömdes till och med såsom av behovet påkallad o. s. v. Man hade icke där heller sett vari faran låg.

Anfallen, som följde, voro oväntade, ty huru kunde man bli så vred på en oskyldig bok, vilken endast gav sig ut för att vara en sedehistoria och ovetenskaplig till. Han hade ju varken kallat den Svenska Folkets Historia, eller Svensk Kulturhistoria, och dessutom angåvo de lätt och fritt behandlade illustrationerna att här var frågan om ett populärt arbete. Det var sålunda icke hederligt att anlägga strängare måttstockar och att döma arbetet från en vetenskaplig synpunkt. Men även när man kom från den sidan, råkade fienden hugga i sten, ty de voro okunniga, komplett ovetande i kulturhistorien, som

de aldrig studerat, och de måste sålunda tillämpa sitt föråldrade lilla vetande i den politiska historien på hans kulturhistoria. Uppriktigt sagt fanns det ej mer än tre personer i hela riket som kunde bedöma arbetet, men de tego.

När han nu satt ensam i stormen bedövad av så mycket buller, förvånades han först över att ingen trädde upp till hans försvar; så barnslig var han verkligen, att han trodde människorna skulle vilja blottställa sig för en åsikt. Men häpen blev han då han fick bland förföljarna se sådana som i dagligt tal uttalat ungefär samma meningar som han. Så naiv hade han blivit av allt prat han efter Röda Rummet fått höra om huru snälla och hederliga människorna voro, huru orättvist och hatfullt han skildrat dem. — Du skall skriva med kärlek om oss, när vi piska dig, du ska vända ryggen till, när vi komma med käppen; ungefär så hade man framställt sina blygsamma anspråk på hans penna. Nu fick han se huru de kärleksfulla narrat honom, och han rustade sig till revanche för att visa till vilket vidrigt hyckleri samlevnaden tvingade människan, sedan nävrätten upphört.

Att stå ensam om en mening utan parti eller opinion bakom sig medför sensationer, som kommer en att tvivla på individualkaraktärens tillvaro. Han kände sig som om hans person var utplånad, hans jag annulerat, som om han var död. Endast som länk i en kedja kunde han förnimma sitt jag, utom den fanns han ej. Är det underligt då att opinionens makt är så stark, huru dum än opinionen kan vara. Den går fram som en stormvind, och de starkaste böja sig undan först, men följa sedan, viljelöst. Därför

är andarnas kamp om att få göra opinionen eller suggestionen kanske mera hemsk än kropparnas om motsvarande fördelar. Det finnes mycken likhet mellan denna strid och kampen om honan: det gäller vem som skall få nedlägga fröet till ett kommande; det ingår även ett moment av kampen om makten, ty den som har väckt en opinion har ett parti och alltså makt. Han var slagen ohjälpligt. Då kommer som en signal om undsättning nyheten om att hans famösa ungdomspjäs Mäster Olov hade gjort ett starkt intryck på första representationen, och att man hade jublat åt vissa ställen, som kunde ha avseende på hans nyss tillbakaslagna angrepp. Han var själv sjuk vid tillfället och kunde ej närvara, men succèsn ansågs så avgjord att lyckönskningar och frontförändringar strax läto märka sig. Hade han nu lyckats väcka denna opinion eller fanns den förut? Den fanns där hos de unga, som han ej kände; och att de tegat under den föregående stormen berodde därpå att de ej ännu hade någon talan. Han vaknar åter till liv och känner sig vara någon; själen tar igen sin spänstighet, sväller ut och förnimmer sig med välbehag.

Samtidigt kommer inom hans trånga umgängeskrets några unga män, som sedan blivit mer eller mindre bekanta under namn av Unga Sverige. För honom representerade de den blivande opinionen, som en gång skulle bli majoritetens, och bakom dem anade han ett annat släkte än det ur vilket han stigit fram. Men de hade meningar som voro honom delvis främmande. I vissa avseenden fann han dem tillbaka, i andra så långt åt sidan (han trodde ej det var framåt riktigt), att de ej förstodo varann.

Sålunda hade de kvar nationalhelgon såsom Bellman, och hans anfall på Geijer voro de ej med om. Ibsen, den konservative, som skrivit De unges Forbund, besvuro de hel och hållen, okritiskt, och för de ryska nihilisterna svärmade de. Det är nu också från dem han får höra om det blivande samhället, eller socialiststaten. Denna senare tilltalade honom ej, emedan han fann den gå rätt emot lagen om differentieringen, som ju just var utvecklingens grundval. När de då svarade att differentieringen just genom socialismen skulle komma till sin rätt, ajournerades frågan såsom liggande för långt i framtiden. De voro alla ateister. Hur man kan leva utan Gud, och hur kan man tro på lagar och utan lagstiftare, var Johans invändning. Och hur kan man stå ut att leva ett så uselt liv utan hopp om ett bättre kommande? Hur kan man tro på utveckling och ändock anse personlighetens vara tvärt slut med kroppens död? — Därpå svarade de, att livet självt var sitt ändamål och personligheten fanns ej annat än som led i släktet, och odödligheten endast existerade i fortvaro i släktet. — Detta var Johan såsom romantiker och individualist ett hårt tal, ty hans eget liv hade tyckts honom så otillräckligt och hans barn voro ännu så små att han ej kunnat märka sin själs fortvaro i deras. De voro därtill anhängare av den fria kärleken, så att de ansågo en gift man ej ha rättighet vara svartsjuk på sin hustru eller ens fordra trohet av henne. De förbisågo nämligen att hustrun kontraktsenligt förbundit sig vara mannen trogen, då han åtog sig de barn hon födde, men det var så liberalt att predika den underkuvade kvinnan den tiden, att de rysligaste logiska

bockar fingo passera. Troligen ha de som nu äro gifta av de unga männen blivit mera konservativa i den frågan.

Vad Johan saknade hos dem var känslighet för mänskligt lidande, eller frånvaro över huvud av sentimentalitet. Det var idel lagar, som styrde världen, och förnuftets tidevarv var nu kommet. Känslorna voro rudiment från djur och barn, och skulle läggas igen såsom hinderliga för det rena tänkandet. De älskade icke musik och dans, kunde icke leka med ord och tankar eller som det kallas skämta. Däremot uppskattade de njutningarna mat och dryck, och nekade icke köttet sitt. Johan var nog med om det också, men han kände att de voro en annan tids barn än han. Därför sade han ofta profetiskt: om fem år är min tid ute och min roll blir att malas mellan den gamla och den nya tiden. Jag är övergångsmänskan och som sådan får jag aldrig opinion! —

När han tänkte över sina umgängesvänner, i vilka han såg framtidens män, undrade han ofta om de verkligen voro så långt framom. Voro de icke också ättlingar i rätt nedstigande led av den reaktions- och idealistepok som fött honom? Hade de på tio års mellanrum kunnat frigöra sig från tidevarvets själssjukdomar? Kunde den nya mänskan skapas så hastigt, och voro de icke underkastade samma lag som han att i ungdomen ha insupit alla de olikartade luftströmmar som blåsa hit och dit? Hade icke många av dessa fläktar kommit stötvis från äldre åskådningar, hade icke dunster ur gamla gruvor också anstuckit dem? Mode-teorier, försöks-åsikter, konjunktursmeningar susade ju omkring öronen, och ungt sinne, hett blod, oreglerat könsliv kunde nog

töckna om skarpare förstånd än deras. Sålunda observerade han hos dem även ett litet drag, som antydde antingen sjuklighet i känslan eller fångenskap under en modeliberalism. De voro överdrivet ömtåliga om djur, under det de voro mindre känsliga för mänskors lidanden. Johan plågade aldrig djur, men ägnade dem icke heller några särskilda omsorger. De funno jakt vara brottslig. Denna ömhet, som betydligt framträtt i våra dagar, har uttytts olika. Några ha däri sett ett sjukdomsfenomen och en berömd fransk dårhusläkare upptager det såsom ett tecken på degeneration, nevropatie. Andra ha tolkat det såsom en känsla av släktskap till de lägre organismerna väckt av den transformistiska världsåskådningen. Därmed må nu vara huru det vill, men djurvänner ha oftast iakttagits såsom elaka människor, och starka egoister, och när en människa flyr andra medmänniskor för att ingå ett lömskt förbund med en för detta varg, så är hon bestämt icke snäll.

Emellertid, i en punkt var man enig: samlat anfall på den gamla samhällsformen. Den kommande kände man ej, och den talade man ej om. Så långt gick det bra, isynnerhet som man proklamerade sig som forskande och oupphörligt varnade för att binda sig vid ett program, då man ju förut visste att dagens sanning blir morgondagens lögn. Johan lutade dock mest åt de ryska nihilisternas rivningsmetod och ville att man bara skulle riva och sedan låta naturen verka.

Efter framgången med pjäsen räcktes åter försonande händer, böjdes åter ryggar och man vinkade honom uppifrån till ärans och guldets tempel om han blott ville kläda sig i oskuldens vita dräkt. Ett ögonblick, när han såg alla dessa arvfiender böja sig för den makt han med opinionen hade till sitt förfogande, lät han åter narra sig, och trodde att de voro så ädla i sina hjärtan, dessa som kommo för att hylla eller värva, att han på allvar trodde att de hade kärleken i hjärtat. Framgången gjorde honom vek och diktarminnen från hans nyss uppgrävda ungdom trängde fram. Han rensar sitt skrivbord från böckerna och skriver på fjorton dagar ett sagospel, vars filosofi är den: att livet är gott och livet är ont, människorna mera oförståndiga än felaktiga, och kärleken det högsta. Men stycket lades undan för att långt senare spelas och kom sedan lägligt nog fram två år senare, som en anakronism och en konjunktur på samma gång.

4.

Hämnden.

(1882.)

Varför begagnade han nu icke sin framgång och lät det förflutna vara glömt? Varför gjorde han icke nu sin kompromiss och inträdde åter i samhället, som så ädelt räckte honom handen? För några år sedan, då han ännu icke kände människosjälens mekanik, skulle han med handen på hjärtat ha svarat: därför att han icke ville svika de förtrycktas sak, icke vara sin fana otrogen, och mera dylikt. Nu kan han säga det sannare, om ock icke så vackert: han gjorde det därför att hans passion att upptäcka villfarelser var starkare än hans förstånd; därför att hans ras-hat låg i blod och nerver; därför att hämnden för sina och sin klass' oförrätter gjorde honom större njutning för stunden än en medling, som skulle snart göra honom till en föraktad herretjänare; därför att hans hjärna en gång var monomant inställd i forskningen efter samhällets fel; enklast: därför att han icke kunde annat. Hans bana var med nödvändighet utstakad i blodsarv, temperament, samhällsställning: kort och gott: det var ingen dygd, det var en naturnödvändighet.

Skulle han nu hoppas få »de andra» att med handen på hjärtat avge samma bekännelse, alla dessa som tro sig arbeta för andras väl, då vore det rent spel, men det får han ej de andra till, icke därför att de ej kunna vara lika sanningsälskande, utan därför att de ej upptäckt sitt självbedrägeri, och det rå de inte för. Här svarar man: efter sig själv dömer man andra! — Javäl, han var strängast mot sig själv, gjorde rönet på sig, men så prövade han det på hundra andra han kände och han fann att de måste innerst vara lika danade; och så läste han uppriktiga och skarpsinniga forskares rön på själens natur och han fann utslaget bli detsamma.

Han skulle angripa samhället, men efter tidens sed gick det ej an att göra det larmoyant eller filosofiskt, ty då kunde han falla såsom han föll på Svenska Folket, då han givit sig ut på öppna fältet, där en nyare och upplystare tids krigskonst aldrig förlägger en drabbning. Han valde därför satiren, den personliga, som i alla tider varit en erkänd och tacksam diktart och som icke minst varit använd av de bildade klasserna för att håna eller avsnäsa packet. Såsom förebild valde han Grenville Murray's Les Hommes du Seconde Empire.

Utkommen på landet sätter han sig till verket. Frisk av havsluft, bad och idrotter; modig av senaste framgången, övermodig av vännernas meningsstöd var det en lätt sak att komma åt saker, institutioner och personer, men att märka: offentliga personer, vilkas offentliga verksamhet tillhöra offentligheten. Men nu skulle han visa deras enskilda verksamhet, deras enskilda liv i kontrast med deras offentliga, och så gick han in på det. Detta var nödvändigt, men

icke klokt. Orättare än andras kalfatrande av hans enskilda liv var det ej, men lika orätt ändå. Sedan han förut på annat ställe erkänt detta, kan han också till sin berömmelse säga att han var mycket skonsammare än de, och att det personliga för honom var bisak. Boken Det Nya Riket innehåller så många tidsbilder, så många överblickar över samtidens inre liv, och så många upptäckter på samhällets område att den icke behövde hemfalla under den rubrik som åsattes den i Sverige; och att den icke levde och spelade sin roll på personligheter syntes därav att den i Finland, där man ej kände de åsyftade individerna, av den mest bildade kritiken räknades in bland »Sveriges bästa satiriska litteratur».

Dagen innan boken kom ut, satt författaren i en segelbåt med sina vänner ute på Värtan. De hade tryckarken med sig och läste. — Men att du vågar trycka detta? utbrast en, som eljes icke var räddhågad. Det här får du igen! — Naturligtvis, svarade författaren, lämnar jag härmed var och en frihet att dikta alla brott och laster på mig, men jag har också annullerat verkan av deras dikter. — Är du säker på det? — Han funderade ett ögonblick och svarade sedan: Säker? Nej, det är sant, det kan jag icke vara! Men jag ville icke ha det ogjort ändå! —

I den stunden tänkte han på sin hustru och sina barn, och han såg »ängeln med kalken», men han såg också revolvermannen, och »skurken», och alla andra forna vänner, som lyckan kommit honom att skjuta förbi, och som nu skulle räcka upp händerna för att ta emot honom, när han röcks ner till dem.

Skottet gick av och med bekant verkan och

förutsedd påföljd. Men det vägde länge, innan man var klar med om det var en succès eller ej. Det skrattades, och det var en favör för författaren. Men så kröpo alla heliga fram, och tvådde sina händer, till och med yrkesgycklarna, som i åratal ritat av personer både fram och bak för ett lumpet löjes skull, som förföljt små värnlösa enskilda för en misstänkt kvickhets skull, korsade sig och togo munkkåpan. Det var ömkligt!

Slutord: Satir är lika berättigad varifrån den kommer, och när författaren till Nya Riket gjorde sin, så frånhände han icke andra rätt att göra sin. Han har därför lyftat sin hatt, för de andras försök i genren och han gör det ännu en gång!

*

Efter att ha tagit itu med verklighet och samtid, överfölls han av en obegriplig längtan att glömma densamma och dränka sig i en diktad och förgången värld, och på samma gång säga farväl till romantiken. I pjäsen Herr Bengts Hustru hånar han med lätt hand kvinnans grillerfyllda föreställningar om äktenskapet såsom den absoluta sällheten och söker sätta ner de oskäliga fordringar på den äkta mannen, som Ibsen uppställt i Dockhemmet. Mot bättre vetande blir han nu av romantiska recensenter hånad såsom romantikus, vilket han ju ej gav sig ut för, då han belog romantiken, och om han varit det, hade ju det bort räknas honom till förtjänst. Stycket föll — för hämnden. Hämnd mot hämnd, det var riktigt, men i stället för att slå igen skulle man ju enligt ideala teorier vänt andra örat till,

men det gjorde man inte och därför blev författaren fullt förvissad om att det bara var skämt, det där med kärleksmetoder och efterkrav på kristliga örfilar.

Men hämnden (den objektiva) antog andra råare former, och var inte alls ädel. För att komma rakt ifrån hela verkligheten, som nu var trist efter nederlaget på scenen och efter avståendet av allt socialt anseende, flyttade han slagfältet tillbaka till förflutna tider, även för att visa det han ej bara ville åt personer. I Svenska Öden behandlar han alla samhällsfrågor som han snuddat vid i satirerna, men naturligtvis utan åsyftad verkan. Man tog de granna papperna, men fluggiftet tog man ej. Det blev poesi. Detta var nu följden av försöket att skriva vackert och ädelt. De skälmarna hade sålunda narrat honom in i säcken en gång till och nu tänkte de knyta igen och hamra honom till tystnad. Han såg snart att han hade låtit överlista sig, och han längtade åter till batalj. Luften hemma började bli tryckande, och oaktat han trodde sig vara för gammal att planteras om, röck han upp bopålarna, som sutto djupt, och så reste han utrikes.

Men dessförinnan hade han tagit de falska änglarna grundligt vid öronen, och för att denna gång hålla sig över pamflettisternas nivå valde han versformen, och skrev sina Dikter. Medan korrekturet ännu lästes, var han över gränsen.

5.

Paris.

(1882.)

Vuxna människors försök att byta om miljö genom resor äro icke lyckade. Även om man icke lämnat något kärt efter sig, icke äger en sten i ett fäderneärvt hus, icke en koka på en åker, även om man är glad att ha kommit ut ur en omgivning som var olidlig och om man som den vise för allt sitt med sig, så att man icke har den ringaste anledning längta hem, så har kroppen sin hemsjuka för sig. De finaste rötterna skadas vid omplanteringen, en annan jord ger en främmande näring, nya föremål ge nya tankar, som kastas in i de gamla, och det blir slitningar, varunder själ och kropp lida.

Han hade ställt färden till Paris. Den gamla attraktionskraften, som drager allt till denna jordens medelpunkt, hade även verkat på honom vid valet av plats. Det var likgiltigt vart han for, ty hans ändamål med resan var endast att ändra plats. I Paris hade han vänner av äldre datum, med gemensamma minnen från gladare tider, med vilka han kunde uppfriska sig. I det trista tysta Passy tillbragte han hösten, vilken föreföll honom såsom ett par månaders ihållande tandvärk. Han bodde bakom

Trocadero och hade till promenadplats de öde arkaderna i det tomma palatset. Därifrån hade han utsikt över den stora staden som skrämde honom och tryckte ner honom. Inte en äregirig tanke överföll honom att han skulle kunna inträda som hjul i denna stora elektromotor, som med tusen zinktrådar satte alla världens maskiner i rörelse. Han visste väl vilken hans plats var och han kände väl huru hans landsmän artisterna som fått introduktion här endast fått det såsom utländingar och med villkor att de lämnade allt nationellt och originellt hemma och här visade sig såsom trogna lärjungar av den rådande riktningen. Han hade nyss sett Björnsons Fiskerjente, som hemma var ett mästerverk, här gå spårlöst förbi; han hade sett Christina Nilssons korta och lysande bana sluta med vägrat reengagement och slutligen med opopularitet och grovheter från tidningarna. Spåren skrämde från varje lusta att inkrypa i lejonets håla. Men när han gick ner i staden att beskåda konsternas och industriens härligheter, började hans aktning och fruktan att lägga sig, och i dess ställe smög sig en den gamla ringaktningen av hela kulturhärligheten på honom. På Théâtre Français såg han dagens stora succès: Sällskap där man har tråkigt, och han baxnades över att en odramatisk bagatell med utslitna scener, luggsliten intrig, urgamla teaterknep kunde få spelas på världens första scen. Han såg Triennal-utställningen av konstverk i industripalatset. Detta var gräddan av tre årssalongers grädda, och han fann där icke ett konstverk av betydelse. Bara armar, ben, bröst, klädningar, träd, båtar, döda ting, och det värsta var att de icke voro väl målade en stor del. Vad

var då kvar av konsten, när både innehåll och form saknades. Han såg Manetutställningen, och vågade förklara att han ansåg denne man ha fel på ögonen eller vara rubbad. Men Manet hade redan genom vännen Zolas framgångar kunnat så frö i ett flertals hjärnor, och hans omdöme tillbakakastades, tills slutligen Zola själv i L'Oeuvre avger fullständig bekännelse att Manet var tokig. Han läste tidningarna och fann knappast en redogörelse för vad som hände ute i världen, bara skvaller om småsaker och vördnad för mycket förlegat som han länge sen förlorat aktningen för. Det är nu han kommer på den idén, att storstaden icke är kroppens hjärta, som driver pulsarna, utan den är en böld, som skämmer blodet och förgiftar kroppen.

Han skulle bli skald till julen och sålunda klättra upp igen, sedan hans vänner litteratörerna ryckt ner honom, icke ner till sig utan som vanligt under sig. Naturligtvis hade han skalderna ovanför som trampade honom på fingrarna och litteratörerna nedanför som drogo i rockskörten. Det var lätt arbete att få ner honom, och förmågor, som aldrig sett en verslära, upptäckte genast att han icke kände verslagarna, oaktat han hade klassisk bildning och väl skrivit tjugo tusen vers i sina dar, och vad värre var, hade fått Svenska akademiens hedersomnämnande för ett dramatiskt versstycke. Han fick alltså icke bli skald till den julen. Nu skulle han, som föraktade hela leken, icke ha strävat efter en så tvetydig ära som att kunna skriva vers, men så länge »de andra» aktade den sporten så högt, så måste han visa dem att han kunde det också, om han ville. Och så lade han upp fortsättningen på Sömngångarnätter.

*

Medan han så sitter i sina dikteriska angrepp på kulturen, kommer Max Nordaus Konventionella Nutidslögner ut. När han läst den, kände han först en riktigt glad stund. Han stod icke ensam, och han var icke längre en Sonderling, som jagades av originalitetswuth, han var icke en avundsjuk, som häcklade allt och alla; han var icke en okynnig pojke, som led av motsägelseanda. Allt vad han i Röda Rummet och Nya Riket tagit ut med huvudräkning och genvägar, det hade Nordau givit ekvationerna till. Undersökningarna hade nästan givit samma resultat: degenerationens förväxling med kultur; industrialismens överbefruktning var icke framsteg i sund utan sjuk riktning; kvinnans emancipation endast efterslängar av idealismen; storstadens frätande inflytande på landet och behovet av en sakta återgång till förenkling. Där stod det skrivet och tryckt alltsammans. Skämtsamt skrev han till en vän efter läsningen: Herre nu låter du din tjänare fara i frid... Gudskelov att jag icke var dåren utan de andra!

*

Samtidigt kommer han att göra Björnsons bekantskap, vilken icke blev utan betydelse i hans utveckling om också övergående. Han hade aldrig sett Björnson. När denne var i Stockholm och Uppsala, hade Johan varit rädd för honom, och undvikit honom. Han hörde buller som om ett åskväder gått över land och rike och han kände det som om en trollkarl dragit fram med makt att förhäxa. Han hörde folk komma krossade från föreläsningarna såsom om de åsett en avlelseakt eller en dödskamp.

Johan kände att här var ett starkt jag, starkare än hans och som kanske skulle komma och lägga livsfrö i hans själ. Han slog ifrån sig detta såsom om han anade en besegrare i kampen och han gömde sig. Av samma anledning hade han ej vågat se eller läsa Redaktören eller Handelshuset.

När Johan nu kom till Paris, fick han direkta hälsningar från Björnson att han skulle besöka honom, såsom en meningsvän. Johan blev rädd och undvek. På samma sätt hade han strax efter Röda Rummet avslagit en inbjudning i Stockholm, där han skulle träffa de bästa representanterna av Det Unga Danmark. Han var rädd för att få vänner och dras in i parti- och programstrid.

Men nu en dag i Neuilly finner han själva Björnson i sitt hem väntande. Han hade sett två porträtt av Björnson, ett från hans yngre, Synnövedar, ett från hans senare. Det förra hade visat en hög rak man med mörkt helskägg och ett mjältsjukt norskt drag omkring munnen. Det senare utgjordes av ett kolossalt huvud med lejonman, ett par skjutfärdiga blickar under stora glasögon och ögonbryn stora som en ynglings mustascher. Munnen hade ett fast starkt drag, och det angav en ovanlig mannakraft. På sin soffa såg han nu i eftermiddagsskymningen en visserligen starkt byggd man men med ett icke alltför ovanligt yttre; snarare en medelklasstyp, och intet av det där fina han tänkt sig hos snillet och skalden. Han talade med en vänlig, sänkt röst, något mjäkig såsom om han talade vid en sjuk, och Johan var ytterligt nerv- och magsjuk för tillfället. Sedan man granskat varandra, öppnade man sina hjärtan och man fann att man

var släkt i tankarna, och att liknande öden räckte hand. Björnson hade genom att rusa på gjort sig oanvändbar av det liberala partiet i Norge; genom Kongen hade hans popularitet reducerats och därmed hans makt, ty pjäsen stämplades som skandal och majestätsförbrytelse; och nu sist hade hans Handske fallit i Hamburg. Johan kände sig därför i nivå med den nerstörtade guden, och hans fruktan lade sig genast, helst han efter några samtal märkte sig vara kunnigare och försedd med ett mera skärande förstånd. Men när sympatien, blandad med det tragiska medlidande, som en störtad storhet inger, intog Johan, lade han ner all kritik, upphörde göra motstånd och hängav sig. Han kände en ovanlig trygghet vid den väldige mannens sida och han kunde icke undertrycka en känsla av sonlig kärlek. Detta gav av sig själv den äldre vännen en roll av faderlig vän, som Johan gärna böjde sig under, då den yttrade sig i välvilja och stundom öm omtanke. Men därmed satte sig Johan under, och Björnson, naiv delvis som en människa den där aldrig reflekterat noga över sitt jag, fann sig väl i den roll honom tilldelats, och han blir nu biktfadern och snart nog samvetet. Sålunda inpräglar han under form av vänliga föreställningar, att Johan skall skriva med kärlek och icke vidröra personligheter, i samma andedrag han blossar ut sitt stora hat till Kongen och själv berättar vilka personerna i Over Ævne voro och vad de hette. Men han var så älskvärd i denna barnslighet att Johan ej ville göra honom ledsen med någon moträkning, och Johan hade det laget att han kunde låta trampa ner sig av den han skänkt sin tillgivenhet. Vänskap skall ytterst, påstås det, vara grundad på

intresse. Möjligt, men ofta kan vänskapens intresse endast bestå i att man har ett behov av att vara omtyckt eller att få tycka om; ofta kan den knytas av ett gemensamt intresse, som två bättre befordra än en ensam, och då är förhållandet rent, då den ena ger lika mycket som den andra tar.

Johan kände det förfärliga hat, som vilade över honom där hemma, och längtade efter det skydd, som vänskap skänker. Han grundade därför icke över sitt förhållande till Björnson och reflekterade ej över hans person. Han erbjöd sina tjänster för att återställa hans popularitet och han tog sig tid och möda för att i sin ringa mån stå bi i den skarpa kamp, som förestod Norge.

Björnson var såsom skald och människa ett komplex av personligheter. Där fanns prästen (fadersarvet) som förkunnade för församlingen utan appell; där fanns bonden med ett litet drag av listighet; där var teaterdirektören som sökte effekten; folktribunen som ville väcka, skaka och dra med sig. Men bakom allt fanns ett gott barn. Johan mindes sedan att när Björnson log, han visade två rader slitna korta ofarliga tänder, som påminde om mjölktänderna hos ett barn. Han mindes huru Björnson i en liten middagskrets tog fram teateråskan och de stora orden i orätt tid, hur han hade svårt att förstå ett skämt och alltid åhörde det misstänksamt först, men sedan skrattade utan återhåll.

Han fann hos honom stundom norrmannen gentemot svensken; den erövrade provinsen mot fiendelandet. Han såg ibland skymta den starkare men mindre civiliserade rasen, som med både avund och förakt ser upp till och ner på en ras på ned-

gående. Men han blev full av vemod, då han såg landsflyktingen från det friska fjäll-landet sitta ryckt från hem och härd i en våning på en Paris-aveny. Och ofta när de gingo på boulevarden, bland all denna falska lyx, grep det i honom att se fjällens son, den av ett helt folk en gång dyrkade, gå där okänd, opåaktad, stum. Det var honom lika disharmoniskt som att se sioux-indianernas väldiga gestalter begapas av parisiskor i Jardin d'Acclimatation, ett skådespel han dagligen bestod sig.

Men Björnsons ställning i norska saken var halv. Han ville öva politik, men ville ej studera frågan, och han begagnade sin diktkonst för att skaffa sig makt. Men politik går ej med maktspråk, och den urmodiga profet-tonen och de stora slagorden från skandinavismens och studentmötenas tider voro blivna arkaistiska. Dessutom var Björnson för god och för godtrogen att kunna sköta intriger och vara tystlåten, såsom så väl behövdes, och hans redliga natur tålde illa de knep, som nöden tvingar partimannen tillgripa. Aldrig visar sig ärlighet och god tro mindre tillfyllestgörande än när en grupp människor skola befordra ett stort flertalsintresse. Utan betänkande tar den redbaraste till lögn och svek, och han känner alla medel tillåtna för det »allmänna bästa», som ej var annat än gruppens. Varför har man så litet tro till en rätt saks seger? Kanske därför att man innerst tror att ärlighet icke varar längst och att ingenting segrar utan svek. Allt detta var Björnson motbjudande och han soulagerade sig med att så fort som möjligt tala om när han narrats till en liten synd, som fienderna lätt skulle ha givit sig själva absolution för.

Emellertid upptäckte Johan en vacker dag att han var ofri. Den äldre mannen med det stora namnets tyngd, sin ställnings anseende och försedd med de ungas mandat lade sin hand över honom vänligt men därför desto hårdare. Johan började även upptäcka differenser mellan dem, som ej kunde avhjälpas med kompromiss, och han förutsåg att när den politiska kampen, som nu höll så mycket olikartat tillsammans, var över, skulle brytning ske. Hos Björnson satt kristendomen djupt kvar och den slog upp ibland i recidiv, gick igen under många namn och former: såsom hans fordran på sedlig renhet, hans ofta brukade bibeluttryck om retfærdighedsfølelse, aandskrav, pligtfølelse gentemod samfundslaaget, hiærtetaget, och kierlighedsmetoden m. m. Det var ord utan gärning, och smakade Johan präst just därför. Såsom Björnsons komplement stod Jonas Lie. Han var evangelium på den förres lag. Med ett livligt fosforescerande ingenium, ett milt försonligt sinnelag verkade han mera förförande än övertygande och hade därigenom kanske större inflytande än Björnson. Lie var en magnetisör, och när han och Johan kommo ihop gällde det vem som skulle hypnotisera den andra och under sömnen ge suggestionen. Det var stål och flinta som råkats och vad det gnistrade och sprakade! Men dessa själens debaucher slita ut. Man gick ifrån varann flämtande och visste icke vad som var mitt eller ditt av dessa fantasibarn man avlat ihop, av dessa tankar med två fäder. Det var slöseri, utsvävning, och mången förmåga har pratat bort sina fonder.

Vänskapen, som är livets ljuvaste krydda, måste den offentliga mannen försaka, ty den slappar hans

tankes fria verksamhet, och hans viljas tvungna väg blir krokig.

Johan längtade ut i ensamheten för att utreda sitt av starka andar hopknycklade jag. Tilltagande sjuklighet kom till, och en dunkel längtan från lyxstaden ut i en stor härlig natur gjorde att han i sista stunden, även manad av läkaren, drog ner till Schweiz.

Hans sagospel, som kommit till uppförande, hade rönt framgång, därför att det varit kärleksfullt mot ett parti, ehuru det eljest varit elakt mot ett annat. Han hade nu vunnit opinion ännu en gång och därtill vänner. Livet log än en gång mot honom, och han kände sig ädelmodigt stämd såsom endast segraren kan det, när fienden ligger väl nertrampad vid hans fötter. Och med den starkares människokärlek till de svaga som icke längre kunna skada honom reste han ner till Schweiz för att ägna sig åt den lidande mänsklighetens framtid.

6.

Rousseau.

(1884.)

Ankomsten till Schweiz blev av stor betydelse i hans själs utvecklingshistoria. Det var i januari månad han anlände till Lausanne, och under den årstiden är där mycket tyst, emedan turistströmmen då avstannat. Åsynen av alperna betog honom väldigt, den friska, vassa luften verkade upplivande, och här kände han sig ha kommit i en miljö övergående långt de föreställningar han gjort sig om Schweiz. I en liten chalet nere vid sjöstranden utanför Lausanne tog han in i familjepension och fick ett stort ljust rum med balkong och vy ut över sjön med Savojer-alperna på andra stranden mittöver, Franska Jura i väster och Valliser-alperna i öster. Kommen från det bullrande Paris och rikt umgänge, kände han nu ensamhetens och tystnadens lugnande inverkan. Intet buller hördes från den makadamiserade landsvägen, där sällan syntes en vandrare, och där kanske två fordon om dagen passerade; husets få invånare voro tysta och stillsamma människor, och vid bordet konverserades endast med de få främlingarna om likgiltiga ting. Det låg ett helgdagslugn över hela omgivningen, och dagarna förflöto, den ena lik den andra, och alla

liknande en enda lång söndag. Tidningar läste han ej, och sina tankar kunde han nu äga ostörda utan främmande inflytande. I stranden av Lac Leman gjorde han sina morgon- och aftonpromenader på en gångstig, där han nästan aldrig mötte en människa. Inte ett föremål som påminde om kulturen eller det organiserade samhället träffades av hans blickar, vilka endast försjönko i åskådande av den stora sjöns blåa yta och de höga bergens snöfält. Från sitt rum, som öppnade sig utåt med stora breda fönster, såg han intet utom sjön och alperna. Från balkongen, på vilken han promenerade, när han steg upp från skrivbordet, hade han samma utsikt. Hans överansträngda hjärna och nerver vilade ut sig, och långa nätters goda sömn, enkel kost, utan starka drycker, hygienisk regim och frånvaro av umgänge och samtal framkallade ett lugn, som först skenbart nedsatte hans krafter eller åtminstone tog bort en del av viljans energi och endast gav tankarna ett stilla lopp. Han kände det som om allt vad han levat och tänkt låge i smältande form i en degel, och endast väntade på formen för att gjutningen skulle få äga rum. Som han ännu trodde att verklighetens slumpvis hopvräkta kaos kunde ordnas, därför att förnimmelserna kunde ordnas i ett system, sökte han upptäcka sammanhanget i denna oordning som samhällsbyggnaden erbjöd. Samhället var nu faktiskt i olag, det hade Nordau uppvisat, det hade han själv tillräckligt framlagt, men nu skulle han uppfylla den skyldighet, som de angripna ålagt honom: han skulle visa orsakerna och uppkomsten till olaget och han skulle säga huru han ville ha det och huru det skulle bli så. Han hade åter låtit narra sig av

fienden ut på ett annat fält där de kunde beskjuta honom från bättre positioner. Han i egenskap av skönlitteratör hade ingen skyldighet att tänka ut grunderna, det skulle filosoferna göra; och han hade ingen skyldighet att komma med reformförslag, det skulle politici göra. Men när han nu märkte denna brist hos sig, att han varken var uppdragen till filosof eller politiker eller ekonom, och när han insåg att de fordringar man ställt på honom icke kunde motsvaras av en enda samhällsmedlem, emedan vetandet var delat på så många händer, blev det honom klart att första felet till samhällsmänniskans elände just var detta att man uppfostrades till en maskindel och icke till en individ. Filosofen förstod ej ekonomen, ekonomen icke filosofen, och ingen av dem statsmannen. Det var därför en allmän förbistring rådande, och ett ögonblick tänkte han giva sin mening en poetisk form och låna symbolen från den gamla legenden om Babels torn. Mänskorna ville storma himlen och söka livets gåta, men Gud rörde deras tungor och framkallade en allmän förbistring, så att den ena icke förstod vad den andra sade. Ja, så var det i samhället, och nu märker han först att människorna voro oskyldiga dårar, som ej rådde för att de voro dårar, och han ångrade därför att han slagit dem i stället för att upplysa dem. Nu skulle han emellertid upplysa dem och säga dem att de voro oskyldiga — dårar. Men om de skulle hålla till godo med den upplysningen och om de icke skulle ta och slå honom för den smädeliga beskyllningen, det reflekterade han ej över. Som de voro oskyldiga till sina olyckor, voro de innerst goda, och elakhet fanns ej, endast fåkunnighet. Och därmed var han

strax inne på Rousseaus fundamentalsats, det stora misstaget att människan ursprungligen var god, det vill säga icke ville skada sin nästa. Nu ligger ett uns sant i detta, ty den skada den ena människan tillfogar den andra sker mestadels i nödvärn, och den som skall fram, måste trampa ner för andra, där inga banade vägar finnas. Men denna ideala tro att människorna äro änglar, gjorde det att franska revolutionens män, som med Rousseaus nya lära gingo till verket, räknade vilse, och i en större hast än de anat fingo se vilddjuret med bloddrypande mun i stället för ängeln med de vita kläderna.

Huru han vidare kom in på denna farliga änglalära är nu svårt att utkonstruera, men där funnos många motiv som alltid. Han var nervsjuk och svag och kände stundom såsom om han stod vid sin levnads slut. Evigheten fruktade han icke, ty den log emot honom såsom ett skönt bättre land; men vid levnadens verkliga eller inbillade slut ter sig allt på ett annat sätt. Man står snart utom skotthåll för människorna; man har uppgivit kampen, och följaktligen finnas inga fiender mer. Man tänker över den skada man tillfogat andra och när man ser så litet gagn därmed, ångrar man sig, den gången dock icke av fruktan att de skola slå igen, utan av en reflexartad känsla från deras lidanden till sitt sensorium så att man erfar deras lidande hos sig.

Vidare hade lyckan varit honom bevågen, så att vinden åter vänt sig till hans förmån. Han fick ju leva ett söndagsliv i ett skönt land borta från allt bråk, såg sina barn friska, goda och kärleksfulla, hade för stunden inga ekonomiska bekymmer; icke hushållets blodförgiftande omsorger. Han hade sett

fiender, dem han sårat, ge hans talang erkännande, churu han dock icke var fullt säker om de ej nödgats hylla opinionshärskaren för stunden. Även bidrog hans uppdrivna känslighet att söka lidanden utom sig, som kanske endast funnos hos honom, och hade han också givit hugg, så hade han fått igen, så att det kunnat vara jämnt.

Isolerad från nationalitet och fädernejord, borta från barndomens och uppfostrans bindande minnen förkroppsligade i den stad där han levat, utan att vara inordnad i någon samhällskorporation, kände han sig frigjord från allt som kunde väcka hans hat till samhället och dess medlemmar, med vilka han kämpat om ställningen och brödet. Blandat med hemlig hemsjuka, framkallade allt detta en mild försonlig stämning.

Han gick nu till att studera och tänka över orsakerna till det allmänna missnöjet med samhället, utan att kasta skulden på mänskorna. Efter mycken läsning av nationalekonomi, filosofi och samhällslära vidblev han den åsikten att intet kunde botas, så länge arbetsdelningen på alla håll utsträcktes så långt som den gjort, att varje medlem var en del av maskinen, och att sålunda icke en maskinist som stod över och utom kunde överskåda och styra det hela. Nu var visserligen arbetsdelningen just upphovet till all utveckling, av allt organiskt liv, natur, kultur, samhälle, och den enda fullkomliga individ var cellen som icke en gång fördelat arbetet på organ, och arbetsdelningen var ju icke annat än följden av den lag, som under namn av differentieringen åstadkommit arternas uppkomst. Men därför uppsatte han försiktigt nog en »för långt driven» arbetsdelning som

orsak och icke arbetsdelningen själv, och för övrigt, kunde människan, som det påstods, behärska de andra naturlagarna, så kunde hon ju också böja denna differentieringslag under sig, och detta skulle ske genom en likartad uppfostran. Detta var nu rimligt, emedan detta åtminstone skulle minska det heterogenas överbildning och samhället vore mera lätthanterligt med likartade element än med olikartade, men därmed var han också omedvetet inne på socialismen, som ytterst går ut på undertryckandet av individualisering till överdrift eller med en variant: tillfälles lämnande åt a l l a att differentiera sig fritt men lagbundet(!)

Han hade en tid förut trott sig finna den moderna samhällsmänniskan vara en krympling och i det antika Greklands medborgare sett idealindividen, som utbildat alla sina kroppsliga och andliga funktioner i harmoni, så att han i en person var medborgare, filosof, konstnär, hantverkare, statsman, krigare och familjefar, och frågan är om icke framtidens samhällsmänniska skall bli den antika världens medborgare minus slavägare.

Därpå kom han in på ett angrepp på kulturarbetets överskattning, och det var farligt. Man behövde bara knuffa honom lite och man hade honom inne på angrepp på kulturen, där han ansatte överkulturen, och han hade i sin översvallande kärlek till de goda människorna överskattat deras heder i striden för sin åsikt. Trodde verkligen någon att han förvägrat krutet, ångan och elektriciteten deras stora roll till mänsklighetens nytta? Är sådant möjligt att man på allvar trodde det? På allvar?

Stuart Mill anföres numera såsom avslöjaren av

Rousseau. Denne senare hade nämligen satt natur och kultur emot varandra. Varför icke? Det självmedvetna uppträder ju först hos människan (nej säga filosoferna numera) och kultur skulle sålunda bli människans medvetna omskapande av naturen, som således väl kan ställas emot den omedvetna, åt lagbundna slumpar lämnade naturen. Mycket gärna kan ju den hårklyvande Mill få kalla även kultur natur, skillnaden kvarstår i alla fall så skarpt att den ännu kan observeras av en Spencer. Kultur skulle även kunna kallas den av den självmedvetna människan sig själv ålagda avpassningen efter ändrade medier, men när i våra dagars kultur medierna ändras så hastigt och ofta, är avpassningen illa gjord, och därför strävar den till återgång starkare än förr, och detta är just denna längtan till naturen, grunden till detta så illa anskrivna natursvärmeri, som socialisterna finna så gammalmodigt, men som de själva arbeta på, då de vilja giva naturlagarna (differentieringens bland andra) rikare tillfällen att fritt få verka mot överkulturen.

Det finnes så mycket modenycker i tankarnas värld, och bara en tanke fått en anstrykning av gammalmodig, så är den genast misshaglig, och socialismen själv är så gammal som styvkjolarna och falbolan, och bars till dopet av ingen annan än den gamle Rousseau själv, men hans otacksamma oäkta barn vill icke längre erkänna fadern, fastän det säger sig tro på utvecklingens lagar.

*

När han skrivit ner sin essay (och varför skulle icke han få skriva essays), så föll honom i händerna en bok, vilken tog honom ända in i märg och ben. Det var Nils Nilsson Arbetskarls Slutlikvid med Sveriges lag i fyra band. Under det han läste den, hörde han sång i luften, och änglaröster sjöngo frid och salighet på jorden. Där fanns kritik på det gamla samhället, om icke så skarp som Nordaus, men där fanns också nybyggnad. Nu mindes han sig ha sett den märkvärdiga bokens röda omslag i Uppsala hos en kamrat, som lovordade den, men ansåg den ursinnig. Sen hade möjligen författarens namn flyktigt susat förbi, men han hade ej fästat sig vid det.

Det var nu nybyggnadsföretaget, som mest tilltalade honom. Där fanns sålunda ett positivt förslag till ombyggnad, och redan tjugu år gammalt, utgivet på svenska, och ändock skreko de skalkarna där hemma, att man bara kunde riva ner men icke ge något nytt i stället. Så gjorde de skälmarna alltid, och så hade de alltid gjort.

Här fanns det, i detalj, av en bildad jurist, och med kärlek och tro och hopp och allt där sammanskrivet. Johan skrev hem efter läsningen: att Sverige ägde ett sådant snille som Nils Nilson hade han aldrig vetat. Han kände nämligen icke då att författaren endast var helt enkelt socialist eller Saint-Simonist och att hans bok var i det närmaste en framställning av Fouriers och Saint-Simons system. Där fanns Europas Förenade Stater och där var också Familistären; där var den fria kärleken och barnhuset, kooperation och gemensam uppfostran. Där var Platos idealstat omredigerad efter framtidens fordringar.

Sedan första förtjusningen lagt sig, stöttes Johans individualistiska känslor av kaserneringssystemet, och han tänkte på Bismarcks yttrande om det socialistiska samhället såsom ett blivande tukthus, ty han kunde icke tänka sig att andra människor skulle känna på ett annat sätt än hans samtida. Han kastade därför in en not i sin essay, där han talade för »andens frihet», gentemot Nils Nilsson.

Emellertid, när han nu såg att de hade Mosen Nordau och profeten Nils Nilsson, återvände han till skönlitteraturen.

Den första frukten av hans bekantskap med socialismen blev en novell, däri han under betäckning av en preussisk löjtnantsuniform skildrar sina samvetskval över att han huggit ner fiender. Han ångrade nämligen som människa de slag han utdelat, han ångrade sin bragd att han rivit ner vackra villfarelser, men han ville icke ha det ogjort. Det var vackert och kärleksfullt skrivet. Det smakade fienden; och grånade syndare vände ut och in på ögonen och betraktade sig som martyrer och rättfärdiga, då han ju själv hade bett dem om förlåtelse och sagt att de voro så goda och renhjärtade. Så skulle man skriva, menade de, så skulle man skriva om oss, vi som äro snälla mot honom. De hade nämligen nyss lönmördat hans stora dikt, som de inte kunde rå på i öppen kamp, men även det förlät han dem.

I samma novell hugger han åt Voltaire därför att han icke hade kärleken, och hade dessutom förhärligat den eviga freden, kvinnans rösträtt och Europas Förenta Stater.

I vårningen får han en häftig längtan till Italien, som icke var långt borta, och han lyfter sitt ankare

och reser ner till Medelhavet. Men Italien, turistnjutningarnas land, tilltalar honom ej av flera skäl. Det var ett överklassens utvärdshus, där han kände att han icke hade något att göra. Hans tankar voro nu så ensidigt riktade på mänskligheten lidanden att det genera honom komma dit ner till oranger och marmorpalats för att njuta, och han såg bara kojor och fattiga, bara nöd och lidanden.

Han återvänder till Schweiz såsom ideallandet där olikheten i bildning och förmögenhet är minst och där en god tillstymmelse till sann demokrati finnes.

Nu inträder ett störande element i hans liv, som kostar honom två års lönlöst arbete och nästan höll på att komma honom om livet. Han hade i Paris blivit av en föreståndare för ett internationellt språkinstitut anmodad hålla ett föredrag om sista årens svenska litteratur. Han svarade ett avgjort nej, ty han ville icke yttra sig om litterära fiender, och han var dessutom rädd för att bita i ärelystnadens äpple. Man viftade nämligen med namn på de andra professorerna, hans blivande kolleger, och på föreläsningsprogrammet stod ingen mindre än François Coppée för den franska litteraturen. Institutsföreståndaren var envis, ville sammanföra Johan med den nämnde och andra storheter, och förklarade att Johan kunde ha nytta av det, kunde få sina pjäser översatta och spelade. Ett ögonblick lystrade han till och det slog elektriska gnistor för hans ögon; makt, ställning, guld hägrade och frestaren viskade en hel natt i hans öra lockelsens ord, men om morgonen kom Björnsons och Lies Haugiansamveten, och hans eget gamla lidandeideal fram till honom, och han segrade.

Han måste likväl lova institutet att de skulle få trycka hans namn på programmet, då han icke förr än om ett år skulle hålla föredraget. Huru nöjd med sig själv gick han ej nu ner åt Paris, i tanken att han skulle ha kunnat, om han velat. Och när han såg kupolen på Institut de France tänkte han: under detta valv ha mina ord klingat, mina egna på detta landets språk författade. Men det föll honom aldrig in att göra visit hos markisen-professorn, som läst hans avhandling, och med vilken han korresponderat i två års tid. Han såg dennes och hans markisinnas namn ofta i Le Figaro på notiser om fester och baler, och han trodde nog att det skulle kunnat bli vägen till något bättre, om han inlett bekantskapen, men han avstod: det var för mycket för honom. Var det blyghet eller stolthet eller medvetande om att hans bildning var rotad på detta franska originalet, eller var han rädd för ett lysande nederlag, värre än de mera gemytliga där hemma, eller vad var det?

Det fanns ett ord som hette lycksökare, som han mycket fruktade. Eftersom alla människor söka göra sig så lyckliga som möjligt, borde ordet icke innebära något sårande, men det användes så finurligt både av dem, som redan sökt och funnit lyckan, för att avskrämma andra, och av dem som sökt men icke funnit, för att avmuntra andra att springa förbi dem. Han skulle nog ha velat, om ej han fruktade den släta figur en avslöjad lycksökare erbjuder, och han skulle nog ha kunnat krångla sig fram till försöket, om han nämligen innehaft de egenskaper som erfordrades: smidighet, oblyghet, herravälde över sin kropp, sitt tal, sina tankar; men han saknade allt detta

och därför blev han med nödvändighet och icke av dygd icke lycksökare den gången. Vilket icke hindrade att han då inbillade sig vara en lidandets och försakelsens man, som följde plikt, där endast tvång härskade. Men nu kom frestelsen igen, denna gång rustad med vapen som han skulle falla för. Det tillsändes honom en inbjudning att ingå som medredaktör i en internationell revue för skönlitteratur. Bland redaktörerna voro flera berömda namn därav även ur Franska akademien ett par. Men det fanns även andra lockbeten. Det var ett försök att bland de bildade av alla nationer åstadkomma ett litterärt förbund som oberoende av nationalitet och politiskt hat skulle verka för en anslutning mellan folken. Johan, som då svärmade för internationalitet av den grund att han i Schweiz bland främlingar känt sig tillhöra en underklassnation och för övrigt i Schweiz funnit sig omsusad av internationella arbetar-, revolutions-, post- och telegraf-, freds-, litteraturs- och sjukvårdsföreningar, såg i det nya företaget en stor uppgift och en ärofull. Därjämte vinkade honom maktställningen att sitta domare över hela Nordens litteratur inför utlandet, Europa, världen, ty tidskriften hade redaktörer ända bort i Amerika, Kina, Indien.

Sedan han lovat sig vara ädelmodig och kärleksfull mot sina fiender, antog han tillbudet och rustar sig att kunna debutera värdigt och i franska språket få med all den färg hans egen stil besatt. Han skaffar sig två lärare och skriver på franska, talar på franska och drömmer också äregirighetens drömmar på franska.

Nu hade han verkligen en maktställning, som

han dock av omständigheterna nödgades släppa, eller av temperamentsskäl, eller av brist på kraft.

Strax efter har en vän presenterat en av hans bästa noveller till den då mycket ansedda Nouvelle Revue. Han återfår den med artigheter och anmärkningar, men med ett anbud att skriva något för revyn och inlämna detsamma, innan det var publicerat. Nu växte modet till sangviniskhet, och han som nu hade en hög trumf på handen — han spelar icke ut den, utan låter den falla. Varför? Varför skrev han icke då sin novell och räddade sig ut ur den fälla man höll på att laga åt honom därhemma. Det kan han icke svara på än i dag, men han kan ångra det. Han var åter narrad och trodde att hans kärleksmetod lyckats och att alla hans fiender förlåtit honom och älskade honom.

Och ytterligare får han en Parisercollaborateur till sin i Stockholm fallna dram, och intalas förhoppningar om dess spelande på en teater i Paris. Det är möjligt att allt vad han nu drömde om kunnat bli verklighet, om också icke resultaten blivit fullt så lysande som hans fantasi ville ha dem, men där fanns goda kort på hand, om han bara hade kunnat och fått sköta dem.

Emellertid vandes han att betrakta sig som en europé, och ett nytt större hemland vinkade. Detta gav honom tillförsikt och självkänsla. Man hade sökt opp honom såsom en talang den de behövde, lyckan hade lupit efter honom, och han hade icke varit lycksökare, vilket lugnade hans patriotiska och religiösa samvete. Men under allt detta arbetade hans exalterade huvud på en kolossal plan, något världsskakande, som han skulle rodna för att tala

om, såvida han ej nu kunde le åt det, efteråt. Först skulle han inträngа i Paris, göra sig ett namn, och sedan med namnets makt spränga hela kulturslottet i luften, genom en satir på dess anspråksfulla plats såsom jordens medelpunkt. Det var Grössenwahn, det var Atlantica-fantasier, det kan icke nekas, men osäkert är om icke under andra gynnsamma omständigheter han skulle ha kunnat realisera dem. Företaget att få Europa att skratta åt begabbaren parisaren, var icke farligare än Max Orells att få hela världen att skratta åt England, och det engelska svaromålet på John Bull et son île var varken kvickt eller skarpsinnigt.

Men denna plan varierade med en annan mera allvarsam, och mera storartad, mera svår också, nämligen att upptäcka och uppväcka Europas bonde, och med honom hota kulturen. Ny variant på den planen blev den att i en enda stor snabbresa referera hela Europas land och landbefolkning, som kunde anses nästan okänt, under det årligen hundra beskrivningar om städerna med hotell, teatrar och muséer utgivas. Planen kom slutligen till utförande, och när detta skrives, hade han slutat första delen av Frankrikes bonde.

Han debuterar med sin franska stil och begagnar tillfället att erbjuda sig som vapendragare åt Björnson, som då just har sitt stora slag, och som nu behöver omgivas med all glans och popularitet som kunde åstadkommas. Det blev en panegyrik och en »politisk» tendenslibell i stället för en litterär analys, men ett par Parisertidningar återgåvo den, och han var stolt att få ha firat sin hjälte, vars manhaftiga uppträdande hade något av Norsk Konungasaga i sig, ehuru andra

önskat se hjälten befinna sig på stridsplatsen och icke så långt borta därifrån. Men det hade sina skäl, fullt giltiga.

*

Det började lida till sommaren i Ouchy och turisterna strömmade till i skaror. Vinterbostaden vart kvav och hemsjukan yppade sig gnagande, tärande. Man måste ändra vistelseort och fly för hettan, och man drog därför opp i bergen. Detta var kuren, och han blir strax frisk igen, levnadslustig och modig, och sätter sig att skriva en bok om kvinnan, som han ännu icke velat tänka över, då han själv levde i det lyckliga erotiska stadiet adlat och förskönat av tre barns föryngrande och allt försonande ankomst, som med en behaglig verklighet undanträngde all reflexion över förhållandets natur.

7.

Kvinnan och det unga Sverige.

(1884—85.)

Han gick till verket att skriva om äktenskapet med sympati och mycken gammaldags vidskeplig vördnad för modern, och han hade öronen fulla av tal om kvinnans underkuvade ställning, och såsom en undertryckt ville han tänka ut och experimentera fram medel till hennes likasom alla andra förtrycktas räddning. För att få full klarhet valde han som metod att skildra ett så stort antal fall av äktenskap som möjligt av dem han sett; och han hade sett många, ty de flesta av hans samtida vänner voro gifta. Av dessa tog han ut tolv, de mest karaktäristiska, och så gick han på. När han skrivit hälften ungefär stannade han och såg över samlingen. Resultatet hade utfallit i annan riktning än han väntat. Därtill bidrog en slump, som i den pension, där han nu bodde, hade sammanfört ett trettiotal fruntimmer. Han såg dem vid alla måltider, mellan målen och överallt, sysslolösa, pratsjuka, pretentiösa, njutningslystna. Där funnos lärda damer, som lade Saturday Review efter sig på stolarna, där funnos skrivande damer, sjuka damer, lata damer, unga damer, granna damer. När han såg deras sorglösa dagdrivarliv, utan

bekymmer, utan omsorger, utan möda, frågade han sig: vad leva dessa parasiter på med dessa högar av barn? Och när han icke såg annat än damer, frågade han sig: var är mannen? — Han upptäcker då familjeförsörjaren.

Mannen satt på ett mörkt kontor i City borta i London; mannen låg på kommendering borta i Tonkin; mannen arbetade på sin byrå i Paris och väntade semester; mannen hade gjort en affärsresa till Australien för att skaffa hemgift åt sin dotter. Och de tre män, som funnos där, gåvo honom anledning att reflektera över den påstådda slavinnan. Där var en man uppskickad i en brännhet vindskammare, under det modern och dottern hade rum i första våningen med balkong. Där gick en äldre man, själv en kry och rörlig fotvandrare, och ledde sin sjukliga hustru steg för steg, med handen stödjande henne bakom ryggen, när hon skulle uppför en sluttning, bar hennes schalar, hennes stolar, hennes småsaker, vördnadsfullt, kärleksfullt som om han blivit hennes son på ålderdomen, när hon upphört vara hans maka.

Där satt Kung Lear med sin dotter, det var hemskt. Han var över sextio år, hade haft åtta barn, varav sex döttrar, som han i sin rikedoms dagar låtit styra sitt hus och förmodligen sin ekonomi. Nu var han fattig, hade intet, och alla hade övergivit honom, alla utom en dotter, som ärvt en liten förmögenhet av en moster. Nu var den forne jätten, som kunnat arbeta för ett hushåll av tolv personer, krossad av förödmjukelser efter bankrutten, nödgad att äta nådebröd hos sin dotter, och han fick känna vad det ville säga. Hon som ätit kärlekens aldrig räknade, fri-

kostiga bröd i över tjugu år, hon gick nu omkring till sina tjugunio väninnor, än gråtande över sitt öde, än rent ut önskande livet ur sin far. Och hon fick tröst, och hon fick beklaganden. Uppmuntrad därav börjar hon nu anklaga sin far att hon ingenting fått lära, och bannade över männen som hålla sina döttrar i slaveri. — Johan sade en dag åt henne: Ni som fått en så vårdad uppfostran att ni kan tala och skriva tre språk, ni skulle bestämt kunna leva gott på språklektioner tills ni blir gift. Troligen dessutom hade icke er gamle far något begrepp om att ni önskade leva ogift, och inte ni heller den tiden ni var ung. (Johan hade som enda unga herren tillskansat sig förfärliga rättigheter att vara oartig mot damerna.) Och er far förstod inte bättre än att uppfostra er till en blivande mor med den bildning att hon kunde bli ett passande sällskap åt en bildad man.

Nej, hon hade aldrig velat gifta sig, ty hon ville förtjäna sitt bröd själv och icke leva på en man. — Detta var det stående temat och tyckes utgöra kärnpunkten i kvinnofrågan. Kvinnan har kommit till medvetande om det verkligen skeva, att icke säga förnedrande i sin ställning och så långt har hon rätt, men det finns bara en väg nu så länge att komma ur den: att verkligen göra nytta i sitt hem, sköta väl dess ekonomi och vårda sina barn. Därmed har hon emanciperat sig och förtjänar själv sitt bröd.

Men när han dagligen fick höra om den underkuvade kvinnan, drevos hans tankar åter ut på mannens ställning, och han insåg att här var en härva så intrasslad att endast fruntimmer kunde ha rört ihop den så.

När han fått sina tolv äktenskap skildrade, och

gick igenom de väl sextio han hade uppteckнat, fann han icke ett, där ej mannen varit nertrakasserad, kuvad och slagen. Här var således icke fråga om att tala för några förtryckta, utan här återstod bara att avslöja intriganter. — Tänk ni, sade han en dag till Kung Lears dotter; ni som nu känner hela bördan av att föda en enda person jämte er av pengar ni fått till skänks, tänk er huru en familjefar skall känna det i ryggen, när han skall arbeta för tolv! Kan ni tänka er in i det utan att erkänna att han har en hårdare lott än ni?

Nej, det kunde hon naturligtvis inte, och den gamle gick i dåliga kläder, så att han skämdes inför sällskapet, och han fick snubbor som en gosse, till och med tillrättavisningar vid bordet. Och denne man hade en gång varit varvschef, konsul och riksdagsman, och hade fött och uppfostrat åtta barn. Det var ännu en intelligent man, en kunnig, berest, skarpsinnig, och han behandlades så av sin enfaldiga onyttiga dotter. När hon låg i sin månadssjuka och bet och rasade för att hon påmindes om att hon var kvinna, då gingo de tjugunio väninnorna på tå i hennes korridor och buro upp teer och medikament som om världen höll på att förlora en stor medborgare; men när den gamle fadern låg efter ett slaganfall, då frågade de ömhjärtade varje halvtimme om det var slut snart. Och när han steg upp igen, mottogs han av de fint kännande såsom om han gjort något ont. Han, hjälten, som kämpat sin starka, hårda kamp, och nu led all ålderdomens bitterhet och kval, han beklagade sig aldrig, ville stundom fly alla mänskor och söka upp ett hål på bakgården för att dö gömd såsom den gamla huskatten.

Så kom där en läkare, som varit nog olycklig att få en begåvad kvinna. Han sändes ut att valla småbarnen, medan hustrun och pigan gjorde toalett eller badade. — Varför skulle inte mannen också sköta barn, när frun skulle det? frågade den begåvade helt öppet. Och ingen svarade naturligtvis utan de funno det helt riktigt att mannen skulle använda den lilla vilotiden från arbetet med familjens uppehållande till att göra fruns pigas sysslor, ty frun vallade aldrig sina barn utan visade sin begåvning genom att se på fängelser och höra på dumma präster.*

Johan undrade ibland om han råkat på trettio utsökta exemplar av kvinnokönet och om han skulle våga generalisera, men när han slog ihop alla hundratal han sett, och när han tog fram »de bästa» han sett i Paris, och när han senare slog ihop dem med de allra bästa, banbryterskor och reformatriser i Stockholm, så fann han att det var samma garn hela väven igenom, och att de enda värdefulla voro de kvinnor som gingo under spenamnen »Sanna kvinnor», och de obetydliga kvinnorna voro de enda som hade något värde, just därför att de presterade vad mannen icke kunde.

Han gick emellertid och kände sig som en bandit, vilken en vacker dag skulle stöta ner alla dessa martyrer, och det var med möda vänskapen kunde hållas vid liv.

Så har han boken färdig, men företalet fattas. Av en händelse får han fatt i Tschernischewskys Was

* Det är av detta par han senare broderar ut den famösa historien — kallad Familjeförsörjaren i Giftas, del 2.

thun? och faller genast. Ädelmodig och dum nog lånar han ut den åt damerna. Det smakade fågel, och nu hade han lämnat ut vapen. De mest finkänsliga tyckte dock det var synd om mannen, och den där nihilisten, som icke ville gifta sig utan låg på spiknubb måste de flamma för.

Johan upptäckte dock genast felet i Was thun? Där fanns intet barn i äktenskapet, och det var icke något äktenskap, och där finns ett till. Boken handlar om asexuerade, och deras sammanboning är abnorm; men denna abnormitet är ett fenomen som förr eller senare måste tas upp i kalkylerna, om ej hela problemets lösning skall bli falsk.

Däremot fick Johan upp ögonen för hela den stora evolution, som ligger i kvinnans uppvaknande till medvetenhet om sin släktskuld, och hennes raseri när hon finner sin självförvållade förnedring, som mynnar ut i ett enda ohyggligt, ofta verkligen rörande bemödande att kasta skulden på mannen. Hon känner nu mödrarnas missgärningar inpå barnen och hon vill till vad pris som helst och med vilka medel som helst komma över, ty vid sidan vill hon aldrig stå, emedan hon föraktar mannen, därför att han låtit narra sig av könsimpulser till ett sådant kontrakt som äktenskapet.

Efter läsningen fattades han av ett djupt medlidande med kvinnan och i företalet till sin bok sökte han nu finna ut var saldot låg, huru balansen skulle avhjälpas utan att någon part blev lidande, icke ens mannen. Han finner av undersökningen att som det nuvarande samhället är byggt på patriarkat så kan naturligtvis ej samma gamla samhälle kvarstå om man skulle bygga om på matriarkat.

Republik kunde ej införas med bibehållande av monarki. Men när han kommer till frågan om kvinnans inträde i arbetsmarknaden snavar han, ty han glömmer att kvinnan har sin arbetsmarknad; dock känner han att det icke kan vara riktigt att kvinnan konkurrerar, eller rättare, utränger mannen, förrän denne är delvis befriad från familjeförsörjarskyldigheterna, då ju han just innehar ensam den stora arbetsmarknaden på grund av medföljande skyldigheter. Det är sålunda icke någon konkurrens, när kvinnan nu bryter in, utan det är sökandet av privilegier; det är en kapplöpning, där den ena hästen bär hundra kilo och den andra ingenting. Det är inte fri tävlan eller konkurrens. Det är galanteri.

Vidare har han icke ännu upptäckt sveket med äktenskapsförord, ehuru han sitter och stirrar förvånad på en sådan lag som kan slå en fattig man till försörjare åt en rik kvinna.

För att kunna finna verklig frigörelse åt kvinnan kunde han icke se någon möjlighet i det gamla samhället. Ty han förmodade att så många kvinnors öppna uttalande, där de ej ville ha barn antingen var ett uttryck av rasförsämring hos några, och ekonomisk fruktan samt farhågor för äktenskapstvång hos andra. Han utgick därför från det mycket rimliga antagandet att könen under sunda förhållanden skulle söka varandra såsom hittills och även föda barn tillsammans. Men just detta antagande tillbakaslogs och kastades kull: inga barn; intet könsförhållande mer! Det är då han stannar och baxnar inför ett fenomen, vars rötter han icke kunde uppspåra utan en lång allvarsam forskning i det förflutna, men han hade redan nu fått korn på att under

tidernas lopp, genom tvungen undertryckning av driften, genom kristendomens förakt för jorden, ett nytt frö till utveckling nedlagts, som nu grott i det förborgade, och att kvinnokönet delat sig i två varieteter som höllo på att fixera sig som arter, de sterila och de fruktsamma, och att varje lösning av kvinnofrågan genom generalisering var omöjlig. Det var de asexuerades sak som nu höll på att drivas fram, och däri låg felet att man ville under deras fordringar även intvinga mödrarnas.

Johan hade haft mycket att övervinna, innan han kunnat utplåna vördnaden för modern och kvinnan, och han hade även en vacker apologi för den av de moderna amazonerna försmådda modern, i en berättelse han kallade Fågel Fenix. När boken skulle ut, kände han sig orolig och gick till sin hustru för att lätta sitt samvete. Hustrun, som mest varit som en mor för honom, såg att han ville ha bannor. — Vad har du nu gjort för slag, frågade hon, eftersom du ser så olycklig ut? — Jo, jag har skrivit en bok? — Såå? Vad handlar den om? — Joo, den handlar om fruntimmerna! — Nå, har du skrivit vackert då? — N-nej, det har jag inte riktigt, men du ska inte läsa den! Jag ångrar mig så rysligt. — Nå, varför ska du gå och skriva så att du ångrar dig då, mitt barn? — Jag kunde inte hjälpa det, jag måste ha reda i denna välsignade frågan. Men ser du, fortfor han, det är bara teoretiskt, och du ska inte bry dig om det. Du vet att jag är er vän, men jag kan inte se orättvisor och... lova nu att du inte läser min bok! — Hon lovade och det var så bra.

Det var teoretiskt som han sade, och han hade

i företalet givit sitt då ännu populära namn åt kvinnosaken, yrkade på kvinnans fullständiga likställighet med mannen, sedan nämligen de nödiga reformerna föregått, så att ingens skada skedde.

Men att det icke var fråga om likställighet utan om underkuvelse, det fick han snart se.

Efter uppbrott från det stora kvinnohuset ankom telegram att han fått en religionsprocess på sig.

Religions? Det kunde han inte fatta. Han hade ju skrivit om kvinnan.

Den beryktade religionsprocessens verkliga mening kan nu anses vara uppdagad. Det var en fars, satt i scen av en kvinna, och naturligtvis med framskjutande av en man. Detaljerna tillhöra memoarerna, och komma alltså icke under denna boks värjo. Det var en komedi illa författad av fruntimmer, och den roll som ville tilldelas Johan passade honom ej. Den var falsk hela vägen igenom. Han slog den ifrån sig, men man stoppade den på honom, och därtill ett par andra som han ännu mindre tyckte om. Han skulle bli folktribun, religionsreformator, partiledare, allt utom vad han var — författare. Och under processens gång såg han bara falskhet, illa dolda miner, och han visste att när man nu talade om religionen, så menade man fruntimmerna. Det var den pinsammaste tid han upplevat.

Ett ögonblick, när fienden hotade bli för mäktig, greps han av den tanken att verkligen ta rollen av demagog, bryta in i hopen, spränga ligan och slå dem på deras mark. Därtill fordrades ett offer, och han var villig lämna det. Det bäst organiserade parti som fanns, var Goodtemplarnas orden, som behärskades av reaktionära. Johan hade varit nykter, man

kallar, ett helt år, och från telegrammets ankomst smakade han icke starka drycker av något slag.

Han trodde sig sålunda kunna genomgå provet och avgav ett halvt löfte. Offer! Det var i den gamla kristna stilen, och han hade under sommaren drömt om mänsklighetens botande med avhållsamhet, lyxminskning, och slutligen även kommit in på vegetarianismen. Askes, alltså! Men så kom han att fråga sig om ej detta offerkrav från de undre icke var ett kanaljeri. Vem frågade statschefen eller kyrkchefen om de drucko starka drycker? Ärkebiskopen skröt ju med att han var så fördomsfri att han spelade kort och dansade. Vem ratade lantmannapartiets chef för att han tyckte om fina middagar? Varför skulle nu de radikalas chef dricka vatten?

Absolutismen tog kraften ur honom och han föll ihop som en trasa. För att rädda honom från sjukdom måste läkaren ålägga honom att återta sina vanor, och för att icke bli ansedd som hycklare, gjorde han återtåget på en offentlig middag, där även absolutister funnos. Han spelade sålunda aldrig, men även om han gjort det, hade det varit en enkel partimanöver som alla aktade partimän tillåtit sig, och det kunde han gärna gjort, ty att vara alltför uppriktig mot fiender är bara dumt.

Processen var över och hade lyckats i dess huvudsyfte. Han var sönderriven, oförmögen till arbete och ekonomiskt undergrävd. Som efterskörd kommo några misslyckade attentat att spränga sönder hans familj, allt väntat, förutsett och förebyggt.

Det var den ömhjärtade kvinnans sätt att föra strid, och ur dessa tiders erfarenheter, samt ur den à-la-modiska kvinnolitteraturen, lärde Johan känna

mycket hemligt i det älskande, offrande och förlåtande kvinnohjärtat.

Den kamp han dessutom hade mot dumheten gjorde honom mindre bry, ty den tog han ingen befattning med utan lät dess smutsiga handskar ligga.

Men processen hade även andra följder och bland dem söndringen mellan de unga männen, vilka skulle ha hållit ihop för att forcera de stora frågorna, om religiös, politisk och social reform, med vilka damerna icke alls hade att göra, emedan deras intressen äro andra och mindre, och därför skulle ha skjutits undan tills vidare.

Det är nu talet om unga Sverige börjar utbreda sig. När Johan först hade kommit i beröring med den yngre generationen, voro dessa ännu sysselsatta med sina studier. Strax efter Svenska Folkets utgivande försökte de en anslutning, och sammankomster hade hållits för att få en tidning, senare en tidskrift i gång. Vid sammankomsterna uttalades alltid som grundprincip: intet program! Man visste nämligen att här var så mycket outrett, så mycken sanning att leta upp, att man ej kunde fixera några fordringar på en tryckt lapp. Dessa publikationsförslag hade rent social-politiskt syfte och icke litterärt. De föllo, och ställdes på framtiden. Efter Nya Riket presenterades en dag för Johan ett litet blad som var en teatertidning. Johan tittade på den, fann den klen och mest handla om aktörer och aktriser, samt beröra fruntimmersfrågan på ett idealistiskt sätt. Bladet beskrattades av en skämttidning och de unga redaktörerna förlöjligades. Bland dessa befann sig

även en av Johans umgänge, vilken nu anhöll om hans medverkan. Johan svarade nej. Han intresserade sig ej för teatern och var för gammal att ta stryk på det viset. Han hade gått igenom sina femton års skola som författare och hade ingen skyldighet att börja om igen.

Då väckte detta missnöje och man brummade redan om att övergiva partiet. Vilket parti? frågade han. Teaterpartiet? Jag kan inte i er tidning se något partisyfte eller något arbete för framåtskridande, helst i en novell realismen i litteraturen litet begabbats.

Tidningen dog snart. Därpå uppmanades Johan sätta i gång en antologi av unga moderna författare, vilka skulle visa vad de kunde. Bland de unga, som skulle bilda opposition naturligtvis, räknades även några damer.

Anstalter gjordes, ehuru slappa, och så reste Johan ifrån alltsammans. Han kände att i det fårahuset var han för mycket varg att kunna båsas, utan att det skulle komma till bitning. Han var främmande för det litterära partiets estetiska strävan, och skönlitteraturen var honom endast ett vapen eller ett nöje.

När han nu varit ute ett halvt år, hörde han att en radikal tidning kommit till stånd och var utgiven, och han anmodades inträda som frivillig. Återigen hade man rusat åstad, och så skulle han komma efter och hjälpa. Nu var han visserligen inne i skönlitteraturen, men med tolv års erfarenhet i tidningssaker tyckte han att man kunnat inviga honom i hemligheten i förväg. Men han fäste sig

icke vidare vid den småsaken utan inträdde som soldat i ledet under de yngres överbefäl. Dessa hade nu ett program färdigt. Med program följer alla möjligheter till strid, och med programmet följer lösen, order, dagtinga och jämka, eller blint lyda. Johan hade sålunda aldrig gjort sig till chef, utan för sakens skull inordnat sig, och detta var icke så svårt, då programmet ännu befann sig i utveckling. Man hade visserligen desavouerat hans så kallade naturdyrkan mera av brist på insikt eller av fångenskap under Mill, men han respekterade deras mening och lät dem hållas för att split icke skulle väckas.

Det är vid detta tillfälle som Unga Sverige uppträder som chef och utfärdar order till Johan rörande hans uppträdande i processen. När han icke lyder genast, är det de som skicka fram Björnson såsom käpp, vilket ger anledning till en bjärt brytning mellan Johan och honom, och varöver Johan sedan sörjde, ehuru tiden nu redan var mogen till en skilsmässa, emedan meningarna gingo för hårt emot varandra. Men Johan, en varg mot fiender, var ett lamm mot sina vänner, och när han förstod att välvilja och eget intresse dikterat deras autoritära beteende, lät han udda vara jämnt.

Med processen följde ett manhaftigt gemensamt anlopp mot religionsförtrycket, i vilket icke damerna inblandades, emedan de icke ha intresse för sådana småsaker. Så länge gick det bra. Men när processen var slut, då bröto damerna in, sökte splittring, ty nu var Johan farlig för dem, och de lyckades få de män, som så väl börjat och utfört den stora striden för de stora frågorna att skiljas för den enda mindre: fruntimmersfrågan.

Ännu tar Johan icke någon anstöt av eller ens yttrar sig i tryck annat än gillande om de ungas strävan, ty han såg ej på detaljer, och han var mera tolerant än de oaktat fråga var om vem som först skulle haft rätt att yttra sig ovanfrån om den andres verksamhet.

Än en gång får han erfara att han är partimedlem, oaktat han aldrig ingått i någon enrolering, och att han har chefer, som taga sig friheten ur ett hans manuskript utplocka dem misshagliga meningar, som varken sårade moral, religion, eller på något sätt kunde vara åtalbart, endast därför att det icke gick in på deras åsikter om fruntimmerna. Alla stora frågor voro nu undanskjutna, alla gemensamma intressen brutna — bara för fruntimmerna.

Och eget nog: socialisterna, som han skänkt ett så starkt handtag, då hela Giftas' första del går ut på ett enda, att tvinga alla samhällsmissnöjda ut på socialismen, och som uppställer för kvinnan ett enda alternativ: antingen socialism eller ingen frihet, socialisterna kommo honom i ryggen, desavouerade honom, kastade bort en då mycket stark kämpe, bara därför att han var oartig mot fruntimmerna.

Ett försök att punkt för punkt vederlägga hans uppsats om kvinnornas likställighet eller tyranni misslyckades och inskränkte sig till några oskarpa enstaka invändningar och några glåpord. Då blir han först ursinnig och ser i kvinnorna bara ett reaktionärt, självisk, småsinnat parti, som ville söndra för att härska, men han trycker ner sina lidelser och erövrar lugn för att undersöka, innan han fäller.

Utan hat, utan bitterhet, oaktat allt trakasseri, all lumpen hämnd, sätter han sig att med fortfarande

användning av kärleksmetoden experimentera ut den sociala frågan och kvinnofrågan, och sålunda tillkom den kärleksfulla boken, som kallades Utopier. Men innan han skrev den, hade han samlat och läst allt vad de skarpaste huven tänkt över frågorna och han är nu inne i socialismen till axlarna, dock utan att låta snärja sig av Berlinarnas industrialismprogram. För kvinnans frigörelse, den kvinna som kommer fortfarande att leva som kön, ser han ingen annan utväg än familjeassociationen, där förenade krafter lätt skulle kunna uppfostra barnen. Alltså ingen frigörelse med bibehållande av det gamla samhället. Nej, men det behagade icke. Så här skulle det vara; så här som programmet lyder! Partiet var bildat och programmet färdigt. Dessutom befanns kärleksmetoden vara idealism, vilket den troligen är, och den behagade underligt nog minst de kärleksfulla fruntimmerna. Med full övertygelse, vunnen på erfarenhetens väg, att endast den råaste, brutalast uttalade sanning kan göra någon verkan, och rasande över att han låtit lura sig reser han till Paris att övervaka utgivningen av Giftas' franska upplaga, samt med den dödligt sårades och duperades ilska kräva hämnd icke på sina yngre vedersakare, utan ännu, oaktat allt, på dessas fiender och sina — de reaktionära och därjämte, på kvinnorna. Reaktionen hade nämligen rest alla sina hundra huvuden och understödd av den splittring fruntimmerna åstadkommit, vunnit en lätt seger efter ett par obetydliga nederlag vid valen. Kvinnorna skulle han säga hela sanningen, allt sammans i den mest hänsynslösa form i en andra del av Giftas, och så skulle kompromiss komma till stånd. För att göra detta farliga experiment, tar han

bestämt löfte av sin hustru, att hon aldrig mer skulle läsa hans skrifter, vilket icke var så nödvändigt för övrigt, då hon redan läst första delen av Giftas och haft nog rättsinne att inse, vad han förut först insett, att äktenskapet var något förnedrande för kvinnan. Att hon inte tyckte om att han gycklat med kvinnans små svagheter var klart, men det var snart förlåtet.

*

Så var han för tredje gången i Paris. Vad han skulle där att göra är redan antytt och vad han gjorde tillhör memoarerna, ty det hade icke något inflytande på hans utvecklingshistoria. Efter att slutligen över förväntan ha lyckats uträtta sitt ärende väl, reste han ner till Normandiska kusten för att bada och ta en studie på landskap och bönder till kommande arbete.

Det är nu han får i brev från Sverige höra om den famösa »avsättningen». — Avsatt? frågade han sig, har jag varit tillsatt nånsin? Och hur förhöll det sig med den saken? Han lade den till handlingarna såsom om det icke rörde honom, helst äran att ta stryk tillsammans med några unga män utan andra strävanden än att göra skönlitteratur icke alls lockat honom. Men så kommo underrättelser om att en ny chef för den litterära vänstern var utsedd, och att en »Fru» befunnits bättre motsvara de ungas fordringar. Återigen fruntimmerna! Nu erinrade han sig att han hösten förut varit den första bland de bildade som sagt öppet: jag är socialist, och att han givit socialistprogrammet i sammandrag. Men det hade icke behagat att han

skulle få vara den förste, utan därför skickade fruntimmerna efter en riktig socialist, som var en viss hustrus man och hade uniform och träben, och som tillika dyrkade kvinnan. Så här skulle det låta, och inte så där! Avsatt!

*

Hur har det yngre släktet fått så höga tankar om fruntimrens förstånd och intresse för samhällsfrågorna? Om de se efter, så behandla de kvinnliga författarinnorna bara ett tema, som har direkt profit för dem: kvinnofrågan, och när de skola vara riktigt generösa, frågan om de fattiga, dock icke den fattige exploaterade familjeförsörjaren; och när de någon gång fria till den förtryckte arbetaren, räkna de aldrig ut, att han skulle ha det bättre, om icke han nertrycktes av hustru och barn, utan de se bara till huru kvinnan skall få det ännu bättre, på mannens bekostnad.

Detta är madonnakulten i dess sista skede. Johan frågade en gång en ung författare, som var ateist, huru han kunde reda sig utan Gud? — Den unge mannen svarade: vi ha kvinnan i stället. Har då moderskulten gått in igen med evolutionsläran, och har det nya släktet remplacerat Gud med kvinnan? Gud var det avlägsnaste ursprunget; när han föll, grep man till det närmaste: modern. Är det så det gått till? Det kan ju vara rimligt att så är. Men då skulle de väl välja modern själv åtminstone, den verkliga kvinnan, som mannen, han må vara aldrig så stark ande, böjer sig för, när hon uppträder med sina attributer livsfrukten och det närande bröstet,

mot vilket även den kamptrötte jätten stundom vill luta sitt tunga huvud för att påminnas om sitt ursprung. Men de unga ha uttalat förakt för modern, och de ha i hennes ställe hissat upp den otäcka sterila urartningen amazonen — blåstrumpan!

8.

Han blir ateist.

(1885.)

När han från Paris kom ner till havsstranden och såg ett stort blått intet, och ögat förgäves sökte ett föremål, örat förgäves ett ljud, togs han av en känsla såsom om han kommit till sin banas slut och stod mitt inför döden. Men nu skymtade icke mera fortsättningen där bortom, på andra sidan, som förr varit hans hopp. Det var slut, absolut. En trötthet, som han knappt känt förr, slog ner honom, överansträngd som har var efter att ha skrivit en bok på ett främmande språk; efter att i Paris ha till det yttersta gjort våld på sin naturliga själsriktning och efter att ha kastats mellan hopp och förtvivlan under två långa månader. När han nu satt i sitt rum inför det majestätiska naturskådespel, som havet förr erbjudit honom, och nu såg ut genom fönstret, där intet gapade mot honom, kände han huru evighetstanken svek, huru annorlunda denna natur i sig själv var, som han förr tilldömt alla de sköna känslor han tagit ur sig och inlagt i den, och han gör en paus i sitt stormande liv och reflekterar.

Badgäster hade ännu icke anlänt, stället låg ödsligt och var endast besökt av småstadsbor; där

rådde fullkomlig stillhet. Han hade ungefär en månads levnadskostnader med sig, men sedan de voro slut, såg han ingen hjälp mer. Han satt med en dyrköpt seger i handen, men kunde ej begagna den. Hans skepp hade stått ut stormarna, men förliste i hamnen. När han nu såg sina friska, glada barn leka nedanför fönstret på strandens sanddyner, och han tänkte efter huru obetänksamt han handlat, som för de och de motiven satt deras väl i sista hand, och när han förutsåg vilket öde som skulle förestå dem om han stupade, så kom en ånger över honom och en dunkel förnimmelse av att här var icke rätt handlat. Visserligen erkände han ännu, att människor i hans ställning kunde drivas att söka gagna större grupper, än den egna lilla familjens, och att han på samma gång han arbetade för ett helt kommande släkte även arbetade för sina barn. Men så frågade han sig: skulle han med sitt temperament, sin uppfostran ha kunnat handla annorlunda? Nej, måste han svara. Dessa premisser ha givit denna konklusion. Därmed uppsteg tvivlet om en välvillig försyn, som leder allt till det bästa och som kan tumma människors öden. Hans gudsbegrepp såsom innerst varande en objektivering av förnimmelser, hade varit mycket vacklande de sista åren. När han förra gången var sjuk och trodde döden komma, tog hans önskan att ej få dö ung ifrån de sina formen av evighetstanken. Han ville ej tro, att det skulle vara slut, och därför diktade han en evighet med personlig fortvaro. Skaparen hade dykit opp igen i Schweiz, när han inför den härliga provbiten av skapelsen, där visade sig, ej kunde få annan förklaring, och när de nya lärorna givit hopp om ett

bättre sakernas tillstånd, såg han försynens ledande visa hand, som givit människorna kärleken som drivkraft att styra till så alla fingo det bra. Under processens exalterande förlopp, då hela världen reste sig mot honom, befallde han sig och de sina i Guds hand, och han kände sig i personlig bekantskap med det högsta väsendet. Men efteråt, när han hörde Guds utvalda rasa ut i hot, hörde furierna, som fordrade kärlek av andra, flämta av ilska över honom därför att han bjudit rättvisa, där de fordrade nya förmåner, när han såg självviskhet över allt på alla kanter, då kom han sakta ut på den tanken att världen styrdes av helt andra krafter än en kärleksfull, personlig Gud. Och nu kastad ut och tillbaka, ensam, sökte han icke längre utom sig sitt öde, utan för första gången i sitt liv gick han till sig själv: där låg hans öde, och i alla de andra själven låg världens öde.

Vilken lång cirkelgång hade han ej vandrat i, sedan han elva år förut i Mäster Olof genomskådat det oförståndiga i himlasträvan. Jorden som behövde 100,000 år för att bilda ett skifferlager, skulle nu tvingas på tjugufem år att ändra fyra millioner mänskohjärnor, så att de arbetade som han önskade. Vilken orimlighet! Han hade varit framme och predikat full frihet, och fått stenar av slavarna, som tyckte det var för mycket frihet. — Inte så långt, hade de ropat; vi äro nöjda med mindre. Inte frihet för alla, bara för oss! — Han mindes huru han under sista Stockholmsvistelsen talat vid arbetare om tjänstefolkets och statkarlarnas frigörelse, och de hade ryggat. — Ska tjänarna också ha frihet? — Och skulle han frågat tjänarna, om de ville ha frihet, skulle de

svarat: frihet att svälta, eller som gifta äta sill och potatis med en gesäll; nej, hellre då gå i rena manschetter och äta biffstek på herrskapets bekostnad!

Han drog sig till minnes huru vissa missljud bland arbetarna också under processen låtit höra sig. — I ett enskilt brev från en arbetare till en vän hade dunkelt tal om »falska profeter som arbeta för de rika bönderna» stuckit honom. Ty de fåkunniga trodde att hans agrarsocialism gick ut på att förbättra »lantmannapartiets» villkor. Så var det att söka tala till folket!

Sommaren före processen, då han ännu hade framgångarnas glans över sig, och då var erbjuden skriva i Frankrikes mest ansedda tidskrift, under goda ekonomiska villkor för tillfället, gick han i full besinningslöshet och sände bidrag till en av de ödmjukare svenska tidningarna. Han hade nämligen i den sett ett namn på en ung skriftställare, som både genom samhällsställning, börd, god ekonomi, och relationer icke hade den ringaste synbara personliga anledning att sälla sig till de missnöjda. Hade det varit hat, kunde han ha skrivit anonymt. När Johan fick se det namnet i den tidningen, tänkte han: finns det sådan tro, sådan offervillighet där. ja, då är det min plikt att offra mitt namn! Och han offrade!

Men har man sett! Därpå fick han ett vänligt brev från en före detta arbetare, ungefär av innehåll: Ni som är folkets man, får ej skriva i sådana tidningar. Folket vill ha ert stora namn högt, för att kunna se upp till er som en fana. Folket vill ha symboler! — Så aristokratiskt var folket, eller

så realistiskt, så förståndigt var folket, att det om så behövdes spelade med falska kort, när de gåvo sig i lag med falska spelare. — Johan hade varit en oförbätterlig idealist. Han hade icke endast trott på Gud, utan på änglar!

Därpå hade de radikala sprängts för meningsskiljaktigheter och stodo som tuppar emot varandra. De frikyrkliga, som kommit in i riksdagen, hade vägrat religionsfrihet åt »de andra». Pietisterna, som ett ögonblick luktat på Johan om han icke skulle kunna begagnas, hade gjort ett lindrigt bruk av honom och så slängt honom. I Norge hade folkföraren begagnat folkrörelsen för att bli minister, och när han kom till excellensplatsen, sade han: nog! I Sverige hade bondepartiet begagnat sin majoritet för att få bli av med skatter, mot att kungen fick en armé. I Paris hade Gambetta och Jules Ferry, två entusiastiska tvivlare, satt landet under bottenlös skuld och så dragit sig undan med statyer och förmögenheter, den sista dock något skamfilad. I Paris hade han sett Victor Hugos apoteos. Första dagen efter döden gräto tidningarna; andra torkade de tårarna, och tredje funderade de på huru de skulle bäst kunna begagna liket. Alla partier kompromissade om katafalken, och förtjusningen över dödsfallet blev ohejdad, ty den döde hade haft nog smak att dö i maj, då salongen öppnas, och främlingsströmmen anländer. Efter åtta dagar, när sorgfloret kommit upp på triumfbågen, tyckte man det var för mycket och började ångra sig. Medan sarkofagen timrades, började de radikala och de liberala slåss om liket. Innan begravningsdagen var inne, hade man ledsnat på den döde, och började trycka anekdoter, som slutligen gingo

in på kärlekshistorierna, och själva begravningen firades som ett bondbröllop. Utan tårar, utan sorg, så att en talare fann bäst inför den skeptiska publiken bekänna att det var en glädjefest. Och dagen efter sade Le Figaro att det hela vår en kolossal b l a g u e!

Begagna och icke låta sig begagnas; eller i nödfall båda delarna!

Johan hade också i Paris mycket klokt uppsökt ett intresse som han kunde befordra, och erbjudit sig till begagnande och därför lyckades han slutligen vinna vad han önskade. Men så länge han gick omkring och bad att få begagna en mängd relationer för sina syften, sade man tvärt nej! Det var alldeles riktigt!

Emellertid hade han nu i en serie erfarenheter ett stort material att smälta. Genom nyupptagna förbindelser med de ungas parti i Danmark hade han förnummit att reaktion, kompromiss, avfall hörde till ordningen för dagen. Estrup hade infört enväldet; och Morgenbladet brutit med den litterära vänstern. Drachmann hade skrivit kungliga vers, och Giellerup hade efter en renommistisk handelsresa kommit hem och bett om förlåtelse för att han trott på utvecklingen.

Ibsen hade i Vildanden stannat vid det resultat att idealism och realism, kärlek och hat, man och kvinna alltsammans var bosch. Han hade till och med släppt tron på kvinnan. Och huru hade man icke rivits om bitarna och sökt på alla håll begagna stycket för sina ändamål: kvinnorna mot männen, männen mot kvinnorna, allt under det den klipske hånaren satt och log åt luggningarna.

Ur hela denna röra framgick nu småningom för

Johan att det ändå alltihop bara var ego som skulle fram, och under en sträng räfst med sig själv, kom han till samma resultat, ehuru han icke just hade lust att erkänna det, så länge alla andra, furier och bödlar, påstodo och verkligen kunde inbilla folk att de hade kärleken.

Första steget blev nu att han för sig själv erkände att han varit idealist, svärmat, räknat med änglar, begärt för mycket, använt dåligt sin tid på himlaarbetet, och under det han hänskjutit saken till Gud, hade världen regerats helt friskt av åtminstone smådjävlar. Nu sätter han upp för sig så: finns det en Gud, så angår det inte oss. Vi lämna den frågan såsom olöslig efter som han icke uppenbarat sig. Och vi måste lämna den, ty den skadar oss i detta livet, och detta livet är det enda som bör angå oss. Finns det ett till, så blir det nog bra med det sen!

Därpå kommer en undersökning av frågan om i världsordningen, sådan vi sett den här på Tellus, kan spåras någon utveckling till förnuftighet eller till människans lycka. Utan att skrämmas av varken Gud eller ens Darwin genomgår han jordens skapelsehistoria och finner en rörelse, förändringar, rubbningar, omskakningar, men någon påstådd enda lugnt framlöpande utveckling kan han ej finna. Ty om sådan förelåge skulle först hela växtriket ha genomlupit evolutionsskalan och sedan efter den högsta växten följt det lägsta djuret. Han kunde icke heller finna att apan stod varken andligt eller kroppsligt högre än den kloka och starka elefanten, och vår kvartärperiods elefant stod lägre (var sämre rustad för existensen) än mastodonten och plesiosauriern. Icke voro de geologiska formationerna högre ju längre

fram i tiden; de voro bara annorlunda. Inte kunde man tala om att permisk skiffer stod högre än silurisk, fastän den senare i avlagringarna förekom såsom senare och i denna förefanns djurarter med mera utbildade organ än hos djuren i den förra. I varje geologisk period härskade de bäst utrustade, det är sant, men varför hade icke grottbjörnen utvecklat sig, och varför hade icke de jättelika flygödlorna lämnat arv till följande period, så att människan slutligen framgått som en kolossal jätte, i stället för att vara denna dvärg. Nej, det var bara huller om buller och efter vartannat, lagbundna slumpar och nödvändiga nycker och inte någon planlagd skapelse. Jordaxeln hade vickat till lite, och bums flög en hel flora och fauna all världens väg, och ett nytt skede i utvecklingen inträdde utan direkt anknytning till det föregående. Därmed kom han naturligtvis ej ifrån människans härstamning från en apart, men om apan varit en elefant förut lämnade han ogranskat. Såg han därpå ut över människans historia, så var även där allting oorganiserat slumpliv. Bland människorna hade utvecklingen varit så ojämn att det ännu fanns kannibaler, växtätare, köttätare, insektsätare och allätare. Och så många civilisationer och kulturer, så många samhällsformer, religioner, filosofier. Antiken hade i vissa fall varit framom nutiden, och kristendomen hade kommit efter som en enda stor reaktion. Förut hade man slagits, sedan hade man lurat varann. Därför var ju också hela samhället grundat på konventionella lögner och på tysta överenskommelser att man skulle lura varann. Den egyptiska kulturen var död och landet låg ännu i slaveri; den palestinesiska var död och turkarna

ägde ännu oaktat tre hundra års korståg Kristi grav; den grekiska var död och landet låg som en öken; den romerska var färdig och föll för barbaren. Alltid var det barbaren som segrade. Antingen han kom som turken på Palestina, macedoniern på Hellas, goten på romaren. Kulturen var sålunda icke ändamålsenlig för artens bestånd. Och i det sista fransk-tyska kriget segrade tysken, emedan han var mera barbar än fransmannen, och Europas nästa barbar ovanpå tysken, blev kanske ryssen. Det var icke tyskens filosofi som segrade sist, inte hans vetskap, utan hans rest av barbari som förmådde honom att syssla med en sådan vetenskap som krigskonsten. Han hade inte kärleken, han, och inte tron heller, men han hade kanonerna. Alltså den starkaste, icke den mest bildade, icke den fint kännande, icke den kärleksfulle. Nej, allt var sig nog likt i den gamla världen, och förändrat sig hade mycket, men utvecklat sig till allt större förnuftighet knappast, och Gud var bestämt icke med vid Sedan, där en kultur gick under. Hade också den historiska utvecklingen gått fram till de flesta människors lycka, så behövdes därför icke heller Gud, utan människorna kunde själva ha ställt det väl för sig, så pass det nu var. Men nyss hade en berömd ekonom, Henry George, vars namn gick omkring världen, visat att framåtskridandet var följt av fattigdomen och i sådan progression att ju större framåtskridandet varit, dess djupare fattigdomen, alltså värre än någonsin i våra dagar. Värre än någonsin nu, det var ju åtminstone icke framåtskridande till lycka, och orsaken till all denna nöd, denna jämmer: framåtskridandet självt eller kulturen!

Såsom en modern ande måste naturligtvis Johan vara konservativ, om han ej trodde på Darwins till liberal teologi upphöjda lära om arternas härledning, och vad värre var om han ej trodde på efteridalisternas tillämpning av denna evolutionsteori på mänskliga historiens utveckling. Hade de icke inskjutit igen Guds försyn, då de sade att det som nu var, var det bästa som kunde vara och bättre än det föregående därför att det var senare. Tyckte de då att 1820 i Frankrike var bättre än 1790, och var verkligen Napoleon den förstes regeringstid bättre än Ludvig XVI:s? Kunde vi inte möjligen leva i en tillbakagångstid, där tillbakagåendet stod i utveckling bakåt? Sådant hade man sett förr! För övrigt, och till sist, fanns nu utvecklingen till mänsklig lycka såsom inneboende lag, varför uppträdde då vid varje försök till reform ett annat lagbundet fenomen, nämligen allmänt motarbetande av framåtskridandet, och detta ändå mera regelbundet, att man kunde tro det stillastående vore lagen? Nej, det var bara rörelser. Men antingen det var detta eller icke detta, det angick ingen, och allt detta forskande och snokande efter sammanhang eller ursprung var idealism, och tanken på Gud var idealism. Fanns nu verkligen också Gud, så måste han ignoreras (avskaffas), ty han hade visat sig hinderlig för mänsklighetens sällhet.

Här råkade han in i motsägelser: har verkligen icke Gudsfantasien också gjort människor lyckliga? Nej, ty de som inbillat sig vara lyckliga med Gud och förnöjsamheten, skulle ha varit mera reellt lyckliga, om de kastat sig på att förbättra sina jordiska villkor. Ja, men var icke den förnöjde

lyckligast? Det syntes så, men det var ju bara en inbillad lycka och alltså en mindre än en reell.

Under det hela denna byken står på och kokar, nalkas nöden sakta men säkert. Han tycker sig se den hur den trycker som en katt för att ta språnget; han ligger om natten vaken och hör flodvattnet stiga, långsamt suckande men avgjort. Om åtta dagar står döden där. Hungersdöden mitt i ett civiliserat samhälle, för en individ och hans föga talrika familj. Existensmedlen slut, alla resurser uttömda, alla hjälpkällor anlitade, och hans arbetsmarknad fördärvad. Det hade han nu vid trettiosex år för att han varit flitigare än andra, för att han arbetat för detta samhälle — där stannade han. Han hade ju strävat på detta samhälles undergrävande, hur kunde han då begära något av detta samhälle? Samhället hade rätt att svälta ut honom, när han icke lät samhället vara i fred. Ja, men var det hela samhället han angripit, och var det allas väl han tillfogat skada? Nej, den härskande gruppens endast. Och han hade arbetat för den blivande härskande gruppen, men råkat i missförstånd med den, emedan han icke ville lyda order. Och den blivande majoriteten hade redan skrivit en teologi full av villfarelser, vidskepelser och dogmer med kvinnans sakrament och industriarbetarens ofelbarhet, som den nu med glödande tänger under hans näsa ville tvinga honom avlägga mened på, eller dö. De kommo nu med nytt konfirmationstvång i den enda saliggörande Bebelianismen och hade redan visat sådan intolerans i bekännelsefriheten att de kastat bort honom, skadat hans anseende, förstört hans existens därför att han icke var ortodox.

Han vände sig med leda och avsky från hela världen och anstaltade om sitt avtåg ur den ändliga tillvaron. Men nu stod icke det andra landet lockande där på andra sidan med svala skuggor, blåa sjöar och varmare solar. Där låg bara en grop i marken, en trälåda och några skovlar skitprat. Där stod ingen välvillig Gud mer att höra hans stönande, och skaffa hans barn uppfostran och uppehälle. Detta var realiteten, så här såg livet ut, och den hemska handgripliga verkligheten ruskade honom i nacken så att han i ett kastade upp alla fantasier och drömmar och vaknade. Gud och himmel och evighet måste över bord, om skutan skulle resa sig, och den måste hålla sjön, ty han var icke ensam! Alltså över bord med Gud först! Det lättade genast. Och hänvisad på sig själv ensam, gör han sig först denna kardinalfråga: Vad är livets ändamål? Livet självt! Det kan icke vara någon annan uppgift med livet än att man uppehåller det till man dör. Därför har man fått självuppehållelsedriften. Därmed hade han sin uppgift klar. Satte sig vid sitt bord, räknade och skrev brev, allt gående ut på att så fort som möjligt komma på ett annat ställe, där andra fördelaktigare existensvillkor erbjöd sig. Ty han ville leva, och måste leva! Bara leva! Det var inte bara, det!

*

Detta var nu endast sista stöten åt hans sedan länge undergrävda Gudsfantasi, ty det sista halvåret hade givit knuff på knuff. Överallt där han träffade en ung människa hörde han antingen Gud förnekas eller ignoreras. Och även bland äldre hade otron spritt sig. Själva Björnson förklarade

sig vara agnostiker eller en som ingenting trodde sig kunna veta om Gud. Johan slog alltid tillbaka med, att det där var en känslosak, som icke föll under tänkandet. Det var alldeles riktigt sagt, men just därför skulle han, som ville bli en tänkande människa, rota upp med dessa rudiment från en lägre form som kallas känslor och ytterst äro oklara förnimmelser. Därpå kom Ingersoll, en entusiastisk ateist, full av tro och kärlek och hopp. Det tog Johan hårt om livet, och han började nu teoretiskt erkänna möjligheten av en försyns undvarande. Därpå får han fatt i Tolstoi, som helt enkelt gör Kristus till ateist, och likväl behåller hela kristendomens kärna, om det nu var någon kärna där. Så kommer Jacobsens död, då man slåss om liket och diskuterar frågan, om han var en troende eller ej. Därpå hans vaknade eftertanke över den där känslosaken, och slutligen framträder ateismen som ett kategoriskt postulat; det måste vara så att ingen Gud är, eller vi äro förlorade. När han var färdig med detta, får han handfästningen i en liten novell av en ung svensk författare, som mera på känslovägen dock än bevisningens ådagalägger otillräckligheten av gudsbegreppet.

*

Sedan han med nöd räddat sitt skepp i hamn, känner han sig nödgad att i grund omredigera sin världsåskådning efter den nya premissen: hjälp dig själv; och den nya plikten man måste leva till vad pris som helst, leva för sig och de sina. Allt annat är ärelystnad, otidigt ingripande i mänskors öden, förmätenhet. Den stora saken är intet annat än

många stora egoisters stora intresse. För att nu vara riktigt bottenärlig, får han icke längre fråga sig: har du någon plikt att befordra den stora saken, utan han måste fråga: har du något intresse av att den befordras, ty endast intresset berättigar till deltagande, och därför är arbetarens kamp att förbättra sin ställning behandlad såsom en berättigad, under det de ointresserade intelligensernas deltagande i densamma väcker misstro. Det är inte er sak utan arbetarnas, därför tro vi icke på er, emedan ert intresse icke är rent, utan emedan ni naturligtvis vänta ta kakan som de baka.

Det åtgick månader, innan han kunde böja sig, bestämma sig för att bryta helt med all gammal inrotad egenkärlek, alla fantiserade nyttighetsdrömmar, och innan han kunde få sig att bekänna: det var egoism, men den var berättigad. Men då måste hans rättskänsla också svara: om all egoism, såsom alltets drivande kraft är berättigad, så är även de andras, den hatade överklassens egoism, berättigad.

Frågorna ge svaren, och svaren kasta upp nya frågor. Han inser slutligen att han måste bryta med det förflutna, göra upp bokslut med det gamla, gå igenom hela sin utveckling från barndomen till dato, följa spåren fjät för fjät av sin själs uppkomsthistoria och utan förutfattade meningar gå till verket för att söka rättesnöret för det halva liv, som kanske ännu återstod honom.

Det var till den ändan han arbetade ut boken Tjänstekvinnans son, vars slut nu nalkas och vars resultat kanske komma att visa sig i en senare verksamhet, vilken denna nu kan bli.

9.

Idealism och Socialism

(1886.)

När Johan först fått fatt i socialismen, hade han i den sett en reformplan till hela samhällets ombildning från roten ända upp i toppen. I Genève hade han skaffat sig de äldre socialisternas skrifter att läsa och den som mest behagade honom var Cabet, vars Resa i Ikarien experimenterade fram det nya samhället i levande bild. Cabets metod föreföll enkel och logisk: det nuvarande samhället är byggt på familjen, men familjen har isolerat sig och saknar förmåga att utveckla individen till samhällsmedlem, och gör honom endast till familjemedlem. Utveckla alltså familjen genom familjeassociationen eller familistèren, och samhället har tagit ett steg framåt i utveckling: det trånga familjelivet vidgas, man och hustru utträda ur den kvava säng- och barnkammarkretsen och bli medborgarekandidater färdiga att inträda som medborgare i samhället. Han gör en resa till familistèren i Guise och ser den på nära håll. Finner här utopien realiserad med ångkök och barnhus, men kvinnorna, som nu voro befriade från kök och barnkammare, hade icke arbetsmarknad, och efter att ha suttit sysslolösa hemma, började de ledsna,

och skämdes över sin sysslolöshet. De återtogo därför grytorna och barnen för att ha något att syssla med, då friheten att göra ingenting tröttat dem. Men där hade han även fått upp ögonen för mannens hotade ställning. De icke arbetande hustrurna hade nämligen fått rösträtt, och sutto i styrelsen för att bestämma över den tio timmar om dagen trälande mannens inkomster. Detta kunde aldrig vara likställighet! Vidare såg han hela familistèren hotad med undergång på grund av konkurrens, och som fabriken producerade lyxvaror, såsom paraplyställ, spottlådor, fontäner och dylikt, började han tänka på industrisocialismens ensidighet. — Därpå får han i hand Marx, Lassalle, Lange, Schæffle och Bebel, och arbetarfrågan störtar över honom. Arbetarfrågan hade Johan alltid tagit med en liten viss försiktighet. Med arbetare hade man nämligen endast menat industriarbetare, och det här luktade av partiintresse. Varför inbegrepos ej jordarbetare, sjömän, tjänstefolk? I Röda Rummet hade han visat arbetarföreningen såsom en konstituerad och exploaterad valmansförening. Han hade hört skriken, när Arbetarinstitutets chef störtades av arbetarna, därför att han yttrat det arbetarna ej borde befatta sig med politik. Det är då han undrar om icke doktorn hade lite rätt. För att befatta sig med samhällsödena fordrades lika mycket vetande som att syssla med läkarvård, allra minst lika mycket, men för det senare fordrades garantier, för det förra icke. Detta var nu en av de många inkonsekvenser, som samhället i sig innebar, och okunniga bönder hade ju släppts in i politiken, och det ena kunde vara lika bra eller illa som det andra. Men nu får Johan

själv erfara att arbetarna redan voro ett politiskt parti och att socialisterna voro deras agitationsutskott eller yttersta vänster. Han blir nämligen förklarad i akt eller kallad konservativ, därför att han icke ville gå med på ett visserligen stort kotteriintresse, utan sökte friheten för ändå flera. Han ville icke vara med om att redigera om samhället för en enda klass' skull, utan för alla klassers. Detta behagade icke klassen. Och lustigt nog, arbetarna, som applåderat reformatorn i Lycko-Per, vilken ville att alla skulle gå på släta gatstenar, räknade numera bland alla endast sig själva. Vem var nu den konservative? Och hur blir man konservativ? Det kan gå så antingen att man åldras och tiden växer förbi en, eller så att ett parti genom stark agitation får ett program voterat liberalt. Allt som icke är med om programmet är konservativt. Om tio år är det sannolikt att i Sverige den anses konservativ, som ej anser kapital vara stöld (undantag: arbetarnas sparbanks- och agitationskassor); den som ej tror på Marx' filosofiska system; den som ej är ateist; den som ej tror på kvinnan; och framför allt den som ej tror på den förtryckta arbetaren.

»Näst bödeln är ingen så osympatisk som martyren.» Man tror ej på martyren mer, emedan man vet att ingen tar emot obehag utan motsvarande eller större fördelar. Johan själv hade avslöjat sig som en egoistisk martyr, och hade nyss avslöjat den underkuvade kvinnan. När han nu hörde arbetarnas klagomål såsom om de voro de enda som hade det svårt, och läste deras djärva fordringar att hela samhället skulle bispringa dem, fattades han av lust att undersöka om de voro olyckligare

än andra och därför förtjänade ett sådant lovsjungande, kelande deltagande framför andra olyckliga. Proletärer hade han sett i alla klasser: i den litterära, artistiska, i lärarnas, i ämbetsmännens, i militärens, i överklassens pauvres honteux, i torparnas och statkarlarnas, tjänarnas, överallt.

Han samlade ur minnet enstaka erfarenheter, läste redogörelser, studerade på levande material och kom genom jämförelser och iakttagelser till ett provisoriskt resultat, som han sedermera verifierade.

Börjande med en undersökning av själva observationsmetoden hos människan i allmänhet fann han att iakttagelseförmågan och uppmärksammandet arbetade monomant och automatiskt. Han erinrade sig hurusom den tiden han börjat studera geologi, den första stenart han observerat under en exkursion var devonisk kalk, mörkblå med vita kvartsstreckar, ty han bodde händelsevis i en trakt, där denna formation låg blottad. Under de följande fjorton dagarna såg han bara devonisk kalk vart han kom. Det var nu ingen hallucination, ty kalken fanns där, men innan han fått uppmärksamheten på den hade han aldrig märkt den. Nu däremot såg han den i stenmurar, i vägens makadamisering, i trappsteg, i kakelugnstenar. Han gjorde en liten resa, och han såg varken människor eller hus eller träd, utan bara klippor och stratifikationer, och bland dem föll alltid ögat på devonisk kalk. Han var besatt av devonisk kalk. Den som läst en läkarbok om en viss sjukdom tror sig ha den sjukdomen, och alla diagnosens fenomen slå in. När han var i Paris och umgicks med Björnson, var denne sysselsatt med att bortskaffa brunsten ur världen och läste till den ändan

brunstlitteratur, och nu såg han bara brunst. »Kongen» var karaktärslös av brunst, Sverdrup kompromissade av brunst, kvinnorna voro underkuvade av brunst, sillfisket hade avtagit och trävarorna sjunkit av brunst. Det var farligt att komma nära Björnson den tiden, ty han såg bara brunstens härjningar hos sina vänner och närmaste. Han såg den i artisternas målningar, författarnas arbeten, i människornas enklaste handlingar.

Huru härjade icke Dockhemmet epidemiskt i många år, så att varje vårdslös och lögnaktig fru var en Nora, och varenda äkta man en Helmer. Man såg bara underkuvade ädla kvinnor och tyranniska lumpna män. De andra syntes inte.

Skulle det nu icke vara möjligt att av analogi den olycklige fattige arbetaren, som syntes överallt, var en monomani.

Johan drog sig till minnes några små fakta att börja med. När Röda Rummet utkommit, sändes honom en hälsning från en arbetare, som känt sig sårad av skildringen av arbetarförbundet. Johan hade nämligen låtit hjälten komma upp i frack efter en middag, och på grund av denna festdräkt betraktas med misstänksamma blickar av arbetarna. Hälsningen han nu mottog av den sårade arbetaren lydde så: om författaren ville komma upp i föreningen, så skulle han få se att de hade frackar allihop! — Jaså, de hade frackar allihop, det antydde åtminstone inte djup fattigdom, och Johan hade icke haft råd köpa det festplagget, förrän han var tjugusex år.

Under Stockholmsvistelsen vid processen, kom en för detta arbetare, numera verkmästare upp till Johan och ville interviewa honom. — Känner herrn

arbetaren? frågade han Johan skarpt. — Johan kände ingenting om arbetaren än att han var exploaterad av kapitalet och djupt olycklig, »den olyckligaste av alla», hade han nyss skrivit, men han trodde sig känna honom i botten. — Jag ska säga herrn, upptog verkmästaren, att sådana goda dagar jag hade som arbetare, har jag aldrig haft som verkmästare. — Det är gott att säga det nu, efteråt, invände Johan. — Ser herrn, sedan maskinerna kommo, är arbetaren icke längre kroppsarbetare, utan ämbetsman. Han kontrollerar med en skruv eller kran arbetets gång, men han arbetar icke mer själv. — Ja, men maskinen förfäar honom mer än kroppsarbetet. — Nej, det gör den icke. Ty nu står han vid sitt hjul och läser sin tidning med cigarren i mun. — Det är inte sant, sade Johan. — Hur vet herrn det? Har herrn arbetat i fabrik? Nej, ser herrn, ta reda först på hur det förhåller sig och skriv sen. Ni vet inte vilka ärenden ni går, när ni viglar upp arbetaren. Han som har fått kasta sitt arbete på kapitalistens maskin, som exploaterar fabrikantens maskin, han skulle inte resa sig mot maskinerna, som befriat honom från det tunga kroppsarbetet. Men vet ni vad han gör, när han blir missnöjd och vill skada kapitalisten; han förstör maskinen. Ni har ansvar för vad ni skriver. Arbetaren är redan en herre, som vill bli er och allas herre, och vi ska ju inte ha några herrar mer. — Johan var monoman på arbetaren, kastade tillbaka allt, såg inga motiv, tog inga skäl.

I Paris träffade han om våren händelsevis en svensk tillskärare vid en skrädderifabrik. Mannen hade förr varit mästare och haft arbetare, men hade måst sluta, emedan arbetarna höjt sina fordringar

på lönevillkoren. Han var fortfarande arbetarvän, men han ansåg icke arbetarna så vanlottade, och han var mera nöjd med sin ställning nu som arbetare än som mästare. Så kom just den stora skräddarstrejken i Paris, och han stod utan arbete med sin familj i främmande land. Nu när det klämde till om hans sko fick han en ny syn på sakerna. — Att förbättra sina villkor har var och en rätt till, men att behandla mästarna som banditer, det är inte riktigt. De göra inte mer och annat än vad varje gesäll skulle göra om han blev mästare. — Ja, men systemet är orätt, sade Johan, de skulle ha andel i vinsten. — Ja, men när jag var mästare, blev det ingen vinst utan förlust, och den ville de min själ inte dela. Och om också här en stor mästare genom sina relationer kunde sälja så att han lade av tjugu tusen francs om året, så skulle för det första icke detta års vinst få utdelas, ty nästa år kunde gå med förlust och då behövdes reservfond, och för övrigt, vad vore arbetaren hjälpt med 50 francs kanske på en årsutdelning? Nej, socialismen går inte nu! — Nej, inte med detta systemet, sa Johan. — Låt oss få det nya snart, sa skräddaren, som strax därpå reste till Amerika för att komma mitt in i Chicago-strejkerna. Emellertid: denne tillskärare eller arbetare förtjänade tre à fyra tusen francs, bebodde med familj en liten nätt våning med matsal möblerad som en borgares och var alltid väl klädd, och hans barn sågo alltid fina ut och hustrun även. Det var således icke direkt fattigdom, men det var en osäker ställning. Osäker av flera skäl, icke minst nu av arbetarnas för tillfället överdrivna fordringar.

När han senare gick igenom redogörelser för arbetslöner i alla Europas samhällen upptäckte han att det fanns rika arbetare och fattiga såsom i alla andra samhällsklasser och att det generella talet om den fattige arbetaren var lika ogrundat som om den underkuvade kvinnan. I Belgien uppgavs att vissa glasblåsare kunde förtjäna 20,000 francs om året dock med skyldighet avlöna hantlangare, som icke fick alltför rundligt; en diamantslipare i Amsterdam kunde ha ända till 30 francs om dagen, eller 9,000 francs om året; en ebenist i Paris till 20 francs om dagen; en maskinarbetare i det ruinerade Tyskland 6 mark om dagen; en pianofabriksarbetare i samma land omkring 2,800 mark om året; en juvelerararbetare i Rom ända till 25 lire om dagen eller 7,500 lire om året. Att lönerna även kunde vara ytterligt små, det visste man alltför väl. Men varför voro lönerna i vissa grenar så små? För det första, emedan arbetet var blivet så lätt genom maskinerna att det icke ansågs mera värt, helst numera till detsamma kunde begagnas barn; kunde arbetaren då begära att ett lättare arbete skulle betalas lika högt som ett tungt? För det andra emedan fabrikanten måste betala mera för maskinen, som gjorde det verkliga arbetet, och sålunda mindre åt arbetaren, som var hantlangare åt maskinen. För det tredje: det stora tilloppet av arbetssökare, vilka faktiskt underbjödo varandra för att döda konkurrenter; och icke kunde arbetaren begära att fabrikanten skulle bjuda honom mer än han begärde. Var kom det stora tilloppet ifrån? Det var frågan. Från landet, svarades. Varför kommo de från landet? Av många skäl: bondens övertaliga barn, som ej hade jord,

måste ut i världen; införandet av åkerbruksmaskiner, som gjorde armar överflödiga; missnöje med det karga och osociabla livet ute på landsbygden och allmänt berättigat begär att söka förbättrade villkor, större njutning av livet. Det var sålunda där utanför staden, på landet, som roten satt till den värkande tanden.

Det är nu han kastar sig på studiet av jordarbetarens villkor och kommer till resultat som göra, att han finner arbetarfrågan, som den kallas, endast vara ett symptom och att sjukdomen själv låg djupare, samt att industrisocialisternas begäran att få statens mellankomst att dölja symptomet icke var detsamma som att bota sjukdomen. Och så inser han snart att arbetarrörelsen hade en mera politisk än social natur; att arbetarna endast vore det fjärde ståndet, som nalkades för att i sin tur få undanskaffa bourgeoisien och visa världen huru de kunde regera.

Nå, det var deras tur, mycket riktigt, och deras revolution var lika berättigad som borgarnas förra gången, men hade den också förmågan att giva hela samhället den organisation som erfordrades, och var den tillräckligt demokratisk att kunna tillgodose alla samhällsklassers bästa? Detta var en ny fråga. Arbetaren är icke längre den lägsta klassen. Själv anser han sig stå över bonden, vilken han föraktar i dennes egenskap av kroppsarbetare; själv kallar han sig herre redan och håller under bättre villkor tjänare. Har han visat sig i sitt uppträdande tillräckligt liberal mot andra betryckta klasser? Låt oss se! Han petitionerar och skriver, eller låter skriva att han icke bekänner den fria konkurrensen eller Manchesterläran utan vill statens mellankomst för

en normalarbetsdag, barnens skydd och så vidare. Han vill således skydd. Nu kommer en riksolycka under form av en jordbrukskris och hotar landets huvudnäring. De nödställda begära såsom välgörenhet statens mellankomst i en övergående skyddstull. Arbetaren höjer sitt rop: frihet och intet skydd. Skyddstullar äro barbari, som gagnar de andra för att skada oss. Ja, men han hyllade ju skydd för sig! Alltså för sig, men icke för de andra. Vidare förstod han icke att hans bröd bleve lika dyrt, med tull som utan, eftersom bagarnas skrå diktera priset; vidare förstod han ej att en ruinerad bondeklass på ett par millioner köpare mindre skulle ruinera industrin och sätta svärmar av arbetare på bar backe.

Arbetaren, fiende till den fria konkurrensen, predikar ändock kvinnans fria konkurrens med familjeförsörjaren. Varför?

Ibsen hälsade i sitt norska trontal de två nya adelsstånden, arbetaren och kvinnan! Var det ironiskt som vanligt eller profetiskt?

Arbetaren är nog den nya bourgeoisin, som med nästa revolution kommer till makten med sin svärm av juridiska biträden, och det är intet ont i det att nivån sänkes, att den gamla överklassen slopas och en ny kommer upp. Det är kanske det mest rationella ändock i hela utvecklingen, eftersom det tyckes hittills ha gått så steg för steg, och segraren har rätten. Men nu komma nya frågor bakom. Skola de andra samhällsgrupperna med bifallets tystnad åse detta och skola de ej göra motstånd? Rätt och rättvisa räknas ju ej med, men antag att en stor majoritet ännu trodde på dessa faktorer och ville ha dem med i räkningen, har arbetaren rätt i alla sina anklagelser

mot kapitalisten? Har han rätt till maskinerna, och är han hjälpt med dem, och kunna icke andra medel avhjälpa hans nöd, där den verkligen finnes? För att ha rätt måste man vara majoritet, både därför att de flestas lycka är det bästa för det hela, och därför att endast en majoritet får rätt, vilket är huvudsaken. Äro arbetarna i Sverige majoritet? Statistiken upptager 410,371 personer med kvinnor, barn, tjänare och biträden under rubriken gruvbrytning och tillverkningsindustri; men 2,309,790 under jordbruket och dess binäringar. Om man ur den första siffran destillerar ut arbetarna ensamma, eller de »exploaterade», får man enligt en annan ansedd uppgift 52,000 industriarbetare i runt tal på en folkmängd av 4½ millioner, alltså en försvinnande minoritet. Men arbetarna hava slagit under sig och satt sitt namn på den stora renässansrörelse, som med franska revolutionen gick ut på hela samhällets omdaning och skapat en ortodox arbetarsocialism med en bibel full av fundamentalvillfarelser från äldre datum och ur vilka katekes och handbok redan äro utdragna. De stora profeterna äro Karl Marx och Lassalle, med vilka »eviga» socialistsanningar kommit till världen första gången, och på vilka man måste tro för att varda salig, ehuru moderna fritänkare redan vederlagt huvudsanningarna.

Kapital (eller egendom, det är inte så noga) är stöld; så lyder ungefär första budet, billigare uttryckt: allt kapital är frukten av arbetet och arbetet ensamt, kapitalisten innehar frukten av arbetet, därför är kapitalistens innehavande av kapital eller frukt av arbete stöld. Är det en riktig syllogism? Kan icke åtkomsten av andras arbetsfrukter ske på

annan väg, till exempel genom byte eller köp? Här kommer till exempel en driftig och ärlig arbetare till en by, där det finnes en hop övertaliga bondbarn, som svälta och fara illa, emedan jorden ej räcker eller är illa skött. Mitt igenom byn rinner en å, som råkar bilda ett vattenfall. Den driftige och ärlige äger icke ett öre, och vattenfallet är värdelöst för bönderna. Den driftige och ärlige är ingen kapitalist eller illasinnad exploatör, men han vill leva som alla andra, och han har två tusen kronor på sparbanken, som han lagt av på sitt arbete under tio års tid i stället för att skaffa sig brännvin på krogen. Med dessa besparingar köper han vattenfallet på femtio år. Med sitt vattenfall, som han ju ärligt förvärvat, och med sitt goda rykte som ärlig och driftig går han till andra ärliga och sparsamma män och lånar en summa till uppbyggande av en mycket liten till exempel hattfabrik. Därpå frågar han de utsvultna bondbarnen så här: gossar, ni ha ätit sillake och potatis hittills och suttit i solskenet; vill ni arbeta hos mig tio timmar om dagen, ska ni få varje dag äta bröd och sill och potatis, och om ni äro flitiga, få kött om söndan och ett glas öl. Bondbarnen välsigna den ädle mannen och fabriken går. Om lördagen, när avlöningen faller ut, strömmar en liten skärv till byns handelsman, som ger bondbarnen varor mot pengar; en skärv går till bagarn, många gå till värdshuset, där man äter och dricker. Men när handelsmannen nu fått in pengar, går han också oftare till bagarn, och bagarn går till värdshusvärden och värdshusvärden går till bondgubbarna och köper säd och kött, och nu stiga prisen i en ända och falla i en annan, men när alla

få sälja så blir det allmän belåtenhet. Fattigvården får mindre utgifter och föräldrar slippa föda övertaliga barn. Nu komma följderna. Fabriken gör halmhattar, och tillverkningen av flätorna blir dyr, ty bondgummorna ta lika mycket för det lätta arbetet som för att sy ihop hatten. Fabrikanten går omkring i byn och frågar gummor och flickor om de vilja fläta halm på lediga stunder, medan de sitta sysslolösa och vakta barnen, getterna eller vaka på grytan. Ja det vilja de. Men de få mindre betalt, emedan arbetet är lättare och emedan de kunna göra det billigare samt emedan de ha en man och en far, som försörjer dem, och alltså deras tid är billigare. Nu blomstrar byn och affären går. Fabrikören lägger ihop pengar och blir rik. Som rik bygger han hus, och köper värdelöst timmer av bonden, kalk av handelsmannen, och nu skaffar han sig hästar, och måste köpa havre av bonden; och hans tjänare behöva mat i stor mängd. Och bönderna ta opp gamla gräsvallar för att så vete och havre och allmän belåtenhet råder i byn.

Så kommer en socialist till byn, en riktig Berlinerkrabat, och på krogen håller han tal för arbetarna, som nu haft råd att gifta sig och försörja böndernas döttrar. Han håller ett tal ungefär så här: allt kapital är samlat arbete; denna kapitalist har blivit rik på ert arbete, ty utan ert arbete skulle han ej blivit rik. Maskinerna äro arbetarens, alltså är han en tjuv. Visa honom att hans kapital är värdelöst utan ert arbete och gör strejk.

Därpå göra de strejk, bullra utanför fabrikantens fönster. Denne kommer ut och åhör verkmästarens tal om kapital och stöld. Vad skall nu fabrikanten

svara utan att skryta med att han fått hela byn att blomstra? Kan en upplyst läsare räkna ut det? Denne man hade aldrig stulit, bara skänkt ifrån sig. Han hade skänkt deras vattenfall värde; han hade skänkt bondgossarnas arbete värde; han hade givit kvinnornas sysslolösa stunder värde; givit jorden och alla bytomter värde. Varmed? Sin ärlighet, sin sparsamhet, sitt förutseende, sin driftighet: alltså genom sitt arbete, och sin intelligens. Detta var kapitalets upphov! Och icke stöld. — Ja, men utan deras arbete... invänder socialisten, hade han ej blivit rik. — Ja, men bara med deras arbete i solskenet, hade han ej blivit rik, alltså var icke b a r a deras arbete kapitalets uppkomst. En arbetare hade icke riktat honom, men han hade höjt ett par hundra över fattigdom. Var det icke jämnt spel? Kanske de stodo i lika stor skuld till varandra och alltså voro kvitt? Ville de icke vara nöjda, kunde han i morgon dag telegrafera efter två tusen bondpojkar, som med uppräckta händer skulle tacka honom för att han gav dem fläsk och bröd i stället för saltlake och potatis. Hade icke han riskerat sina besparingar, då han började företaget, och riskerade han det ej var dag? Skulle han icke ha en riskpremie, och skulle han ej som direktör ha arvode?

Antagom att arbetarna nu fingo eller togo fabriken, för att alla bli så rika som han. Affären sjönk genast, ty de visste icke var köparna funnos, de visste icke huru en korrespondens föres, huru växlar skrivas, böcker skötas, pengar placeras. Fabriken, som i den driftiges och kunniges hand gav 20,000 kronor om året, kunde nu ej giva mer än 10,000, och nu fingo första året de 200 arbetarna

en utdelning på 50 kronor, vilket till deras medellön gav 850 kronor i stället för 800. Året därpå skulle maskinerna repareras. Som arbetarna inte hade skaffat sig ett gott namn genom förstånd och driftighet, fingo de ingen kredit. Fabriken gjorde konkurs. Husen voro värdelösa och arbetarna, som stulit sitt kapital, fingo nu se huru kapital kan vara ärligt förvärvat, och i en driftig hand äga stort värde, men i okunniga händer vara värdelöst.

Detta var nu ett fall, men ett ganska vanligt fall av kapitalbildning. Det finns så många andra fall, där kapital uppstår av eget arbete, att något tal om stöld ej kan bli fråga. En läkare blir rik utan att exploatera några arbetare; en bonde upptäcker en gruva; en ingenjör uppfinner en maskin; en son ärver (t. ex. en läkares förmögenhet); en missväxt i Tyskland kan göra en rysk spannmålshandlare rik utan att han behöver stjäla; ett krig kan höja värdet på en rentiers papper utan att han ockrar på nöden o. s. v.

Kapital kan ju ligga i annat än kroppsarbete, i gott förstånd, flit. Men Marx var filosof, och vad värre var tysk, idealist, och Hegelian. Hans metod består i att uppställa som översats det sökta resultatet, just det som skulle upptäckas. Därpå samlar han en stor mängd fakta som bevisa för; de som bevisa mot utelämnas. Det är en gammal god filosofisk metod. Marx var icke heller bara den lärde forskaren, man velat göra honom till, utan den passionerade agitatorn, som från London redigerar Internationalens program. Lassalle var hans reseombud. Båda voro idealister, sågo eldrött, och ville ha genast förverkligat vad deras skrivbordsfantasier

skapat. Hur kunde de annat, barn av reaktion och romantik, levande och verkande, innan ännu transformismen hunnit rensa de gamla hjärnorna? Och hur kan ett ungt släkte våga bygga på så gammal, redan förhistorisk grund?

Johan hade alltid haft litet rädsla för denna slags socialism; och han hade endast i »agitatoriskt syfte» eller experimentvis upptagit lånesatser ur dess böcker och lämnande frågan om privategendomen på tillväxt. När han nu började granska arbetarfrågan, finner han snart, att med dess enbara lösning samhället icke är räddat. Icke vore tanke- och yttrandefrihet garanterad med att arbetarna erhöllo maskinerna (en massa arbetare voro pietister); icke vore man säker om politisk frihet heller (det fanns monarkistiska arbetare, som gjorde kungliga processioner). Vidare började han se i industri-arbetaren icke den allranyttigaste av samhällsmedlemmarna, ty han producerade icke, utan endast bearbetade, och ofta en massa tvetydiga nyttigheter, som ofta voro rena onyttigheter, såsom galanteri-artiklar, lyxmöbler och sådant som endast kom i andra hand. Med hans natursvärmeri skulle arbetaren snart få utseendet av en utväxt på den andra stora utväxten storstaden, och som genom någon grundlig operation endast kunde exstirperas.

Det är då han inträder i andra graden av socialismens Salomostempel och blir agrarsocialist, eller konservativsocialist, såsom alla de grupper kallas, vilka icke äro ortodoxa maskinsocialister.

När Johan utgivit Likt och Olikt, i vilken han begått den dödssynden att tvivla på att den pågående utvecklingen var ett framåt, råkade han få läsa den

världsberömda Henry George's bok om Framåtskridandet och Fattigdom. Där förekom bland mycket annat ett kapitel som hade till överskrift: Möjligheten av ett tillbakagående i den moderna civilisationen, och inne i det kapitlet stod att läsa följande:

»Det förefinnes just nu en böjelse att le åt varje antydan om att vi icke i alla avseenden gå framåt, och vår tids anda liknar den som utmärker det påbud, vilket den inställsamme premierministern föreslog inför den kinesiska kejsare, som lät uppbränna de gamla böckerna: 'att alla som våga tala med varandra om Schi och Schu skola avlivas; och de som anföra det förflutna i akt och mening att klandra det närvarande, skola lida döden jämte sina anförvanter'.»

Därpå framkastar George en förmodan om att vi befinna oss vid en civilisations slut. Samhällets räddning finner han icke i maskinernas expropriering utan i en enda utsträckt jordbruksreform, alldeles vad de numera utgrinade fysiokraterna i förra århundradet predikat. Samma antydan om industrisamhällets undergång och avlösning av ett jordbrukssamhälle hade Nordau redan i Lögnerna. Och agrarsocialister funnos i hela Europa: i England hade R. Wallace 1883 föreslagit jordens nationalisering; i Tyskland funnos agrarierna med professor Adolf Wagner som målsman, och i Frankrike träffade Johan agrarkollektivister, om vilka han senare vill orda mycket. Nu hade han åter varit en halv aln före, och när han i förbigående slänger ut en vink om samhällsfrågans lösning genom jordbruksreform samt om civilisationens återtåg, komma rykten i om-

lopp om hans sinnestillstånd, som på allvar börja undersökas genom delegerade. Vad den bildade världen nyss läst, hört och diskuterat (George va läst i ett par hundra upplagor och recenserad alla världens tidskrifter), det var ännu dem svenskom en galenskap.

När Johan så kom upp till Paris igen och under observationer på storstaden stärktes i sin mening om eländets växande med civilisationen (Paris hade 400,000 fattiga), men befinnande sig i en minoritet och därför nedtryckt, fick han en morgon läsa i Parisertidningen par excellence Le Figaro om huru greve Tolstoi, dagens hjälte i Frankrike, hissat upp den gamla fanan Rousseau, brutit med skönlitteratur och samhälle, och nu predikade krig mot civilisation, återgång till sunt liv i den enkla mest passande miljö, som landsbygden erbjuder mot staden, och blivit bondeprofet. Boulevardtidningens löje är släckt för dagen och han begrundar aktningsfullt fenomenet utan att dock vilja bli apostel. — En dåre till, tänkte Johan; glad att han icke längre var den ende, där heller. Och Tolstoi var icke heller den enda i Ryssland, ty hela nihilismrörelsen likasom kommunupproret i Paris var ju en revolt mot lyxkulturen, grundat på natursvärmeri. Det var således halvignorantens unga bondgrin Johan denna gång råkat bli föremål för, och vad värre var, själva stormästaren i Berlin, Bebel, tyckes ha varit gripen av samma längtan till en sund återgång. Sålunda har mästaren sagt: »Det nya samhället skall lättare lösa denna fråga (om jordbrukets höjande) d ä r i g e n o m a t t d e t s m å n i n g o m u p p l ö s e r d e s t o r a s t ä d e r n a o c h d e c e n t r a l i s e r a r b e f o l k n i n g e n.» Och han är

stundom icke alldeles fri från litet arkadiskt svärmeri, då han skildrar huru i det nya samhället »lantbefolkningen ägnar sig åt industri, industribefolkningen åt åkerbruket»; ja den vilde agitatorn, som delar sin tid mellan riksdagen och verkstaden, har redan fattats av ålderdomens rena lusta till en liten trädgårdstäppa, vilken åtrå han generaliserar in i det nya samhället, där »varje kommun skall bilda en kulturzon, i vilken större delen av levnadsbehoven odlas. Isynnerhet skall då trädgårdsskötseln, denna den angenämaste av alla praktiska sysslor, uppnå sin högsta blomning. Blommor, praktbuskar, grönsaker, fruktträd erbjuda ett outtömligt fält för den mänskliga verksamheten, och detta arbete speciellt är detaljarbete, som utesluter användning av större maskiner.»

Han svärmar ju, den store realisten, och drömmer om ett folk av idel trädgårdsmästare. När nu Johan kom fram med agrarsocialismen, mottogs han av minderåriga Beblare såsom en den gamla tidens barn, vilken ville sätta sin lust att »bo på sommarnöje» i system. Var det okunnighet eller sämre motiv, som dikterade det utlåtandet? Men även Bebel talar om vetenskaperi, om de sköna konsternas förnedring till yrken, och förutsäger konstens återvändande till fri lek i ett nytt samhälle. Johan var sålunda en ren Bebelsocialist i alla punkter och till och med i kvinnofrågan, där han i likhet med profeten förklarar att kvinnans frigörelse (det vill säga hållande till strängt arbete) »är under nuvarande samhälleliga och politiska inrättningar likaså omöjlig som arbetarfrågans lösning».

Varför mottogs samma läror, förkunnade av

Johan, med sådant illalåtande av ungsocialisterna i Sverige? Det måtte ha varit rent personliga illvilliga motiv av vännerna eller väninnorna. Avsättning till vad pris som helst. Inte så där, utan så här!

Efter välförrättat ärende i Paris drog Johan ut på franska bondlandet, där han vistades i tio månader och studerade ett och annat, däribland bönderna.

Under denna tid uppträder agrarsocialismen i Frankrike och tas om hand av Nouvelle Revue, som publicerar Eugène Simons under den maskerade titeln La Cité Chinoise framlagda förslag till samhällsfrågans lösning genom en enda skatt på jorden eller impôt métrique. Och strax efter utkommer Toubeaus utförda arbete om befolkningens höjande genom metrisk beskattning; och därpå får rörelsen ett organ i Fernande Maurice's tidning La Terre aux Paysans.

Dårskapen var nu satt i system och gjorde propaganda. De franska agrarsocialisternas läror innefattade i korthet följande huvudpunkter: Industriarbetarnas trängsel i städerna uppstår genom invandring från landet; denna invandring har till huvudorsak: brist på jord. Botemedel metrisk beskattning, till exempel 25 francs hektaren. Den lilla jordbrukaren förlorar intet, men den store tvingas sälja skogar och jaktmarker för underpris och slå sig på det lilla jordbruket, som lönar mer än det stora. En annan grupp tillägger: utdela genast de 16 millioner tunnland oodlad jord, som ligger i lägervall; förbättra åkerbruksmetoderna och gör jordbruket till trädgårdsskötsel, så skola fem gånger så mycket folk kunna födas på Frankrikes jord.

Härmed var nu avsikten att behålla lantbefolkningen på jorden och ej genom översvämning i städerna pressa ner arbetslönerna för industriarbetarna, ty det var den överflödiga tillgången på armar, som satte ner lönerna och ej kapitalisterna, det visste man väl, och lönerna skulle genast stiga, om det blev brist på arbetare.

Varför är nu agrarsocialismen så förhatlig för arbetarpartiets ledare, och avsnäses den genast som konservativ? Jo, synbarligen därför att den kan möjligen bidraga till en avveckling av samhället och därmed undvika konkurs. Men arbetarna vilja bankrutt, och missnöjet får icke svalna utan måste hållas vid liv. Det kan ju också vara möjligt att en kris är bättre än en långsam utveckling, men den kan även medföra panik och framställa kompromisser av ändå sämre natur.

*

I Tyskland har man sålunda från industrisocialisternas sida tillgripit alla den tyska filosofiens utvägar att konstruera fram ur statistik ett system, som skall visa att det lilla jordbruket är det sämsta av allt och att bonden är en fossil lämning, som håller på att petrificeras i lagringarna av den samhällsformation, som är under bildning. För det ändamålet valde socialistrevyn Neue Zeit Frankrike till offer, där jordegendomen är mest styckad i Europa, och där bonden faktiskt är den enda klass, som äger ett välstånd, som både är oberoende av industri- och handelskriser och till och med står utom inflytande av utländska spannmålskonkurrensen. Nu skulle mot-

satsen dock bevisas, och man går till verket med en obevisad sats: industrin har gått från hantverkeri, då arbetaren ägde maskinen, till storindustri, alltså skall jordbruket gå från litet till stort, emedan det är utvecklingens lag. Såsom bevisande exempel tages Amerikas jättefarmer, vilka för sammanhangets skull antagas drivna med ångplog, oaktat de drivas med hästar och mulåsnor, och för jämförelsens möjlighets skull icke omtalas bestå av jungfrujord, som ej behöver gödslas. Jämförelsen, som sålunda haltade på båda benen, får emellertid stå stadigt som premiss i det idealistiskt filosofiska system, som nu grundas på Marx' falska premisser. Därpå rycker statistiken fram, och nu visas hurusom i Frankrike de departement, där stort jordbruk drives, jorden ger mest, och i de, där lilla jordbruket råder, jorden ger minst. Men nu vill olyckan att för det första ett av de departement, som anföras under rubriken stor jordegendom, departementet Nord, just är det departement, där jordegendomen är m e s t d e l a d i hela Frankrike, och det bäst odlade. Därpå kommer ett felslut. Vad vidare angår de omkring Paris belägna jordegendomarnas stora avkastning per hektar, så har återigen den farliga statistiken talat tvetydigheter. Det är sant att i nämnda departement de största arrendatorer finnas i Frankrike, men är jordegendomens storlek orsaken till den stora avkastningen per hektar? Nej, ty närheten av huvudstaden har gjort gödningsämnen lätt tillgängliga och billiga, och dessutom har den stora arrendatorn den vanan att lägga ner pengar på artificiella gödningsämnen. Tag bort utlägget ur kalkylen och se sedan efter avkastningens netto. Intet departement ger så mycket som departe-

mentet Nord, d ä r f ö r att det är styckat i oändlighet och därför väl skötes, och dess verkliga medelavkastning är ändå större än Seinedepartementens per hektar, emedan dess jordbönder tillvarataga det dyrbaraste men billigaste av alla gödningsämnen, l'engrais humain.

Därpå kommer ett felslut av större dimensinor. Hypotekslånen ha stigit ofantligt, och detta visar att bonden är ruinerad. Nej: 1:o tar bonden icke hypotekslån utan lägger av pengar, så att han kunde teckna $^2/_3$ av franska lånet till krigskostnaderna 1871. 2:o om han toge, skulle det visa att han började förbättra sitt bruk, ty hypotekslån användas till sådana produktiva ändamål som bättre redskap och gödningsämnen och äro sålunda ingen ruinerande skuld. 3:o är det faktiskt de större jordägarna som låna. Och den nya forskningens resultat blir den: i Frankrike äro alla stora jordägare och arrendatorer ruinerade, och jord säljes för ingenting så att snart nog varje dagakarl kan äga en bit. Alltså går i Frankrike evolutionen fortfarande till det lilla jordbruket från det stora.

Och vad det stora industrijordbruket beträffar ha endast ett par försök kommit till stånd, men med förlust. Ett bolag i Colombier invid Alençon som brukar omkring 800 tunnland med fyra ångplogar förlorar varje år 25,000 francs. På den grund att en ångplog kostar 32,000 francs och arbetar endast fyra månader om året, alltså är dött kapital 8 månader, och sålunda icke kan löna sig. Nej, det stora jordbruket i Europa är en revolution, som snart är förbi och lämnar reaktion efter sig och dessutom ett löst lantproletariat, ty de massor folk,

som skola sammandragas vid plöjning, såning och skörd, gå sedan lösa.

Och i Tyskland där stora jordbruket gått framåt, har även lantbefolkningen ruinerats eller blivit bragt i kapitalistiskt slaveri. Hur kunna då industrisocialisterna av analogi finna denna evolution lovvärd och tidsenlig, då samma rörelse på industrins område hälsas som ett monstruöst barbari?

Hela den lärda avhandlingen var bara tendenspoesi med ämnet lånat ur statistiken. Och den gjorde ändock anspråk på vetenskaplighet, emedan den hade lånat termer ur nationalekonomi, siffror ur tablåer, och hela förfaringsmetoden ur den tyska filosofien.

Det är nu Johan börjar undra om icke hela socialismen är ett filosofiskt system, ett försök att inne i tankeapparaten ordna de orediga förnimmelserna av livets växlande, mångfaldiga fenomen, och om icke detta ordningssinne just varit skaparen av alla system i vetenskap, filosofi, politik, och vilka alla därför också fallit, emedan de endast varit ett uttryck av den subjektive andens drift att ordna. Men verkligheten, som alltid ville oordning, oregelbundenhet, differentiering, artuppkomst, hade alltid envist vägrat att ordna, att klassificera sig, och därför stodo alla system döda kvar, medan livet rullade fram, och medan systemet byggdes, hade tiden gått förbi, medan systemet predikades, hade det förlorat tillämpning, och när det skulle tillämpas, passade det icke mer.

Den tyska industrisocialismens system hade samma fel som Linnés en gång i tiden för växtriket: dess indelningsgrund var ensidig. Den såg endast

till ett organ, ett intresse: det sexuella. Därav en förfärlig missproportion i inordningen, så att en klass innefattade två släkten, en annan ett par tusen. Den tyska socialismen hade bara sett en enda samhällsklass: industriarbetaren, och efter honom skulle samhället ordnas. Att Marx, som var född i en industriprovins såsom Rhenpreussen, uppfostrad i ett industricentrum som Berlin, och sedan övande publicistisk versamhet i Köln, skulle därifrån se ut över världen såsom en industriell organisation var rimligt, likasom Bebel sedan, född i Köln och levande därefter i industrilandet Sachsen, skulle ledas i samma spår. Mänskoanden är begränsad och ingen blir fri från sin miljö, lika litet som från sin kropps dispositioner. Men än mindre kan anden isolera sig från epokens allmänna tankeström, utan måste mer eller mindre vara fången av dess villfarelser. Marx är född i århundradets början, tar delvis arv från franska revolutionen, men även från Heliga alliansen, utan att vilja det, utan att veta det. Som Hegelian att börja med måste han vörda det bestående, men som Israelit är han för positivt anlagd att bli ideolog och såsom icke kristen räknar han ej på människans änglanatur. Han är realist, men han upphör ej att vara filosof; han är positivist, men ännu icke evolutionist. Som filosof ser han bara sin premiss.

I Das Kapital, ur vilket systemet skall rullas opp, men som icke ännu evolutionirt, ser han i kapitalisten den medvetne skälmen exploatören. Han inser ej att kapitalisten uppstått med lika stor nödvändighet som proletären, och att skillnaden mellan en medveten och omedveten skälm är mycket stor. Samma monomana förfarande hade ju alla ekonomiska

systembildare före honom varit underkastade. Den ekonomiska skolan hade bara sett kapitalet i penningen, den fysiokratiska i jorden, den Adam Smithska i arbetet. Marx finner kapitalet endast i andras exploaterade arbete. Icke är i verkliga livet en produkt uppkommen av en enda faktor. Det är ju alltid minst två. Låt Marx vara en väckare, en länk, men profeter tror ingen mer på, och dock är Marx en profet och hans bekännare troende, blinda, som se allt vad de önska och än mer.

Marx var även partiagitator, och något bättre parti än arbetarnas fanns ej att begagna vid sprängningen av det gamla samhället, och som sådan är han vår och alla missnöjdas antesignan, och endast som sådant har arbetarpartiet en stor mission, men icke som det annalkande fjärde ståndet: arbetarbourgeoisien!

10.

Tjänstekvinnans son.

(1886.)

Efter att ha arbetat sig ur den gamla världsåskådningen, sedan han lämnat läran om himlen och gud, hade han följdriktigt blivit hänvisad på sig själv ensam såsom sitt ödes bärare. När han skall göra bekantskap med sitt själv, finner han ett brokigt virrvarr, som saknar kropp, som växlar form alltefter betraktarens synpunkt och som kanske icke har mera realitet än regnbågen, vilken syns där, men icke finns där. För att kunna fortsätta sin jordiska bana på ett mera rationellt sätt, än han förut befarit den, beslutar han göra upp bokslut med det gamla, genomgå sitt livs händelser från början till dato, undersöka sin själs uppkomst- och utvecklingshistoria, sådan densamma uppstått under alla samverkande orsaker av ärftlighet, uppfostran naturell, temperament, under tryck och inverkan av den givna historiska epokens yttre händelser och andliga rörelser. Detta var huvudsyftet med boken om Tjänstekvinnans son, och alls icke att skriva några bekännelser, för att ursäkta sig, eller några memoarer för att roa. På samma gång råkade han även för ett yngre släkte något klargöra perioden

innan de trädde till, varav de bättre skola förstå sin tid.

Fick han då fatt på sitt jag under denna långa och trista vandring i minnenas skuggrike? Att svara nej, skulle förr ha gjort honom bryderi, ty en personlig gud fordrar en ansvarig personlighet, men nu bryr det honom mindre, då han vet att jaget är en mycket bräcklig form av en liten i rörelse varande kvantitet kraft, eller materia, om man hellre vill, som under de och de givna förhållandena utvecklar sig så och så. Men vad hade han vunnit därmed, då detta lika litet angick honom som om Gud fanns eller stjärnorna voro lysande punkter? Fann han icke direkt vad han letade, så upptäckte han på vägen andra oväntade ting, som han kanske icke önskat, men som hans blinda passion att söka verkliga förhållandet ledde honom på. Men resultatet, sammanfattningen? frågar man. Var ligger sanningen han sökte? Den ligger här och där i de tusen tryckta sidorna, sök upp dem, samla dem och se efter om de kunna sammanfattas; se efter om de äro giltiga längre än ett år, fem år, tänk efter om de ens ha utsikt att bli giltiga, då därtill fordras ett flertals erkännande. Och glöm ej att sanningen icke kan finnas, emedan den befinner sig som allt i en beständig utveckling.

Där finnas motsägelser! Ja, där skall finnas motsägelser, ty sakerna skola betraktas från motsatta sidor, emedan sakerna icke äro lika på två sidor, och författaren är en experimentator, som skall i diktade bilder söka utkonstruera huru framtiden under de och de uppgivna förhållanden skulle kunna komma att se ut, och icke huru den måste

bli, ty det vet ingen. Där finnes villfarelser. Ja naturligtvis, men huru vet du, som levat mindre, lärt mindre, tänkt mindre, att just det är villfarelser och icke det andra? Man vill ha en tro, en åsikt, ty det är så bekvämt. Men tron är ju att stanna, åsikten måste ändras om några år, då nya upptäckter vederlagt den. Och i vår sökande tid är det en fördel att icke tro något, då sökandet är huvudsaken. Nej, nu skall drevet gå fram, över stock och sten, och varenda buske skall genomsökas; kommer man på villospår, så kasta åt sidan och sök ett nytt. Sök, sök! Så gjorde han som skrev detta. Men en gång trodde han sig ha funnit och gav ståndskall. Det var då han i ett visst socialistprogram trodde sig spårat upp vildbrådet, men det var bara fjäten av sin egen gamla idealiststövare han såg. Då höll han på att stanna för alltid. Programmet gick in som katkesen, slog rot, satte frö och höll på att utbilda sig till en tro, lika seg som den gamla kristendomen, och den fann jorden just beredd av den gamla kristendomen, som var dess ursprung. Han tog det oprövat som en religionslära, på känslans dunkla väg, på hjärtats i stället för stora hjärnans, men han prövade det och det höll icke provet.

*

Socialismen, i vilken han sett ett reformerande arbete till samhällets omgörande på alla kanter, satt länge kvar som ett samvete hos honom, vilket alla åsikter göra, då de införlivas såsom en jagets egendom. Så hade kristendomen gjort, så föräldra- och

kvinnokult, så romantik och teism. Men socialismen var endast romantik och kristendom, och förtjänade icke bättre öde än de. Den är redan en religion, som icke kan vederläggas, emedan religiösa svärmare ej antaga vederläggningar. Den är alldeles samma symptom som spiritismen hos ateister, ett återfall i den religiösa känslans dunkla regioner. Huru kunna realister se någon möjlighet att till exempel i Sverige få igenom på fredlig väg ett program, som ställer änglafordringar på människorna, då ännu icke 1809 års program är genomfört och ej en paragraf av de nyliberales 1867? Är det icke idealism? Är katolska läran avskaffad ännu oaktat reformationsrevolutionen? Nej, ty det kunde ej ske på övertygelsens väg, och där den avskaffades skedde det med våld.

*

Efter att hava fullbordat första delen av Tjänstekvinnans son lämnade Johan i maj månad Frankrike och drog ner till Schweiz igen, icke till det vedervärdiga Hotell-Schweiz där ocker, utpressning är bliven nationalkaraktär, utan till det arkadiska stilla landet, där glada och sunda människor leva sitt lilla liv med arbete, fest och sång, och där kampen om makt och ställning icke är så hetsig som annorstädes.

I en liten by i kantonen Aargau slog han sig ner med familj på ett Wirtschaft. Hela samhället utgjordes av kanske ett hundratal hus, stora vita byggnader med gröna luckor, stall, ladugård och loge under samma tak. Framför huset låg trädgården med blommor och grönsaker och bakom huset ängen med äppelträden. Här funnos inga rika och

inga absolut fattiga, och av det amerikanska vetet hade man bara glädje, ty ingen odlade vete utan byn beboddes av ett herdefolk. Politik och valstrider hördes ej av, och när Johan om aftonen gick ner i källarsalen eller satte sig på verandan att dricka öl, hörde han bara stilla skämtan, eller sång, eller såg han gubbar spela kort, under det de yngre slogo käglor eller sköto till måls nere i trädgården. Vid det långa bordet i salen satte sig den förstkommande, och alla samtalade. Postmästaren, fabrikören, skolläraren, översten, skomakarns gesäll med uppkavlade skjortärmar, stalldrängen, mjölnarn, alla vid samma bord och blandande sig i ett samspråk.

Om aftonen när det ringde från arbetet kommo alla byns invånare till brunnen. Telegrafisten, en ung flicka, kom med sitt vattenämbar bland byns pigor och väntade sin tur vid brunnröret; drängarna kommo med hästarna, och pigorna med korna till vattning, och postmästarn kom i skjortärmarna att tvätta sin lie i hon. Koskällorna pinglade, piskorna smällde, ungdomen sjöng och jodlade. Det var Arkadien.

Men på berget med bokskogen över byn höjde sig en stor mörk stenbyggnad, som på avstånd kunde likna en omstjälpt Noaks ark, men som var ett slott. Dess kärna utgjordes av ett runt torn från romartiden, och dess skepp ett feodalslott av gråsten med fönstergrupper delade av snidade stenkolonner. Slottet ägdes av en änka, som uthyrde det till sommarnöje, och hennes gäst för tillfället var en ung svensk, som Johan hade stiftat bekantskap med året förut, rest med i Italien och hösten förut umgåtts

med ett par månader i Frankrike. Denne representant av det unga släktet var den som Johan funnit mest frigjord, och den enda som ägt kraft att utdraga den nya världsåskådningens alla konsekvenser.

Född av adlig släkt, hade han skaffat sig sin bildning på resor, sedan han tidigt ägnat sig åt målarkonsten.

Uppe i den stora riddarsalen med dess vapen och rustningar, dess anor på väggarna, dess tornfalk utanför fönstret, och inför det storartade alppanoramat från Schwarzwald till Mont-Blanc, med de vackra byarna nedanför, utan åhörare, plägade de om lördagarna hålla sina tankeövningar efter de nya skolorna.

Johan hade just utgivit första delen av Tjänstekvinnans son, när de sålunda en vacker juniafton hade sammankomst på slottet.

— Det förefaller mig, började X., som din monomani att vilja vara demokrat strede emot något som du ej rår på.

— Jag vet inte, svarar Johan, men det synes mig, när jag själv läser boken, såsom om ett samvete förföljde mig.

X. — Vad är samvete?

Johan. — Fruktan för följderna, säger man numera; känslan av att ha gjort orätt, sa man förr.

X. — Orätt, rätt? Du har genom uppfostran och naturliga anlag stigit över den klass, där du var född; du är icke mer underklass du kallar, utan överklass. Varför generar det dig? Känner du kanske motsägelsen i dina angrepp på överklassen, och känner du att du angriper dig själv i dina

skrifter? Du är gammaldags i det stycket, och det är bara kristendom med försakelselära, som du ej kan frigöra dig ifrån.

Johan. — Ja, men det kan också vara min medfödda klasskänsla, som ej kunnat följa med i utvecklingen. Jag har så länge varit underklass att hatet sitter kvar mot överklassen. Att tala om sympati för dem som lida vad jag lidit förr, vågar jag ej med dig, men den finns där genom en enkel reflex. Andras lidanden erinra om mina egna, och det är alls ingen dygd att jag lider om mina lidanden i andras; det är egoism som allt.

X. — Är du så säker att dessa där nere, med deras starkare nerver, verkligen lida vad du inbillar dig? Kan det ej vara sjuklighet, nevros, hos dig, såsom mitt lidande, när jag hör en hund tjuta eller ser en metmask vrida sig på kroken? Den senare lär faktiskt ha så lågt nervliv att hans lidande är lika med noll, och därför växer han ut till två individer om du skär itu honom.

Johan. — Det är möjligt att du har rätt.

X. — Jag är demokrat ända ner till baronerna, för jag är bara adelsman och lider av att det finns grevar. Prinsarna där hemma äro med om att avskaffa kronprinsar, och kronprinsen ville gärna ha bort kungen, bara han fick bli efterträdare. Demokraterna äro vi alla, och aristokrater också. Det är bara den graderade skalan, som skiljer oss. Men det finns många skalor också. Du såsom erkänd författare är överklass mot mig såsom okänd författare. Du tillhör den nya nervadeln, som går mot nya Riddarhus; jag tillhör den döende muskeladeln, ty vi hålla på att dö, och vi äro till hälften dödade

av penningadeln, som nu sakta undergrävdes av den nyaste adeln, arbetaren.

Jag läste Germinal nyligen och jag blev skrämd, bokstavligen skrämd. Vi ha i min familj som du vet ett järnverk. Arbetarna ha strejkat de sista åren vid leveransernas verkställande, förluster ha drabbat oss undan för undan och ruinen nalkas.

Johan. — Nå, anser du icke arbetarna ha rätt?

X. — Visst ha de rätt, eftersom de ha makt att ta sig rätt. Tror du inte jag ler åt dessa små kutryggiga, skogsbönderna där hemma, som knoga året om för att jag skall få se främmande länder och bo på slott. Dumma satar, vore jag i deras ställe, gjorde jag som de nu tänka göra.

Johan. — Du erkänner att de ha rätt.

X. — Naturligtvis, men vi ha också rätt att göra motstånd med begagnande av vår makt — militären! Observera att jag icke talar om rättvisa, ty det är bara ett ord, och rättvisa finns ej. Att komma upp, överst, och riva ner det som står ovanför, det är en naturlig som ej kan omgöras.

Johan. — Tror du arbetaren skall segra över vapenmakten!

X. — Säkert! Militären kan icke hindra ett oärligt arbete, icke hindra att en gruva genom ovarsamhet sättes under vatten, att en dyr maskin krossas av en stenflisa mellan två hjul. Nej, min vän, det är icke socialismen, som dessa starka individualister arbeta för, det är den sunda anarkismen, den fria kampen om tillvaron, som nalkas, och där de starkare skola rå. Vi äro för bildade eller för svaga att begagna samma barbari som de, därför gå vi under och med oss kulturen. Jag har sett jätteliket Orienten,

som gått in i illusionens sista stadium, leva vi, få vi se Europa snart ligga där, men ett oskönt lik.

Johan. — Du tror icke samhället kan omgöras till de flestas väl?

X. — Nej, ty det finns för liten homogenitet i utveckling av många grader. Där kommer, antag att efter revolutionen man försöker en organisering, att finnas för många stridsämnen. Ett huvud, en president eller ordförande skall väljas med allmän rösträtt. Tror du att katolikerna vilja ha en protestant? Där skall bli ett centrum för regeringen: tror du tyskarne vilja ha det i Paris eller engelsmännen annorstädes än i London? Där skola skickas deputerade: tror du att kvinnorna som äro majoritet välja en man? Där skall bli ett arbetarsamhälle: tror du bönderna skola låta arbetarna styra? Och där komma i hundra år att finnas monarkister som intrigera, papister som intrigera, positivister, kollektivister och — anarkister som icke vilja organisera, och anarkister äro vi i botten alla: ingen över oss, det är anarkismen.

Johan. — Ja, men socialismen...

X. — Idealism! Önskningarnas filosofi! Om en socialisering vore möjlig, så skulle väl socialisterna ha kunnat jämka sina meningar till börja med, men ingen vill uppge sin åsikt, huru skall man då kunna vänta att de skola uppge sin arbetskraft därnere, och sitt kapital däruppe? Har du sett något tecken i vår tid, som antyder en strävan till uppgivande av individualitet? Har man icke tvärtom de mest lysande exempel på en motsatt rörelse? Gå icke de stora ledarna enkom var åt sitt håll för att slippa gå i flock? Ser det icke ut som om män-

skorna voro rädda att röra vid varandra för att icke smittas av den andras individualitet? På en fläck samlade skulle de väl bättre kunna arbeta för deras stora »sak». Varför ser man ingen skola i konst eller litteratur mer? Har Zola någon lärjunge? Ingen vill inregistreras som undersåte! Och i politiken? Allianserna ändras med varje år, partierna slås sönder i smulor, emedan ingen vill lyda chefen, och ingen vill vara en lydig chef. Och huru många socialistgrenar har man icke redan? Alla tecken tyda på att socialismen går emot strömmen och därför går den icke framåt! Nej, nej, revolution går det emot, men icke mot förbrödring! Slopning av några gamla klasser, men åtföljda av nybildade, streckets sänkande, men icke borttagande, och det kan vara vackert det! Inga ideala krav!

— Det är märkvärdigt, fortfor X, att du som icke tror på någonting, varken på Gud, kvinnan eller konsten, kan tro på fattigdomen och arbetaren. Försök för ro skull att med dina böcker, dina erfarenheter och din kombinationsförmåga att avslöja fattigdomen också, såsom du avslöjat konsten. Försök att se andra sidan av den också! Kanske den också är humbug, när allt kommer omkring.

Johan funderade en stund: därpå tog han upp, efter att ha tänt en cigarrett och börjat en vandring på golvet, såsom om han vore ensam:

— Det förefaller mig understundom såsom våra åsikter icke komme till genom rena tankeakter utan genom självupphållelsedriften, behovet, eller vad vi kalla intresset. Det är icke en åsikt utan en tro, och tron uppstår, förefaller det mig, genom ett

viljande, ty för att tro måste man vilja tro, ha en önskan att tro detta, ha ett intresse av att så är.

Därför äro vanligast de högre klasserna konservativa, emedan de ha att förlora på en förändring, och de lägre liberala, emedan de ha att vinna. Har ett flertal ett intresse, så dikta de ett program, få dess sanning erkänd utan bevis, och så knackas så länge på hjärnorna tills intresset är insett, och därmed går programmet in som en tro. Nu hjälpa icke längre klara bevis, nakna fakta, skarpa vederläggningar, utan tron sitter där tills intresset är tillgodosett. När talet om fattigdomen i vår tid bröt ut, tog det genast skruv i de flesta hjärnor, ty det finns en relativ fattigdom i alla klasser, emedan mycket vill ha mer, lagen för stigandet på sociala skalan pressar mänskan till att höja utgifterna emedan stigandet skall yttra sig i klädedräkt, levnadssätt, bohag, representation med mera. Jag tror att hela samhället lever på vingel, kredit, spekulation, och att en grosshandlare kan vara fattig med 30,000 kronors inkomst, när nämligen hans hushåll kostar 40,000. Däremot tror jag å andra sidan att ingen människa med förtänksamhet skulle behöva svälta eller fara illa, då det visat sig att livsmedlen fallit så i pris, emedan de produceras i oerhörd myckenhet.

Första orsaken till fattigdomen, den självförvållade, är kristendomen, som väntande på världens undergång predikade fattigdom, förakt för det jordiska och överdriven aktning för himlen. De skulle ha egendomsgemensamhet, vilket gick så till att apostlarna lämnade sina yrken och drevo kring och tiggde, och sedan tiggde munkar och präster ända in i våra dagar. Nu ligger det en naturdrift

även bakom detta att man ville komma från arbetet, ty mänskan är ej född att arbeta, utan hon är tvingad genom utvandring åt norr och genom jordens utsugning och så vidare, och detta tvång har icke kunnat bli anpassning. Därför är det en lag att arbetaren lämnar så litet och dåligt arbete som möjligt och att arbetsgivaren betalar så lågt han kan. Vi äro ju ense om att livets uppgift är att uppehålla livet så angenämt som möjligt tills man dör, och därför måste följden bli den: att vi antingen avskudda oss arbete, och kasta det på andra, eller minska utgifterna, eller öka inkomsterna, eller samla för barnen eller ålderdomen.

Genom förakt för jordelivet, mera inlärt än uppriktigt likväl, ha mänskorna med himlen i bakfickan vårdslösat sitt jordiska och läror sådana som: sörjer icke för morgondagen, eller: sen uppå fåglarna under himmelen och sådant, har skapat ett lättsinnigt släkte, som icke tänker på morgondagen. Detta är en grund till fattigdomen. Så kommer uppfostran. Penningen ger icke ett konkret uttryck åt värdet, och är en farlig värdemätare. I barnets hand uppträder den första gången antingen som mutor eller som njutningsmedel (köpa namnam). Vilket gränslöst lättsinne att ge barnet falska föreställningar om existensmedlens värdemätare. Så kommer ynglingen med sitt romantiska förakt för penningen, ett förakt uppkommet därav att han fått allt till skänks av föräldrarna och icke vet vad penningen är. »Det snöda guldet», den »lumpna penningen»! Vilket ursinne i dessa fraser. Penningen, som i sig innesluter det kväve han behöver för sin nutrition, den värme hans blod måste hålla, den fosfor hans

hjärna skall tänka med! Är det lumpet? O romantik, o idealism! Nej, låt oss få upp den gyllene kalven igen, men en gyllene ko, med stora juver, ur vilka livets safter strömma, safter som odlaren med sitt arbete tagit ur jorden, och icke en sagoåsna som släpper guldmynt, när man drar henne i svansen! Ack, de kloka, de intelligenta, de realistiska judarna, som vi nu inskränka oss att avundas, sedan vi förut låtsats förakta dem, de lämnade himlen den tionde penningen, men behöllo de nittio för morgondagen. När skola vi bli civiliserade att vi ej leva som vildarna för dagen utan tänka på vår ålderdom och våra barn. Vi äta och dricka sex gånger mer än vi behöva, och köpa tio gånger mera kläder än vi nöta, och så få vi tigga sen! Det är rätt åt oss, och vi lida det våra gärningar värda äro.

I min ungdom ansågs sparsamhet som en last. En kamrat, som icke ville bjuda på punsch för sina pengar eller låna ut dem, kallades en snål och var föraktad. En som misstänktes att »gömma» pengar var utstött. Vilken uppfostran! Men det är lyckligt att man har den att skylla ifrån sig på!

Men det finnes ett par orsaker till den verkliga fattigdomen. Eget finner du som jag att kvinnan först var den som upphävde skriket mot äktenskapet, då familjeförsörjaren haft hela anledningen att göra det. Tänk, halva mänskligheten levande på den andras bekostnad. Kvinnan har, genom att leva på mannens pengar, totalt saknat begrepp om penningens värde, ty de pengar man ej själv arbetat ihop kan man ej värdera. Varför klaga alla kvinnor över att mannen ej ser glad ut, när hon kommer och begär hushållspengar? Därför att han icke ser glad ut!

Huru skulle han kunna det? I dag som ungkarl har han tolvhundra kronor och kan leva. Nästa år har han hustru, barn och piga med samma tolvhundra kronor. Hans personliga inkomst har sålunda reducerats till fyra hundra kronor, och han skall se glad ut ändå. Kommer så till att hustrun alltid är ett grand bättre klädd än mannen, och att hon skall kläda sina barn ändå ett grand över deras stånd, och man kan tänka sig huru han får sträva. Han får icke klaga, men hon får gnälla så mycket hon vill! Halva mänskligheten sysselsatt med improduktivt arbete! Huru kan det då vara annorlunda än vad det är? Tänk nu särskilt på den gifte arbetarens ställning. Han gifter sig med en tjänsteflicka. Hon gifter sig för att slippa tjäna eller arbeta. Men hon har i bättre hus fått finare levnadsvanor, som hon medför i sitt eget hem; och nu behöver hon ej vara rädd för att få barn, då hon har en man som försörjer dem, under det hon som ogift kanske fått försörja det självt Är icke hennes ställning förbättrad och hans försämrad; och det är hon som klagar.

Hennes arbete inomhus är för mannen intet värt, ty han hade ätit bättre och billigare på krogen. Vad nytta hon sålunda gör inomhus är sålunda för hennes egen räkning, och mannen borde icke vara henne alls någon tack skyldig.

Familjen är ett slöseri, som arbetaren får umgälla, och mot den improduktiva hustrun, som gnagar på hans lön, skulle han vända sina reformförsök i första hand och sedan mot de övertaliga barnen. Familjen kan avlösas av familjeassociationen med ett enda kök och en barnkammare, och hustrun skulle tvingas ut

i arbete i stället för att nu petitionera med jämmer och hotelser, samtidigt med att hon ålades av vad hon förtjänade bidraga till sitt och sina barns underhåll. Det vore familjeförsörjarens emancipation för slaveriet och det vore den rätta vägen till könens likställighet, om också icke jämlikhet kan komma till stånd där heller.

Alltså: ny ekonomisk uppfostran åt våra barn; inga slantar till namnam; bokföring och sparbössor; hustruns hållande till strängt produktivt arbete, familjeassociation; respekt för det snöda guldet och omförgyllning av den gyllene kalven som skall sättas upp på alla kyrktorn.

Nå, hängde det ihop? frågade Johan! andfådd och stannade vid fönstret.

X. — Ja, men prostitutionen kom inte med.

Johan. — Den står inte i sammanhang med fattigdomen! Ser du, den prostituerade kvinnan har aldrig duperat mig. Skulle staten ta hand om den skulle det inte vara med yllevantar! Samma sedliga stat, som kastar hederliga män i fängelse därför att de söka utreda så viktiga frågor som de sexuella, skulle följdriktigt eliminera sådana njutningslystna, suphungriga, lata odågor, som driva en så smutsig hantering. Och dessa gifthandlerskor ha lyckats kasta skulden på mannen och få ömnervade systrar att få bort kontrollen på deras falska varor, under det all annan gifthandel är under sträng kontroll.

X. — Ja, men kvinnan har icke rett giftet?

Johan. — Jo, alla de där sagorna om giftiga maskar från Söderhavsöarna är lögn. Det är en prostituerad, som med orenlighet alstrat giftet, ty en man kan ej så som han är skapad vara smittans

källa! Där har fru Alving hela sanningen mitt i ansiktet med sina »gengångare». Håll till godo!

X. — Ja, men de förförda flickorna?

Johan. — De bli ammor, tjänstepigor eller gifta sig. De prostituerade äro en särskild levnadsglad sort, som man i egenskap av evolutionist inte skall svärta, men icke heller kela med. Fråga dem om de vilja ha tjänst, och om arbetslöshet var orsaken. Man har givit dem tjänst, men de ha lämnat den och återgått. De ha valt sin bana, emedan de tycka om den. På en annan högre skala skulle de vara hålldamer eller otrogna hustrur. Det är natur hos dem!

X. — Du tror i alla fall att fattigdomen kan vara självförvållad.

Johan. — Jag tror mig tyvärr veta det av erfarenhet, och jag tror att kapital icke behöver vara stöld. Se här en dikt, som kan vara verklig. Ett tusen sparsamma mänskor, som lagt av på hederligt arbete, i stället för att festa upp sina pengar, bilda ett aktiebolag, som köper en kolgruva.

X. — Där ha vi baksidan på Germinal.

Johan. — Alldeles! Därpå köpa de en ångmaskin...

X. — Som är stulen på maskinarbetares arbete.

Johan. — Nej, du! Som är köpt av en kooperativ arbetarförening, vilken tillverkar för egen del ångmaskiner! Var ligger nu stölden?

X. — Ja, inte går jag och letar opp den!

Johan. — Ser du nu att den osynlige aktieägaren i Germinal inte behöver vara en tjuv! Men den som förstör andras egendom, den är tjuv, den som gör oärligt arbete, den är tjuv. Vet du av att

vid glasblåsarstrejken i Belgien det var arbetare med tjugutusen francs inkomster, som anordnade förstöringen av maskinhusen, emedan deras inkomster sjunkit efter uppfinningen av en maskin, som skulle rädda dem alla och kommande arbetare från lungsot. Det var den fattige arbetaren, det! Humbug, sir!

X. — Och sociala frågan då, hur går det med den?

Johan. — Den sociala frågan är en smitta från de stora kurhusen storstäderna. Det är förruttnelse, både arbetarfråga och kvinnofråga! Titta ut här över landet, på byarna! Finns det någon social fråga här? Finns det några suddar till arbetare; finns det några blåstrumpor, några nervsjuka fruntimmer; finns det prostitution här; finns det venerisk smitta ens; finns det förtryckta kvinnor? Och de fattiga, som existera, åtnjuta underhåll av kommunen! Varför finns det ingen social fråga här? Jo, därför att man icke ännu arbetar med maskiner och blir en nevropat, som icke är trött mer när kvällen kommer; därför att kroppsarbetet gör mänskan sund och ger en god sömn, som håller hjärnan klar från idealism och socialism, vilka blott äro sjukdomar alstrade av lättjan vid maskinen, som varken tröttar hjärna eller muskler; därför att man går och lägger sig om kvällarna och inte hänger på krogar och teatrar; därför att könen ha frihet begagna sin ungdom utan att mista äran och därför att ingen flicka säljer sin gunst; därför att man omedvetet levat konsekvent enligt den mekaniska världsåskådningen och icke berövat sig de första villkoren för organiskt liv och välbefinnande, atmosfärisk luft, solens ljus och nattens mörker, kroppsrörelse, fritt könsliv. Och

därför lever livsglädjen endast här och alltid här! Här är den sociala och politiska frågan löst så gott den kan. Här finns ingen monarki med dess vidskepelse, ingen yrkesarmé, ingen legion ämbetsparasiter, inga artist- och författareproletärer. Här finns inga landshövdingar och biskopar, inga privilegierade stånd. Här finns religionsfrihet, tryck-, tanke- och yttrandefrihet, allmän rösträtt, här finns knappast klyftor mellan samhällsklasserna, här finns likställighet om icke jämlikhet, och här finns sparsamma mänskor, som lägga av två centimer när de förtjäna fyra, här finns samhällighetsanda och tämlig enighet, här finns medlidande med fattiga och sjuka, här finns allmän och en undervisning för alla, här finns hela Sveriges liberala och nyliberala program och lite av socialistprogrammet realiserat!

X. — Det också?

Johan. — Ja det finns överallt konsumtionsföreningar, som göra den verkligt överflödiga mellanhanden onödig, här finnes ner i min by en ostassociation, där alla lämna sin mjölk och göra ost gemensamt. Om jag fick ha Bebel här ett par månader, skulle jag visa honom att Europa icke är Berlin, och att hans socialism är en bygdpatriotism, och att den sociala frågan kan lösas på andra sätt utanför Berlin. Jag skulle visa honom hans idealstat, där storstaden ej fanns, där privatsocialismen ersatt statssocialismen och där industri och jordbruk redan associerat sig och framkallat ett måttligt välstånd.

X. — Ja, men Schweizarna utvandra i massor!

Johan. — Det gör de rätt i, när de icke finna sig. Därför skulle jag ville rekommendera utvandring eller export av alla missnöjda, så vida icke de

behövdes för att spränga den gamla staten sådan den förefinnes i Berlin och Stockholm, och såvida icke ett par botemedel funnos mot det påstådda eländet och vilka måste prövas, när den gamla staten (och kyrkan naturligtvis) ramlat.

X. — Och de heta?

Johan. — Det finns ännu en res nullius, en egendom som icke tillhör någon: och det är den oodlade jorden. Den kan och bör staten på försök utdela åt bondsönerna, torparna, statkarlarna, eller också upplåta den åt arbetslösa arbetare i städerna, antingen mot en billig ränta eller såsom statens åkerbrukskolonier. Följderna: minskad invandring till staden; minskad konkurrens bland arbetarna; lönernas stigande i hög grad; storindustriens avtagande sedan den ej lönade mer; vidare tjänstefolkets höjda fordringar: med följder: hustrurnas hållande till sunt arbete, som tar bort griller och missnöje; lyxens minskande; med dess följd: lyxindustriens sjunkande. Vidare: en gemensam uppfostran; sedernas demokratisering genom införande till exempel av en enda klass på järnvägen, en enda titels införande; frivilliga självhjälpskonsumtionsförsäkringssällskap med mera, med mera. Men allt detta är av intet värde i ett gammalt statssamhälle och kan ej i det vinnas, och därför skulle i de åldriga staterna ett enda samfällt stort anfall riktas på den gamla staten först, i stället för att splittra krafterna på överdrivna fordringar och hugskott. Samhället kommer att ombildas, det är icke tu tal om det; allting evolverar sig naturligt till associering, ty mänskorna äro hopskrämda av den svåra konkurrensen; det blir ett Europas förenta stater

en gång, men icke i morgon; det blir en enda liten europeisk försvarsarmé mot asiater, men icke i övermorgon; vi ska bli nyktra och det blir likställighet; det finns redan volapük och internationella frimärken, men det blir intet nytt samhällsskick förrän alla partier, socialister, kollektivister, emancipatörer, frasradikala, frihandlare och protektionister slagit sig ihop i ett enda stort förbund att utrota monarki, statskyrka, biskopar och landshövdingar, och realiserat det gamla goda programmet från 1867. Håller de på så här och rör ihop alltsammans så blir det en pannkaka som de gamla komma att äta ensamma med vårt socker på! Ja, så står det till! Men bort med det välsignade pjåsket. Det är pjåsket, som gjort att inte en man med nerver och muskler vågar träda fram och leda, utan att slå sig på sitt hjärta. Det är pjåsket med våra oseder och vårt lättsinne och slöseri, som gör att vi pjåska med fattiga lättingar, med nervösa fruntimmer, med njutningslysten ungdom; pjåska med hundrackor och småfåglar, pjåska med grundskatter och eviga freden, spannmålstullar och arbetaruniversitet — ja, det är pjåsk att lära nyttiga gamla mänskor vad himlens lysande punkter kallas, vad Rafaels mätresser döptes om till, vad Mirabeau pratade i ridhuset. Det är det förbannade hjärtat, som kom med pjåsket och som tog bort stora hjärnans kraft. Men vem kom med hjärtat och tog bort mannakraften, tog bort viljan, handlingen? Stuart Mill säger att det var den hjärtlösa kvinnan, som kom med det stora hjärtat och narrade ihjäl mannens stora hjärna.

Stuart Mill, Stuart Mill, du blev också bortpjåskad, men du var man den gången du skrev:

»Hustrun är en bundsförvant åt allmänna meningen. En man, som lever i äktenskap med en kvinna, vilken står lägre än han i intelligens, finner i henne ständigt en motvikt mot, eller vad värre är, en hämsko på varje strävande att bliva bättre än den allmänna meningen fordrar. Med ett sådant inflytande i varje hus... är det väl underligt, att männen i allmänhet icke höja sig över denna aktningsvärda medelmåtta, som börjar bliva ett så starkt utpräglat drag hos vår tid?»

Johan, som hade talat så han var blå om läpparna, slog nu upp fönstret och såg ut över landskapet, huru solen lyste på Säntis och Glarneralperna, under det hela dalen nedanför ljudade av sång, skällklang och jodel.

— Skriv ner det där som du talat, sade vännen; om du törs!

— Ja, det ska jag göra, svarade Johan, och det ska bli slutet på fjärde delen av Tjänstekvinnans son.

— Och den femte då, vad ska den handla om?

— Fråga framtiden!

ANMÄRKNINGAR TILL NITTONDE DELEN.

TJÄNSTEKVINNANS SON.

SENARE BANDET.

I RÖDA RUMMET — FÖRFATTAREN.

I röda rummet, en själs utvecklingshistoria (1872—1875), Tjänstekvinnans son, tredje delen, utkom hos Albert Bonnier första gången 1887. En andra och en tredje upplaga utkommo hos Albert Bonnier som 1-kronasböcker 1910. Strindberg har läst korrektur till andra upplagan och där gjort ett antal ändringar och strykningar. Manuskriptet äges av bokförläggaren K. O. Bonnier.

Författaren (1877—1887), Tjänstekvinnans son [fjärde delen], som skrevs i slutet av samma år, 1886, då de tre föregående delarna av Tjänstekvinnans son författades, utkom först 1909 hos Albert Bonnier. En andra upplaga trycktes samma år, en tredje och fjärde som 1-kronasböcker 1910. Korrekturet till uppl. 1 finnes kvar, och då sättningen verkställts efter originalmanuskriptet, återfinner man här dess ursprungliga lydelse. Strindberg gjorde i detta korrektur åtskilliga strykningar. Föreliggande upplaga är tryckt efter den första; de av Strindberg uteslutna styckena äro införda i anmärkningarna. Originalmanuskriptet behöll

Strindberg, och ehuru det icke är anledning tro att det förkommit, har det dock trots skilda efterfrågningar hittills icke kunnat återfinnas.

Brevväxling mellan Strindberg och Albert Bonnier om I röda rummet och Författaren.

Sedan Strindberg den 20 juni 1886 avsänt manuskriptet till Jäsningstiden, skriver han redan följande dag, 21 juni, att han nu begynner tredje delen av Tjänstekvinnans son:

"Som livet är kort men konsten lång, så fullbordar jag mitt berömda levnadslopps skildring medan jag är i farten och intresserad. Detta medför också den fördelen att jag utreder mig själv innan jag återgår till författeriet.

Börjar alltså Del 3 nu, stående Er tämligen fritt att bestämma utgivningen, dock inom vissa gränser, och tror jag att verkan blir större, om delarna följa tätt.

Del 3 går från 72 till 75 [Röda rummets period; not i brevet av förf.] och slutar med den ödesdigra slumpen, som sände hjälten, då Kunglige sekreteraren och e. o. amanuensen till Norrtullsgatan 12, där han såg sin blivande hustru."

Den 18 juli sänder Strindberg första hälften på 100 skrivsidor. 27 juli är arbetet färdigt och han skriver då:

"Fruktan för att dels komma ur stämning genom avbrott, dels av sjukdom hindras sluta, föranledde mig fullborda Del 3, som härmed översändes." Han föreslår att del 2 (Jäsningstiden) och del 3 skulle sammanföras i en volym under eventuell titel "För brödet och ställningen" eller "Om brödet och ställningen (En själs utvecklingshistoria 1867—75)" eller "Kvarlåten och upptagen", reserverande sig dock för annat förslag, när han "sovit på

saken". I samma brev nämner han ock som planerad "Författaren": "Den skulle vara mina arbetens uppkomsthistoria, egen kritik över desamma och meningen med dem. Men den delen kan gömmas och i framtiden ersättas av min stora brevsamling ifrån Röda Rummet ända fram."

I något — förkommet — meddelande mellan 18—23 juli hade Strindberg emellertid själv föreslagit titeln "I Röda Rummet", varpå förläggaren i brev av den 26 juli svarar att han "tror det var en bra hittad titel". Den 20 aug. skriver Strindberg att "Del 3 får väl behålla sitt gamla puffiga namn *Från Röda Rummet*", varpå förläggaren 23 aug. svarar att den titel "I Röda Rummet" han först föreslagit torde vara bättre än "Från R. R.".

Under aug. och sept. sattes och trycktes Jäsningstiden.

23 sept. skriver förläggaren att han nu ville börja sätta tredje delen, men föreslår att dagboksfragmentet Ur en tvivlares papper (varpå syftas sid. 84. rad. 15—30 i denna upplaga), skulle utgå. Han upprepar samma begäran 6 okt. 1886: "Vad 'En tvivlares dagbok' angår så måste jag även yrka på att den åtminstone till allra största delen utgår — ty det går ej an att i böcker till så pass högt pris upptaga sidor och ark med dylikt — som ju i själva verket dock blott är fyllnadsgods." I brev av 18 okt. ber han därjämte att historien om hushållerskan (sid. 90—92) bleve "i väsentlig mån omarbetad, hyfsad och städad", "såvida den ej alldeles kunde utgå", och sänder detta stycke tillbaka till genomläsning av författaren. Att ifrågavarande skildring borde mildras "är," fortsätter han, "icke blott min och de minas mening, utan även Brantings — och vi alla höra dock till Edra beundrare och uppriktiga vänner."

Härpå svarar Strindberg (brevet är odaterat men skrivet 22 okt., såsom förläggarens svar utvisar):

"Med pennan i hand och lampan tänd, satte jag mig

nu att med god vilja och icke ringa offervillighet ändra i sid. 84—93. [Hskr. pag.]. Efter slutad genomläsning är jag bara förvånad!

Finns det ett ord, en scen, som är cynisk, så säg vilket och vilken!

Jag analyserar i psykologiskt intresse en händelse, och jag berättar den på mitt sätt sedan andra berättat den på ett annat.

Efter vi talat öppet så tar jag mig friheten hemställa huruvida Herr Bonnier finner det skäligt underställa mina manuskript fruntimmers censur. Skall jag, som äntligen efter tio års slaveri emanciperat mig från kvinnors degraderande inflytande, åter sticka huvet under andras ok? Det kan jag inte!

Ni har själv antytt sådant välvilligt rådgivande och jag finner det orimligt att en man skulle kunna se något cyniskt i detta kapitel. Saken är den att stycket är alldeles för fint att kunna fattas av vem som helst, och jag vill inte offra det.

Vad åter förläggarens censurrätt beträffar, så borde den antingen inskränka sig till att förkasta arbetet, eller till ett anhållande om strykning av åtalbara eller för honom kompromettерande ställen. Här föreligger intet sådant fall och jag känner det hela upprörande såsom ett våld.

— — — —

Skulle episoden fattas, så såge saken värre ut, men ändock generar mig ej själva den luckan så mycket som den psykologiska. Jag har velat utreda mitt tillstånd under den och den situationen! Det är huvudsaken!"

Emellertid ger Strindberg i någon mån med sig, för såvitt han hänskjuter till förläggaren att själv föreslå "uttagandet av några cyniska ord; någon mindre förkortning som ej stör".

Härpå svarar förläggaren 26 okt.:

"Att ni skulle rygga för att själv vidtaga uteslutning eller förkortningar i den ifrågavarande episoden i III del, kunde jag närapå ana! Om ert försvar för den får jag säga att vore det blott Psykologi — så à la bonheur men — — [tankstrecken av brevskrivaren]. Emellertid — efter ni nu medgiver avlägsnandet av vissa cyniska ord och bilder, så sätta vi tryckningen i gång och hoppas jag nog vi ska enas om stället.

— — — —

Beträffande utdragen ur Tvivlarens dagbok så är det ju varken såsom åtalbart graverande eller i sedligt avseende kompromitterande som jag önskade utesluta den utan blott emedan jag befarar förebråelser från köparne att ni fyller hela blad med rapsodiskt framkastade ord utan mening.

Dock medger jag att det finnes ett och annat bra däribland, och då det hela ju icke fyller så många sidor, så låta vi dem väl få slinka in med några överhoppningar, dem ni nog gillar."

Om förläggarens tvivel på dagboksutdragen hade Strindberg 21 okt. skrivit: "Vad ni har emot Tvivlarens dagbok förstår jag ej. Jag är angelägen få visa att jag var färdig före Zola och Tolstoi, vilkas lärjunge man är angelägen få mig till. Det är sålunda en enkel upprättelse jag begär."

Emellertid lät Strindberg sedermera det ske att Dagboken uteslöts liksom han godkände strykningarna i episoden om hushållerskan på Kymmendö. Han bad ($^5/_{11}$) att "vid korrekturs sändande på Del 3 få manuskript medsänt för kontrollen". Den 11 nov. skriver han i gott humör inför en liten rekreationsresa efter avslutandet av "Franska bönder": "Troligen rekreerad vid hemkomsten blir jag nog mycket medgörlig rörande ändringar i Del 3. Kanske

manuskriptet ej ens behöver följa." Någon av de sista dagarna i dec. 1886 skriver han, efter slutad genomläsning av korrekturet: "Strykningar och ändringar erkännas. Likaså episoden med hushållerskan i Del 3."

De blad (numrerade 65—80 i handskriften), på vilka utdragen ur En tvivlares dagbok voro skrivna, synas sedermera på Strindbergs begäran ha återsänts till honom att döma av ett brev 12 mars 1887 från hr Albert Bonnier, där det heter: "Manuskriptet till III delen hade kommit undan från tryckeriet men är nu tillrättakommet. Bryr ni er fortfarande om att få det till er eller är det icke nog att sända de förbigångna sidor (?) Tvivlarens dagbok." Då saken ej vidare nämnes i Strindbergs brev torde han ha fått dagboksutdraget, varom han tidigare flera gånger påmint.

18 februari 1887 utkom I röda rummet, såsom brev av samma datum från hr Albert Bonnier tillkännager.

Efter avslutandet av I röda rummet var det Strindbergs avsikt att omedelbart fortsätta med Författaren. 20 aug. 1886 skriver han:

"Nu skriver jag [ämnar jag skriva] — — Författaren. Alla mina arbetens uppkomsthistoria med miljö, yttre omständigheter, idén, utförandet, kommentarier.

Känslan av att detta är ett bokslut, kanske ett testamente, har dödat all lust till skönlitteratur förr än jag fullbordat denna vandring genom mitt förflutna pinsamma liv."

Emellertid uppsköts saken några månader. Strindberg företog i slutet av aug. och sept. en färd genom franska landsbygden för att göra studier till sin tillämnade bok Franska bönder, som han därefter arbetade på. Dessutom hann han under hösten med en komedi Marodörer, sedermera omarbetad till Kamraterna. Därefter utarbetade han Författaren, som sändes till förläggaren, antagligen 31 dec. — det medföljande brevet är odaterat — samtidigt med en

nyårshälsning till förläggaren: "Med dagens post avgår nu fjärde och tills vidare sista delen av Tjänstekvinnans son. Om ni har tid, ber jag er läsa de tre sista kapitlen att ni må se på vilken ståndpunkt jag nu befinner mig och av vilken vikt en snar publikation är."

5 jan. 1887 svarar förläggaren:

"Jag har använt en god del av natten med att genomläsa er 4: de del, som kom i går — genomläsa den så gott brådskan och de sena timmarna medgav det. Troligen är det orsaken till att jag inte blivit *så* tillfredsställd av den som jag gärna velat. Där är briljanta ställen, men på det hela gör den med sitt resonerande och analyserande innehåll mest det intrycket att erinra om 'Likt och olikt', mera vara kritik och polemik än egentligt underhållande och berättande. Men det ligger troligen i sakens natur och kan väl ej hjälpas. För övrigt vågar jag mig alls icke på något omdöme — ty det är mycket som jag alls icke förstår. Retoucher torde jag icke få många att föreslå — blott det tror jag att uttrycken om våra blåstrumpor borde vara en liten grann mindre 'grova' och i stället mera tillspetsade till bitande satir."

Härpå svarar Strindberg 8 jan. 1887:

"Nog är del 4 resonerande, men det fanns intet annat och hela boken var ett resonemang med mig själv. Mina enskilda förhållanden kunde jag ej och ville ej dra fram. Bäst därför att smuggla det med i I Röda Rummet (läroåren) — eller som ni vill."

Med sistnämnda yttrande syftar Strindberg på det förslag han redan tidigare gjort att sammanslå I röda rummet och Författaren till en volym. Emellertid beslöt förläggaren att separat utgiva I röda rummet, och efter ett noggrannare

övervägande att till en obestämd framtid uppskjuta publicerandet av "Författaren". Strindberg, redan missnöjd över att "Marodörer" refuserats, blev uppbragt häröver, och ett par synnerligen skarpa brev växlades mellan honom och hr Karl Otto Bonnier. Orsaken till att förlaget icke ville utgiva fjärde delen av Tjänstekvinnans son låg i en del angrepp Strindberg har gjort på den yngre författargenerationen och som han för övrigt vid utgivandet 1909 på eget initiativ till största delen strök, så vitt det gällde de kvinnliga författarna, liksom han också uteslöt angreppet på Geijer (se anmärkningarna om Författaren). Senare skrev hr Albert Bonnier 25 juli 1887 i lugnare stämning ett brev till Strindberg, däri han framlägger den nuvarande ställningen mellan Strindberg och publiken:

"Att ert författarskap genom flerahanda omständigheter, så väl illvilliga angrepp från motståndares sida, som utan tvivel genom överdrifter å er egen sida lider under en beklaglig och alldeles exempellös impopularitet — det är ett faktum, som icke torde vara er obekant, ehuru ni själv på det avstånd från hemmet ni befinner er icke ens kan aningsvis uppfatta hur förfärligt det är.

Att under dylika nu rådande förhållanden utgiva den ovannämnda fjärde delen skulle enligt min mening blott ytterligare skada ert anseende och icke gagna någondera av oss — ty boken skulle f. n. icke erhålla några läsare och blott öka det illvilliga pratet."

Emellertid hade mellanhavandet till följd att förbindelsen mellan Strindberg och förlaget för några månader framåt bröts, tills den med Hemsöborna på hösten återknöts.

I RÖDA RUMMET.

Olikheter mellan hskr. och de tryckta uppl.

Av Strindberg gjorda eller medgivna ändringar.

Sid. 7. Kap. 1 har Strindberg först kallat: Tredje Statsmakten.

— rad 9: trumpeter. Så uppl. 1—3. Hskr.: horn. Ändr. av Strindberg i korr.

Sid. 8, rad 32: och drömde; "och" saknas i hskr., tillagt av Strindberg i korr.

Sid. 12, rad 22: klandervärt. Så uppl. 1—3. Hskr. två ord: klander värt.

Sid. 13, rad 22: Johan. Hskr.: han.

Sid. 14, rad 6: sådana. Saknas i hskr.

— rad. 24—25: som redaktören uttryckte sig. Så uppl. 1—3. I hskr. har "sig" överhoppats.

Sid. 16, rad. 30—31: saknar lust att vara med den [överklassen]. Hskr.: dem.

Sid. 17, rad. 3—4: tillsammans med och i samma rum som. Med saknas i hskr., tillagt av Strindberg i korr.

Sid. 24, rad. 10 och 12: tvivlet. Så uppl. 1—3. Hskr.: t v i v e l.

— rad 14: som redan var planerat. Så uppl. 1—3. Hskr.: som var redan planerat.

Sid. 28, rad. 31—32: skillnaden mellan henne [skökan] och "frun" ej var så fasligt stor. Så uppl. 1—3. Hskr. har följande slut på meningen: då båda togo betalt; per gång eller per ackord (= livstidsengagement).

Sid. 30, rad 14: ett rapp. Så uppl. 1—3. Hskr.: en släng. Ändring av Strindberg i korr.; uttrycket "en släng" förekommer 4 rader ovanför.

Sid. 32, rad 29: en naturlig följd. Hskr.: en nödvändig följd. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 33, rad. 20—21: gentemot de uppdrivna överskattningarne av den samma [d. v. s. konsten]. Så uppl. 1—3. Hskr.: d e samma, skrivfel.

— rad 23: sin. Så uppl. 1—3. Hskr.: dess.

Sid. 34, rad. 12—13: men de han strödde från de senare [d. v. s. gatukrogarne]. Så uppl. 1—3. Hskr.: — från d e n senare. Vid skrivningen har Strindberg underförstått "platsen".

Sid. 39, rad 17: skall. Så uppl. 1—3. Hskr.: skola. Antagligen ändr. av Strindberg.

Sid. 40, rad. 5—6: Innan han offentliggjort sina åsikter. Hskr.: offentliggjorde.

— rad 15: I folkvälden säger icke envåldshärskaren. Så uppl. 1—3. I hskr. har "icke" överhoppats.

Sid. 44, rad 26: upprorsmakare. Så uppl. 1—3. Hskr.: upprorsmaka r e n.

Sid. 45. Efter rad 18 har hskr. följande struket med blyerts:

Det är kvinnor, barn och vederlikar, som söka en enda orsak till en synlig verkan.

Sid. 46, rad 13: jämlikhetsinbillning. Så uppl. 1—3. Hskr.: jämlikhet. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 47, rad 14: samhällets teaters [förfogande]. Så uppl. 1—3. Hskr.: samhällets tea t e r, förbiseende vid skrivningen.

— rad 26: som ett ställe, där barn pinades och pigor grälade. Så uppl. 1—3. Hskr.: som ett ställe där man offentligen bedrev otukt i stor skala, där barn pinades och pigor grälade. Struket i korr. av Strindberg.

Sid. 53, rad 7: begrepp. Så uppl. 1—3. Hskr.: grepp, felskrivning.

Sid. 58, rad. 5—6: och satt åter i Röda Rummet de långa kvällarne. Så uppl. 1—3. Hskr.: och satt åter i

Röda Rummet om de långa kvällarne. "Om" förekommer på annat ställe i samma rad.

Sid. 58, rad. 10—11: en där utkommande "Vitter kalender". Hskr.: den utkommande "Vitter kalender".

Sid. 59, rad. 20—21: sin familjs erkända rötägg. Hskr.: erkände etc.

Sid. 62, rad 32: ehuru man ännu icke funnit. Så uppl. 1—3. Hskr.: ehuru h a n ännu icke funnit. Subjektet skulle vara Europa; ändring av Strindberg.

Sid. 64. Efter rad 2 har hskr. följande struket med blyerts:

(Evolutionsoptimisterna tro mindre skarpsinnigt att utvecklingen redan är slut och att det fullkomliga är uppnått.)

Sid. 65. Efter rad 22 har hskr. följande, e j överstruket: Darwin var den förste och Hartmann den andre, uteslutet av Strindberg i korr.

Sid. 66, rad 12: och smärtan ä r för honom. Så uppl. 1—3. Hskr.: och smärtan för honom. "Är" tillagt av Strindberg i korr.

Sid. 68, rad 4: trä och järn. Hskr.: träd och järn.

Sid. 69, rad. 13—14: En dag, när nöden var som störst, kommer en delegerad av Röda Rummet. Hskr.: kom en delegerad.

Sid. 74, rad. 1—2: alla dessa ungherrar voro av Israels vakna och begåvade stam. Hskr.: dessa ungherrar voro alla etc.

Sid. 75, rad 9: provryttaren s o m han kallas. Så uppl. 1—3. Hskr.: provryttaren han kallas; kan också vara tryckeriändring; i sitt språkbruk på senare dar utelämnade Strindberg konsekvent "som" i denna vändning.

Sid. 81, rad. 10—11: Var det idealism att han måste svara det han gått ner från sin kallelse? Så uppl. 1—3. Hskr. har härefter: Troligen! Struket av Strindberg i korr.

Sid. 82, rad. 24—25: Det är ju förnedring, detta! — Han grät! Så uppl. 1—3. Hskr.: Det är ju förnedring, detta! D e t ä r t i d e l a g! — Han grät! Det uteslutna struket med blyerts [av förläggaren].

— rad 32: gåta. Så uppl. 1—3. Hskr.: upptäckt.

Sid. 83, rad. 10—12: han själv hade börjat på kontor, och slutligen hade han fått plats i en privatbank. Så uppl. 1—3. Hskr.: han själv hade börjat på kontor o c h g n u g g a t m o r g o n p a p p e r å t k a s s ö r e n; och slutligen etc. Det uteslutna struket med blyerts [av förläggaren].

Sid. 84, rad. 15—17: Hans anteckningar från denna tid ge en föreställning om hans själs strider och om hans ständiga drift att vilja lösa livets motsägelser. Så uppl. 1—3. Hskr.: För att ge en föreställning om hans själs strider och om hans ständiga drift att vilja lösa livets motsägelser meddelas ordagrant hans anteckningar sådana han då kastade ner dem. Ändringen gjord med blyerts av hr Albert Bonnier. De häri omtalade anteckningarna hava varit avsedda att komma efter sid. 84, rad 30, ty emellan denna och nästa rad fattas i hskr. 16 blad (pag. 65—80).

Sid. 85, rad. 24—25: att skaffa ont. Så uppl. 1—3. Hskr.: att f å ont. Ändringen av Strindberg i korr.

Sid. 86, rad 1: så att han må få. Hskr.: så han må få.

— rad 3: Spannmålsköparen. Så uppl. 1—3. Hskr.: Uppköparen. Ändring av Strindberg i korr.

— rad 13: all möjlig hemlig skada. Så uppl. 1—3. Hskr.: all möjlig skada; "hemlig" tillagt av Strindberg i korr.

Sid. 88, rad. 32—33: åt vilken den Högste upplåtit makten. Så uppl. 1—3. Hskr.: — upplåtit makten p å j o r d e n. Struket av Strindberg i korr.

Sid. 89, rad 13: Därpå haglade skarpa brev. Så uppl. 1—3. Hskr.: M e n n u haglade skarpa brev. Ändring av Strindberg; nästföregående mening börjar med "men nu".

Sid. 90, rad 20. Efter "levnadslusten" har hskr. följande struket med blåkrita: så att han bad flickan sova hos honom. Och det gjorde hon. Jfr om dessa och följande strykningar brevväxlingen ovan.

— rad 23: ett osynligt band. Så uppl. 1—3. Hskr.: ett osynligt k ö t t e t s band. "Köttets" struket med blåkrita.

Sid. 90, rad 29—sid. 91, rad 2: Detta stycke saknas i hskr., som i stället har följande text, ej struken men förstreckad i marginalen:

På fjärde dagen kom Aron tillbaka. Man hade överenskommit att aldrig se varandras galanterier, och Johan hade icke märkt något flickans förhållande under sommarens lopp. Han ville icke heller nu visa sitt, och bevakade sig.

Om aftonen viskade han till flickan att hon skulle komma in till honom sedan Aron lagt sig. Hon svarade ja.

Efter supén gick Johan in och satte sig i sitt rum, sedan Aron gått in till sig. Han läste och skrev en timme och det blev tyst i huset. Slutligen hörde han fraset av en klädning ute i farstun; därpå smygande steg i trätrappan. Så blev det tyst. Han hörde endast blodets susande lopp i örats arterer, handen hade stannat med pennan över papperet, och så satt han orörlig lyssnande. Ögonen stirrade sig trötta, ej en muskel rördes och när han slutligen såg på klockan var hon elva. Varför kom hon ej? — Han satt som fastspikad när han hörde Arons dörr sakta öppnas, ett par barfotasteg smyga in och dörren stängas. Hon hade alltså gått in till honom. Nu blev det svart för hans ögon, och svartsjukan rasade sin gilla gång.

Sid. 91, rad. 18—19: blandat sitt blod med hennes, givit impulser. Så uppl. 1—3. Hskr.: blandat sitt blod med hennes, k a n s k e t r y c k t s i n b i l d p å h e n n e s l i v s f r ö n, givit impulser. Det uteslutna struket med blåkrita.

— rad. 29—30: Det var en del av honom s j ä l v, som nu intogs av en annan. Så uppl. 1—3. Hskr.: Det var en del av honom som nu intogs av en annan; "själv" antagligen tillagt av Strindberg i korr.

Sid. 92, rad 2. Efter detta stycke har hskr. i direkt följd, och i stället för nästa mening i den tryckta texten, som saknas i hskr. och tydligen tillagts av Strindberg i korr., följande förstreckat med blåkrita i marginalen:

Men, om han misstagit sig? Om hon icke var där? Så grubblade han fram och åter i timmar. Det var icke möjligt att hon var där! Men han måste veta det. Måste ha visshet! Efter att ha suttit orörlig i kanske tre timmar, med hjärnan förvirrad, besatt av en enda tanke, stiger han upp, går ut i farstun och styr rakt på Arons dörr. Den var låst! Han uppger ett skrik av smärta, ty nu hade han visshet! Det var alltså sant! Han måste ha upp dörren, och går tillbaka in i rummet för att ta eldgaffeln, men får sikte på en som pappersskniv begagnad mosaisk slaktarkniv, avskuren rätt över bladet.

I detsamma kommer Aron ut! — Vad är det? säger han vänligt, ty han har förstått sammanhanget och är alls icke fästad vid flickan. Johan bekänner att han är betagen i henne, att hon lovat komma till honom, att han var svartsjuk, att han ville bryta opp dörren.

— Jag trodde att du ville mörda mig, säger Aron skämtsamt och tittar på sin kniv. Men är det möjligt att du kan vara kär i en piga?

— Ja, det är så, jag kan inte hjälpa det och jag kommer att gifta mig med henne!

— Ja, men det är ju ledsamt. Varför sa du inte det åt mig, inte bryr jag mig om flickan, jag har så många jag vill ändå. Och var nu alldeles lugn; jag ska inte titta åt henne mer.

De talade till solen gick upp. Aron försökte avleda Johans tankar från den olyckliga böjelsen. Han sade honom att hon haft många älskare under sommarn, att hon var liderlig och dum, allt ont han visste. Men det halp intet.

Slutligen föll Johan i sängen och somnade. Fram på förmiddagen vaknade han och kände sig som om man skrapat köttet från ben och senor och huvudet var tomt. Nu skämdes han över sin svaghet etc. (som i de tryckta uppl.).

Sid. 92, rad. 8—10: Var han säker på att hon icke skulle begå ett nytt svek, så att han sedan fick gå hela sitt liv och vårda andras plantor? Så uppl. 1—3. Hskr.: — ett nytt svek och blanda bort hans frön, så att han etc.

— rad 16: Och därpå bröt stormen ut igen. Så uppl. 1—3. Saknas i hskr.

Sid. 94, rad. 28—30: Stycket, ändrat i korr. av Strindberg, lyder i hskr.:

— Kom! ropade han och svängde sitt spjut, kom hundra, kom tusen! skrek han. Kom åsnor, kom skurkar, kom djävlar, jag ska slå Er alla sönder och samman. Kom Satan och hans anhang, och jag ska dräpa Er som bobbor, för jag är ärkeängeln Michael! — Och så sporrade han sin höga trähäst och skakade spjutet.

Sid. 96, rad. 17—18: inlämna den [Avfällingen] till Akademien. Hskr.: i Akademien.

Sid. 99, rad. 9—12: Det lär finnas ett behov för somliga mänskor — — att vara intressanta inför sig själva. Så uppl. 1—3. Hskr.: att vara intressant inför sig själv. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 100, rad. 29—30: och den metoden passade utmärkt för Johan. Så uppl. 1—3. Hskr.: och den metoden passade för Johan utmärkt. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 101, rad 18: Leva var ett och dikta ett annat. Så uppl. 1—3. Hskr.: Leva var ett annat och dikta ett annat. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 103, rad 7: genom umgänge med dessa. Hskr.: med dem. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 105, rad. 6—7: — Den där är inte så dum, han, tänkte Johan, men det sa han inte högt. Så uppl. 1—3. Hskr.: Alltid fienden därnere, tänkte Johan, men de förstå icke bättre! Och de ska någon revanch ha! Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 105, rad 9: Lotsen var hotad med fängelse. Så uppl. 1—3. Hskr.: Lotsen var hotad a v fängelse. Ändring av Strindberg i korr.

— rad 16: domstolen. Så uppl. 1—3. Hskr.: krigsrätten. Ändring av Strindberg i korr.

— rad. 19—20: Försvaret fick sålunda falla, och saken hade sin gång. Så uppl. 1—3. Hskr.: D e n [saken] fick sålunda falla, och saken hade sin gång. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 107, rad 21: halvbildningen. Så uppl. 1—3. Hskr.: lärdomshögfärden. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 108, rad. 1—2: Han lärde akta konversationslexikonet. Så uppl. 1—3. Hskr.: Han dyrkade konversationslexikonet.

— rad 6: under det man eljes. Hskr.: under det eljes man.

— rad. 7—10: I Bibliotekstjänsten — — ett enkelt faktum. Denna mening, ändrad av Strindberg i korr., lyder i hskr.:

Man hade ju ersatt egen muskelkraft med hästar och ångmaskiner, man hade utbytt ögats osäkra varseblivning mot fotografisk bild, varför skulle man icke också giva det så utarbetade minnet en ställföreträdare?

Sid. 109, rad. 2—3: insåg han livets relativa och himlens absoluta intighet. Så uppl. 1—3. Hskr.: h a d e han livets etc. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 110, rad. 24—25: När man berömde någon, då fick man klander från andra håll. Hskr.: klander för det från andra håll. Strykningen av Strindberg i korr.

— rad 33: egna. Så uppl. 1—3. Hskr.: egen.

Sid. 112. Efter rad 31 har hskr. följande mening: Helst hans mening var den rätta för det löpande tidevarvet. Struken av Strindberg i korr.

Sid. 115. Efter rad 13: ansågs offringen fullbordad, har hskr. följande fortsättning: och den årliga subvention Sveriges kronprins erhöll av Tyska Rikets kejsare,

evalverades av de förra vännerna Fransmännen i lätt uträknade silversiklar. Struket av Strindberg i korr.

Sid. 115, rad 18: konungens skål. Så uppl. 1—3. Hskr.: konungens t a l. Ändring av Strindberg i korr.; medföljande relativsats' predikat är "uttalades".

Sid. 116, rad. 1—3: Samme Beskow hade lånat sitt namn åt ett skolföretag, och i detta institut uppfostrades prinsarne. Så uppl. 1—3. Hskr.: Samme Beskow hade lånat sitt namn åt ett skolföretag för vilket han ej var rektor, och i detta institut uppfostrades prinsarne. Ändring efter upplysning av förläggaren att Beskow verkligen varit rektor.

— rad 14: skulle ha hälsats. Så uppl. 1—3. Hskr.: skulle b l o t t ha hälsats.

Sid. 117, rad. 5—8: På hösten samma år beviljades nämligen hans ansökan hos kunglig majestät, att till extra ordinarie amanuens i kungliga biblioteket bliva antagen. Så uppl. 1—3. Hskr.: O m hösten samma år b l e v nämligen hans ansökan hos konglig majestät o m att till extra ordinarie amanuens i kongliga biblioteket bliva antagen b e v i l j a d. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 118, rad 1: Det fanns e n rangrulla i tidningspressen också. Så uppl. 1—3. Hskr.: Det fanns rangrulla; "en" antagligen tillagt i korr., kan också vara tryckeriändring.

Sid. 119, rad.. 24—25: sekreterare och e. o. amanuens. Så uppl. 1—3. Hskr.: sekreterare och amanuens. Ändring i korr.

Sid. 120, rad. 3—4: huru tjock än luften var. Så uppl. 1—3. Hskr.: huru tjock luften ä n d o c k var. Ändring i korr.

Sid. 122, rad 12: ett års. Så uppl. 1—3. Hskr.: ett halvt års. Antagligen ändring av Strindberg i korr.

— rad. 24—25: som på allvar höll på att släcka all intelligens. Så uppl. 1—3. Hskr.: som höll på allvar på att släcka all intelligens. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 122, rad. 25—26: sin nya stråt. Så uppl. 1—3. Hskr.: sin nya f ä stråt. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 125, rad 17: Det. Så uppl. 1—3. Hskr.: Detta.

Sid. 129, rad 10. Efter "älskaren" har hskr. följande, struket av Strindberg i korr.:

Sålunda hade han i ett anfall av svartsjuka, när hans förnedring var som djupast, skrivit till mannen och bett honom ta vara på sin skatt, uppgivande platsen där han skulle kunna anträffa den felaktiga på bar gärning. Det var lumpet, men det fanns intet annat sätt att hämnas för tillfället.

Sid. 129, rad 28: Frukten. Så uppl. 1—3. Hskr.: Frukterna. Ändring av Strindberg i korr.

Sid. 130, rad 12: idealister. Så uppl. 1—3. Hskr.: efteridealister.

Sid. 131. Mskr. till "Utdrag ur ett brev till vännen X" är originalbrevet till den ifrågavarande damen. Ovanför den nuvarande rubriken har Strindberg skrivit: "Friarbrev till en ungdomslåga. Återsänt med avslag."

Sid. 133, rad 1: flickan i * * *. Så uppl. 1. Hskr. har ursprungligen haft: flickan i Haga. Struket med blåkrita.

Sid. 134, rad. 26—27: mitt i förtid gamla, förtorkade hjärta!!! Så uppl. 1. Hskr.: mitt i förtid gamla, förtorkade hjärta — Elisabeth! Elisabeth!

Sid. 135, rad. 1—2: och viskade hennes namn!!! Så uppl. 1. Hskr.: och viskade Elisabeth! Elisabeth!

— rad 9: och jag viskar!!! — — — Så uppl. 1. Hskr. har i stället för de 3 utropstecknen och tankstrecken: Elisabeth! Elisabeth!

— (petit-)rad 17: Tisdagen den 4 maj. Så uppl. 1. Hskr.: — den 3 maj. Felskrivning av Strindberg; brevet en vecka tidigare daterat Tisdagen 27 april.

— rad 19: på —gatan. Så uppl. 1. Hskr.: på Norrtullsgatan. Så ock sid. 136, rad 1, sid. 141, rad 29 och sid. 143, rad 13.

Sid. 136, (petit-)rad. 23—26: Utom den här citerade Heineversen har hskr. även följande, struken med blåkrita:

Sie trennten sich endlich und sahn sich
nur noch zuweilen im Traum;
Sie waren längst gestorben
und wussten es selber kaum.

— rad 27: I stället för de 5 asteriskerna har hskr. ursprungligen haft (skrivet med tysk skrivstil): Elisabeth Strindberg. Ändrat av Strindberg med blåkrita.

Sid. 138. Efter rad 11 har hskr. följande överstruket med både blå- och rödkrita:

Tycker du det är opassande att jag skickar mitt porträtt med! En kvinna kan se om det finnes några linjer i mitt ansikte som uttrycka något lågt eller innebära något motbjudande. Men jag ser så ond ut. Ack, det är över världens ondska och människornas elakhet.

Sid. 139, rad 1: läsa den för * * *. Så uppl. 1. Hskr.: läsa den för Dietrichson. Ändring av Strindberg med blåkrita.

Sid. 140, rad. 10—11: Därför kunde han länge stänga igen för det medvetna. Hskr.: länge släppa ner en rullgardin för etc.

Sid. 143, rad 1: Han såg efter henne länge, länge. Så uppl. 1—3. Hskr.: Han såg länge, länge. Ändring av Strindberg i korr.

— rad 13: ni ska tycka om dem. Så uppl. 1—3. Hskr.: där ska ni tycka om dem. Ändring av Strindberg i korr.

Tryckfel och tryckeriändringar i tidigare upplagor.

Sid. 8, rad. 17—20: Det var nämligen vid denna period som Wahlberg lämnat Düsseldorfferskolans realism och inträtt i efterromantikens stämningsmåleri. Så hskr. Uppl. 1—3: Düsseldorfferskolans idealism, tryckfel.

Sid. 11, rad. 16—18: Där [i det nyliberala partiets program] funnos tidsenliga och möjliga reformförslag och i vederbörlig ordning, o c h alla på en gång. Så hskr. Uppl. 1—3: i c k e alla på en gång, tryckfel eller missförstånd.

Sid. 13, rad 6: borgarskap enligt hskr. Uppl. 1—3: borgerskap.

— rad 12: estetik, latin och kemi. Så hskr. Uppl. 1—3: estetik och latin och kemi. Det förra "och" är struket i hskr., vilket sättaren antagligen ej observerat.

Sid. 21, rad. 8—9: Buckle själv hade förlupit skolan, aldrig varit student och hatade universi t e t. Så hskr. Uppl. 1—3: hatade universit e t e t, tryckfel eller missförstånd.

Sid. 25, rad 21: Och då brast det löst. Så hskr. Uppl. 1—3: Och då b r ö t det löst, läsfel.

— rad. 21—22: Johan rev ner universitet, professorer och tysk filosofi. Så hskr. Uppl. 1—3: universitetet.

Sid. 38, rad 13: livsdrift. Så hskr. Uppl. 1—3: livskraft, tryckfel.

Sid. 46, rad 19: nerbrytare. Så hskr. Uppl. 1—3: nedbrytare.

Sid. 47, rad 22: Makar, som pinat ut varandra. Så hskr. Uppl. 1—3: Makar, som pinat varandra ("lik").

— rad. 23—24: det behagade honom ej vara åskledare. Så hskr. Uppl. 1—3: det behagade honom ej a t t vara etc.

Sid. 48, rad. 7—8: tre presentabla f ö r detta klarister. Så hskr. Uppl. 1—3: f ö r e detta etc., tryckeriändring.

Sid. 51, rad. 9—10: Kanske därför att risken anses obildad etc. Så hskr. Uppl. 1—3: därför att risken att anses etc.; det senare "att" tillagt på tryckeriet.

Sid. 52, rad 3: privathämnd. Så hskr.: Uppl. 1—3: privat hämnd.

Sid. 56, rad 1: ville se sig om efter ett bröd [levebröd]. Så hskr. Uppl. 1—3: efter bröd, tryckeriändring.

Sid. 57, rad. 28—29: där det fordras. Så hskr. och uppl. 2—3. Uppl. 1: d e t det fordras, tryckfel.

Sid. 60, rad. 4—6: redaktören Hans Forssell hade i slutet skrivit en not på sitt vanliga pojkaktiga sätt. Så hskr. Uppl. 1—3: på sitt vanliga sätt. I hskr. "pojkaktiga" överstruket med blyerts [av förläggaren], antagligen ej märkt av Strindberg.

Sid. 65, rad. 31—32: ett kosmiskt stoft; hon [människan] skall icke. Semikolon efter stoft enligt hskr.; kolon i uppl. 1—3.

Sid. 70, rad. 32—33: Varje nedsättning i premierna minskade de försäkrades garantier och v o r e svindel [indirekt anföring]. Så hskr. Uppl. 1—3: och v a r svindel, tryckfel.

Sid. 76, rad 33—sid. 77, rad 1: och då kändes det lugnt igen, enligt hskr. Uppl. 1—3: och s å etc., läsfel.

Sid. 83, rad. 7—8: Hur kunde Aron känna sig så förnäm gentemot dem; enligt hskr. "Så" överhoppat i uppl. 1—3.

Sid. 85, rad. 8—9: som gör varje reform omöjlig. Så hskr. "Varje" överhoppat i uppl. 1—3.

— rad. 15—17: En engelsk filosof har tyvärr karaktäriserat utveckling lika med evolution från det likartade etc. Så hskr. Uppl. 1—3: karaktäriserat utveckling s å s o m lika med. "Såsom" antagligen tillagt på tryckeriet.

Sid. 86, rad 16: de övre tärande klasserna. Så hskr. "Tärande" överhoppat i uppl. 1—3.

Sid. 90, rad. 7—8: Självupphållelsedriften. Så hskr. Uppl. 1—3: Självuppehållelsedriften.

Sid. 93, rad. 14—16: Sina känslor återfunna i halvdunkel och heldagrar, i mossornas färgspel [i skogen] etc. Så hskr. Uppl. 1—3: m a s s o r n a s färgspel, tryckfel.

Sid. 94, rad. 11—12: Så svängde han sig upp och stod på bergsplatån. Så hskr. Uppl. 1—3: Så t r ä n g d e han sig etc., tryckfel.

Sid. 104, rad 4: De begrepo synbarligen icke e t t smul. Så hskr. Uppl. 1—3: e n smul.

Sid. 107, rad 5: tidningarn a, enl. hskr. Samma sida, rad 7: landsortstidningarn e, enl. hskr.

— rad 7: icke. Så hskr. Uppl. 1—3: inte.

Sid. 120, rad 28: vilket aldrig upphörde plåga honom. Så hskr. Uppl. 1—3: vilket aldrig upphörde att plåga honom; "att" tillagt på tryckeriet.

Sid. 122, rad. 17—18: sökande i kinesiska litteraturen efter uppgifter om Sverige. Så hskr. Uppl. 1—3: i d e n kinesiska litteraturen; "den" tillagt på tryckeriet.

Sid. 133, rad 33: nu vände hon bort sitt ansikte. Så hskr. (originalbrevet). Uppl. 1: nu vände hon bort ansiktet, antagligen tryckeriändring.

Sid. 134, rad 30: där blommorna vänta på att få fira pingst. Så hskr. (originalbrevet). Uppl. 1: vänta att få fira etc.

Sid. 135, rad. 30—31: ack, jag är så rädd etc. Så hskr. (originalbrevet). Uppl. 1: och jag är så rädd; läsfel.

Sid. 136, rad. 28—29: Jag kommer att ligga ovanligt länge vaken i natt och läsa. Så hskr. (originalbrevet). I uppl. 1: "vaken" överhoppat.

Sid. 137, rad. 23—24: O, det är som o m man ryckt hjärtat ur bröstet på mig. Så hskr. (originalbrevet). "Om" överhoppat i uppl. 1.

— rad 28: Har hon anat mig. Så hskr. (originalbrevet). Uppl. 1: Har hon icke anat mig.

— rad 29: ge mig ett hopp. Så hskr. (originalbrevet). Uppl. 1: ge mig hopp.

Sid. 142, rad. 10—11: Att gå dit till okända och tala om annat etc. Så hskr. Uppl. 1—3: O c h gå dit etc., tryckfel.

Ändringar av Strindberg i korr. till uppl. 2.

Sid. 18, rad 19: telegraf-assistent. Så hskr. och uppl. 1 Uppl. 2—3, tjänsteman.

Sid. 33, rad 32: hjärnan stannar i sin växt vid fyratiofem års ålder. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: "vid fyratiofem års ålder" struket.

Sid. 36, rad 19: Pelle. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Målarn.

Sid. 37, rad 1: Pelles landskap. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: dennes landskap.

Sid. 51, rad. 18—22: Eget nog har den svenske Shakespearedyrkaren Schück, genom en, numera av den gängse tankeoredan och den nödtvungna fegheten förklarlig, inkonsekvens uppsatt lika svåra anmärkningar mot Hamlet. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Eget nog har prof. Schück uppsatt lika svåra anmärkningar, etc.

— rad 24: docenten Schücks bok. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: prof. Schücks bok.

Sid. 77, rad 27: Det var dagen före Oscar II:s kröning. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Det var dagen före kröningsdagen.

Sid. 78, rad 33—sid. 79, rad 1: Johan låg hos flickan. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Johan stannade.

Sid. 82, rad. 20—21: vara ute på Skärsätra. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: vara ute i Mälaren.

Sid. 83, rad. 6—7: som Rosa helt visst saknade. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: som Rosa kanske saknade.

Sid. 90, rad 10: Ornö huvud. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: sista udden.

Sid. 96, rad 24 och sid. 99, rad 19: ut till Sandhamn. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: ut till havet.

Sid. 98, rad. 3—4: då "familjeflickor" från Dalarö. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: — från badorten.

Sid. 99, rad. 21—22: Johan hade valt Sandhamn som gömställe av flera orsaker. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Johan hade valt sitt gömställe av flera orsaker.

— rad. 27—28: Vid Sandhamn hade han öppna havet. Så hskr och uppl. 1. Uppl. 2—3: Här hade han öppna havet.

Sid. 101, rad. 13—14: efter en månad avsände han väderlekstelegrammen från Sandhamn. Så hskr. och uppl. 1. I uppl. 2—3: "från Sandhanm" struket.

Sid. 103, rad 23: Det ska stå något om Sandhamn här. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Det ska stå något om o s s här.

Sid. 106, rad. 3—4: han skildes från det tysta och gästfria Sandhamn. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: han skildes från den tysta och gästfria hamnen.

Sid. 115, rad 24: småstadslektorn Wirsén. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: småstadslektorn W.

Sid. 120, rad 7: stor som Berns salong. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: stor som en kyrka.

Sid. 129, rad. 31—32: avsände han följande brev. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3 har "följande" struket.

— rad 33: Det är tillgjort. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: Det v a r tillgjort.

Sid. 130, rad 13: Svårigheten för överklassens unga män — rad 30: Eller kanske han bara trodde så?, här enligt hskr. och uppl. 1; stycket är i uppl. 2—3 struket.

— rad 31: försiktigt n o g avfattat i form av brev. Så hskr. och uppl. 1. Uppl. 2—3: försiktigt avfattat i form av brev.

Sid. 131, rad 1—sid. 140, rad 20: Dessa sidor, innehållande "Utdrag ur ett brev till vännen X.", här enligt hskr. och uppl. 1, äro i uppl. 2—3 strukna.

FÖRFATTAREN.

Ändringar av Strindberg i korr. till uppl. 1.

Samtidigt med att Strindberg lämnade det lästa första korrekturet till första upplagan av Författaren (1909) medsände han manuskriptet till förordet. Några rader i detta äro av förf. först inskrivna i andra och tredje korrekturen. Sid. 147, rad. 13—14: alltså icke 80-talet, vartill särskilt Röda Rummet brukar usurperas, är inskrivet i tredje korr. I andra korr. ha inskrivits: Sid. 148, rad. 5—6: Versens frigörelse från akademiens "räkna på fingerna"; sid. 149, rad. 9—11 (till höger): ännu mindre av Peladan, som då var Förf. okänd, liksom "En Route"; sid. 149, rad 13: Gustav Adolf = Nathan den Vise.

Sid. 154, rad. 3—8: Ett misslyckat försök — — hade nu jämte så många avrådanden avskräckt honom från att skriva för teatern, och gav honom nu när författarlusten kom på, den idén att försöka sig i novellformen. Ändrat så från: — hade nu jämte så många avrådanden från att skriva för teatern, gav honom nu etc. ("lik" eller felskrivning i hskr.).

Sid. 157, rad 17: han som ägde utkomst. Ändrat så från: han ägde utkomst.

Sid. 163, rad. 17—18: och slutligen blevo alla till fullo (100 procent) betalade. Tillskrivet i korrekturet.

Sid. 172, rad. 14—15: och talade om Svenska Akademien. Härefter har korrekturet följande struket med blyerts: och de låtsades tro att författaren predikat korsets gamla lära, där han endast lånat en poetisk bild från den gotiska arkitekturen.

Sid. 172, rad 21: en tillfällig åsikt. Ändrat så från: en tillfällig dumhet.

— rad. 28—29: samma uppfostran. Ändrat så från: samma uppfostran s o m m a n n e n.

Sid. 176, rad 7: såsom "avskrämmare" åt en viss tidning. Ändrat så från: såsom "avskrämmare" åt tidningen Fäderneslandet.

Sid. 179. Efter rad 15 har korrekturet följande struket:

Linnströms historia hade tillämpat arbetsfördelningens och associeringens principer, och boken kom ut med mycket buller och mycken pretention. Första delen var livlös av hopvräkt material, polemik i arkeologiska frågor, redogörelse för nyare detaljupptäckter, och inbördes beröm, varför allmänheten höll den ifrån sig. De övriga delarna följde, skrivna av unga docenter mest, som gåvo ifrån sig professorernas föreläsningar och kollegier utan ett spår av självständig uppfattning eller forskning. Avskrivningarna både av fakta och omdömen voro stundom skamlösa, men det gjorde icke så mycket då bolagsmännen själva bestodo varann kritiken. Texten var ett skolgossearbete. Det var signaturtidevarvets stora kraftansträngning att visa sin oförmåga, men de äldre historieskrivarna hade ingenting att säga illa om trogna och tacksamma lärjungar, och de yngre hade ingen talan. Boken hade sålunda all utsikt att lyckas, men allmänheten vägrade, ty det tycktes som massan denna gången vuxit om sina unga lärare.

Sid. 182. Efter rad 21 har korrekturet följande struket:

Vem upptäckte då att det fanns en fara där? Var det icke bolagsmännen i Linnströms historia månne? Det låg ju mycket nära till hands att framkasta en sådan beskyllning, men den framkastades icke, och det var kanske kortsynt att vilja uteslutande tillskriva den lilla egennyttan, eller avunden över att en annan gjort vad de trott sig vilja göra. Att den ingick med är säkert, då en av Linnströms historici öppet säger åt förläggaren att författaren till Svenska Folket förstört affären för dem som skulle vilja komma efter! Materialet låg ju färdigt och var vars mans egendom, idén låg i luften, varför togo de ej den? Och icke gjorde han något bönhaseri då han ju numera såsom biblioteksman, medaljerad forskare och i intimt umgänge med de lärda auktoriteterna av dem var upptagen såsom skråbroder. Nej, det var nog den då vaknade reaktionen, som börjat med sina nyförvärvade kejserliga

bundsförvanter och släktingar visa tänderna och som nu ville statuera ett exempel eller pröva sin makt, men det var nog också vedergällningen (eller hämnden) för Röda Rummet som passade tillfället.

Sid. 182, rad 22: Anfallen, som följde, voro oväntade. Ändrat så från: Anfallen voro som sagt oväntade.

Sid. 183. Efter rad 5 har korrekturet följande struket, delvis med blyerts, delvis med rödkrita:

Boken i sig var icke ett sådant misstag som Afzelius' sagohävder. Detta arbete uppstod nämligen under en period då man med en annan överdrift sökte nere hos lantbefolkningen spår av kulturen i dess renaste form, men endast träffade avlagda kläder från herremännens slott och dåliga översättningar av de lärdes skrifter, varförutom Afzelius i tidens dyrkan av det personliga sökte historien i anekdoten (likasom Held och Corvin).

Angreppet på Geijer var fullt berättigat, men kunde varit längre och mera motiverat om det hört till saken. Geijer är en äreminnesförfattare, ett barn av Den Heliga Alliansen, och såsom tillhörande en absolut steril epok, den där står utom utvecklingskedjan, kan det unga släktet, utan att beskyllas för otacksamhet mot sina föregångare, helt enkelt stryka ut honom. Att han på sistone, när det var för sent, fick upp ögonen för franska revolutionens fruktbara verkningar var icke mer än en blygsam skyldighet av en så firad man. Hans avfall var icke så farligt menat och han fortsatte ännu att dyrka Carl Johan, efter som före, samt såg, *efter avfallet*, i den konstitutionella monarkien idealet av statsform.

Som historiker är Geijer obetydlig. Lagerbring, Dalin, Botin, Carlson, Malmström ha skrivit bättre krönikor och Fryxell mycket bättre populärhistorier. Fryxell har till och med i frihetstiden höjt sig till en Macauleys konst och grundliga forskning. Detta vågar ingen säga i år, men om tio år kanske det står i litteraturhistorien.

Geijer var en Uppsalastorhet, en kotteriman, en *lettré*, en dilettant men icke en lärd och icke en filosof. Som forskare beröms han av Hellstenius för sin snabbhet

i tillvägagående, då lustigt nog samma anekdot, som förklenande lokaliserats på Fryxell, av Hellstenius användes berömmande på Geijer. Denne berättas nämligen i företalet till Samlade skrifter ha på en förmiddag genomgått flera års registratur i arkivet, vilket om Fryxell berättat blir ett bevis på hafs. Eljes är Uppsalaanekdoten om bibliotekarien Schröder mera bekant. Denne som forskade åt Geijer gick nämligen omkring och berättade huru långt »de» kommit på sin historia.

Det ligger något ofullgånget i Geijers person såsom i hans historia. Han börjar Svea Rikes Hävder 1825 och utgav endast en del, hednatiden. Så är det slut. År 1832 börjar han på nytt, då med Svenska Folkets Historia och slutar fyra år senare med Kristina, under det dock han ännu lever i elva år.

Hans poesi är nästan underhaltig [med blyerts i marginalen ändrat till: Hans poesi är för enkel], hans musik medelmåttig, hans filosofi tysk, och hans statsvetenskap engelsk och fransk. Han förefaller vara typen för en svensk storhet — en bildad dilettant och därför blev han även så stor. Han var reaktionens förnämsta talang och därför höjdes han upp till en fana. Det var därför en besk plikt av en ny generations man att först rycka ner den fanan, och att han siktade rätt den gången det fick han snart märka.

Sid. 194, rad. 1—2: Vuxna människors försök att byta om miljö genom resor äro icke lyckade. Ändrat så från: Bland bättre bevis på andens beroende av materien giva vuxna människors försök att byta om miljö genom resor.

Sid. 198, rad. 1—2: ett starkt jag, starkare än hans. Ändrat så från: ett starkt jag, vars säd var starkare än hans.

— rad 9: såsom en meningsvän. Ändrat så från: såsom en meningsvän och beundrare.

— rad. 9—10: Johan blev rädd och undvek. Ändrat så från: Johan blev rädd, såsom han tänkte sig en jungfru, vilken i det längsta vill undvika befruktning.

Sid. 208, rad 1: dem han sårat. Ändrat så från: dem han blodigt sårat.

Sid. 213. Efter rad 8 har korrekturet följande struket:

Så monomanistiskt arbetar en överansträngd författarhjärna, och under sådan skyddande förklädnad kunde kristendom och idealism smyga sig in i honom igen.

Sid. 214, rad. 17—18: hans bildning var rotad på detta franska originalet. Ändrat så från: hans bildning var plagierad på detta originalet.

Sid. 224, rad 30: undersökningen. Ändrat så från: efterundersökningen.

Sid. 226. Efter rad 10 har korrekturet följande struket:

När bok och företal lågo färdiga kom underrättelsen om fru Kowalewskis utnämning till professor vid Stockholms högskola. Det var en jubeldag för de trettio, och Johan undfägnades med notisen till morgon, middag och kväll. Men fruntimmerna togo den med skadeglädje såsom ett nederlag för mannen. Det var sålunda frågan om att slå mannen? — Ja, det var det! — Johan vågade påstå att här icke var någon seger som antydde högre eller samma begåvning, ty att vid universitetet läsa sina läxor ur männens böcker och sedan intrigera sig till [i marginalen ändrat till: sedan skaffa sig] en överflödig syssla, var icke något bevis på högre begåvning. Fru Kowalewski var icke något matematiskt geni; hon var en vanlig examensläserska som byggt sina avhandlingar på Weierstrass i Berlin. Här förelåg sålunda intet prov på att kvinnan var lika begåvad åt det hållet som mannen.

Men här förelåg något annat: att hon kommit fram på den meriten att hon var fruntimmer. Hur skulle det nu gå med mannen i en sådan strid, där han ej kunde skaffa sig den äskade meriten? Och huru skulle det gå med den stora gemensamma striden för det nya samhället när man fått en ny strid? Detta visade sig också strax därpå.

Sid. 228, rad 24: att vara alltför uppriktig. "Alltför" inskrivet i korrekturet.

Sid. 229, rad. 5—6: lät dess smutsiga handskar ligga. Ändrat så från: — ligga i träcken.

— rad. 27—28: ett litet blad som var en teatertidning. Ändrat så från: ett litet blad som kallades Puck och var en teatertidning.

Sid. 230, rad. 16—17: räknades även några damer. Ändrat så från: räknades den pseudopietiska [sättfel för pseudopietistiska?] fru Edgren och den rasande blåstrumpan Agrell, som både saknade talang och förstånd och endast hade vädrat upp Dockhemmets starka ström som kunde få hennes lätta farkost att flyta.

Sid. 234, rad 25: att en "Fru" befunnits bättre. Ändrat så från: att fru Edgren befunnits bättre.

Sid. 249. Efter rad 24 har korr. följande struket:

och slutligen stärkes han i sin nya tro när han läser fru Edgrens novellettbevis för guds existens.

Sid. 280. Efter rad 15 har korrekturet följande struket:

Alltså må de som genom uppfostran och skolor vilja ändra de unga hjärnorna skaffa sig makt att få göra det, men makt får man ej på övertygelsens väg utan — — —*.

* Struket med författarens tillstånd —

(Nödd och tvungen).

A. S.

Strindberg hade 1887 fått sig delar av manuskriptet tillsända, och antagligen vid detta tillfälle gjort ovanstående strykning och anmärkning.

Sid. 280. Mellanrummet mellan rad. 15—16 här enligt korrekturet. I uppl. 1 borttaget av missförstånd.

Sid. 281, rad 5: verandan. Ändrat så från: Winlauben.

Sid. 282. Efter rad 4 har korrekturet följande struket:

Hos honom fanns ej en gnista idealism eller kristendom kvar och han var icke narrad att lägga sitt roder efter någon av de kastvindar som alla unga vindslukare söka fånga för att få fart.

Sid. 282. Efter rad 7 har korrekturet följande struket:

Han hade studerat i Rom och Paris, rest i Orienten och Egypten, gift sig, lämnat måleriet, som han genomskådat,

och slutligen slagit sig ner i Schweiz, det sista land, i vilket han kunde existera. Sverige hade han funnit omöjligt leva i, emedan opinionstrycket var för starkt för en modern själ. Han likasom Johan led ofta av den kroppsliga nostalgin efter hemlandets natur och han skulle hemma ha kunnat levat utmärkt, gjort karriär och haft ett angenämt liv om — han kunnat. Han ville, men han kände att det var omöjligt. Hans själ hade differentierat sig, blivit redan en ny art och kunde endast vänta på den äldre artens utdöende. Johan och han hade bort vara klassfiender men blevo strax vänner emedan de voro befryndade som en ny art. Medan Johan ännu trodde på idealstaten hade de ändlösa samtal om socialismen, vilken X. fann stridande mot naturlagarne såsom gående mot hela rörelsen, vilken givit upphov åt artåtskillnaden. Nu när de träffades igen och Johan, mest genom studiet av den nyare psykologien, kommit ur den sista resten av idealism, eller tron på önskningar, hade de endast att korrigera och komplettera.

Sid. 286, rad 2: Efter "individualitet?" har korrekturet följande struket:

Varför bor Ibsen i München, Björnson i Paris, Snoilsky i Dresden, Hellqvist i Tyskland, Salmson i Paris, Kronberg i Rom?

Sid. 287, rad. 24—25: fallit så i pris. Ändrat så från: fallit så oerhört i pris.

Sid. 291, rad 23: eliminera. Ändrat så från. halshugga.

Sid. 296, rad 5, det blir intet nytt. Ändrat så från: det blir ta mig fanken intet nytt.

— rad 7: före "frasradikala" har korrekturet "kvinnohatare", struket med blyerts.

Tryckfel i tidigare upplagor.

Ehuru manuskriptet till Författaren icke varit tillgängligt, har i textens intresse för denna upplaga vidtagits rättelser av ett par uppenbara tryckfel; dessutom ha tvenne

konjekturer gjorts på ställen, där satsen i tidigare upplagors redaktion är meningslös.

Sid. 249, rad. 29—31: Allt annat är ärelystnad, otidigt ingripande i mänskors öden, förmätenhet [avslutad mening]. Uppl. 1—3: Allt annat än.

Sid. 250, rad 27: rättesnöret. Uppl. 1—3: rättssnöret.

Sid. 275, rad. 15—17: Men än mindre kan anden isolera sig från epokens allmänna tankeström, utan måste mer eller mindre vara fången av dess villfarelser. Uppl. 1—3: — — utan måste mer eller mindre vara fången av dess villfarelser än dess sanningar. Denna gestaltning av satsen är meningslös. I vad avseende här föreligger tryckfel eller om möjligen en distraktion vid skrivningen givit satsen den omöjliga formuleringen, kan ej avgöras. Genom den av oss gjorda strykningen av "än dess sanningar" uppnår man den mening, som Strindberg tydligen avsett i det givna sammanhanget.

Sid. 281, rad. 18—20: drängarna kommo med hästarna, och pigorna med korna till vattning. Uppl. 1—3: pigorna med k a n n a till vattning, meningslöst tryckfel.

Sid. 292, rad. 1—2: Där har fru Alving hela sanningen mitt i ansiktet med sina "gengångare". Uppl. 1—3: hela sanningen mitt i ansiktet sina "gengångare". Någon preposition här överhoppad, vi ha insatt "med" såsom närmast liggande konjektur.

JOHN LANDQUIST.

SENARE BANDETS INNEHÅLL.

I röda rummet.

1. Hos de missnöjda 7
2. En avfälling 25
3. Röda rummet 36
4. Redaktören 68
5. Själanöd 81
6. I nödhamn 97
7. Det offentliga ordet 107
8. Kunglig sektern 118

Författaren.

Förord 147
1. Efter stormen 151
2. Explosionen 162
3. Nere och oppe igen 177
4. Hämnden 189
5. Paris 195
6. Rousseau 204
7. Kvinnan och det unga Sverige 219
8. Han blir ateist 237
9. Idealism och Socialism 251
10. Tjänstekvinnans son 277

Anmärkningar 299

128

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY